

ENTONIS SMITAS

Mato Grosas

ORBIS TERRARUM TYPUS DE INTEGRO
AMERI
SEPTENTRIO
NALIS
MAR
DEL
NORT
MAR DEL
ZVR
PACIFICUM
MARE
TERRA
AUS
TR
ALIS
INCOGNITA

MULTIS IN LOCIS EMENDATUS
Auctore N. I Piscatore
MAR DI
INDIA
MARE LANT
TERRA
AUS
TR ALIS
INCOGNITA
Tropicus Capricorni

ENTONIS SMITAS
Mato Grosas

Iš anglų kalbos vertė
BIRUTĖ SABONIENĖ

VILNIUS 1983

26.98(7Br)
Sm28

Anthony Smith MATO GROSSO. LAST VIRGIN LAND
London, 1971

Vertimą recenzavo
INA PREISKELIENĖ

Smitas E.
Sm28 Mato Grosas / Iš anglų k. vertė B. Sabonienė.—V.: Vaga, 1983.— 192 p., žemėl., 8 iliustr. lap.— (Horizontai).

Knygoje aprašomi Didžiosios Britanijos geografų draugijos tyrinėjimai mažai žinomoje Brazilijos valstijoje Mato Grose, supažindinama su to krašto gamta ir gyventojais indėnais.

S $\frac{4802000000—312}{M852(08)—83}$ 302—83

BBK 26.89(7Br)
91(U7)

Pratarmė

1965 metais Brazilijos valdžia per Mato Grosą — milžinišką, atokų ir beveik netyrinėtą Brazilijos regioną — pradėjo tiesti plentą, turėjusį įeiti į didžiąją Pietų Amerikos plentų sistemą. Kelių šalių, tarp jų ir Didžiosios Britanijos mokslininkai buvo pakviesti tyrinėti tiesiamo kelio apylinkių tokiu svarbiu šio krašto istorijos momentu.

Karališkoji geografų draugija ir Karališkoji draugija nedelsdamos priėmė šį malonų kvietimą. Ne taip dažnai mokslininkai — botanikai, zoologai ar geografai — gauna progą tyrinėti dar neliestą sparčiai besivystančios šalies kampelį. 1966 metais ten buvo nusiųsta žvalgybinė grupė, o nuo 1967 metų liepos iki 1969 metų liepos už kokių 500 mylių nuo naujosios sostinės Brazilijos pakaitomis dirbo 44 britų ir 20 brazilų mokslininkų.

Dėl tam tikrų aplinkybių ekspedicija buvo ne visai tradicinė. Kad būtų galima atlikti visus tyrimus vietoje, ekspedicijos bazinė stovykla buvo įkurta kaip nedidelė laikina tyrimų stotis pačiame viduryje beribių plotų, kurie moksliniu požiūriu buvo labai menkai pažinti ir žmogaus bei jo gyvulių dar beveik netrikdyti. Dalis tyrimų buvo atliekama gana toli nuo stovyklos, daugiausia prie Suja Misu ir Šingaus upių, kur gyveno nykstančios indėnų gentys, kadaise tokios gausios Mato Grose.

Įvairių sričių mokslininkams nuodugniai tiriant dar neliestą kraštą, gaunama daug informacijos, kuri yra neįkainojama, kai ateina laikas tą kraštą vystyti. Jeigu ekspedicijos surinkta mokslinė informacija krašto plėtotojams yra nepateikiama arba jų ignoruojama, negandos gali ištikti ne tik patį kraštą, bet ir visus suinteresuotus asmenis — tiek valstiečius ir darbininkus, tiek kapitalistus ir politikus.

Tokio masto ir sudėtingumo ekspedicija galėjo pavykti tik bendradarbiaujant daugybei žmonių, ir Karališkoji draugija bei Karališkoji geografų draugija nori jiems padėkoti. Itin

didelį darbą atliko ekspedicijos vadovas Jenas Bišopas ir jo žmona Andžela. Ekspedicijai paramą teikė daugybė Brazilijos mokslo įstaigų, ypač Brazilijos universitetas. Atskirai reikėtų paminėti profesorių Lobatų Paraenzę, Nacionalinės tyrimų tarybos paskirtą koordinuoti brazilų darbą ekspedicijoje.

Britų konsulatas Rio de Žaneire ir Brazilijoje, ypač daktaras Vijeras Atkinsonas, Piteris Hevitas ir jų kolegos, padėjo britų mokslininkams išspręsti aibę smulkių problemų, jiems įvažiuojant į Braziliją su moksliniais prietaisais ir paskui išsivežant surinktas kolekcijas. Jungtinio abiejų Karališkųjų draugijų komiteto, surengusio ekspediciją, pirmininkas buvo seras Ešlis Mailzas, Karališkosios draugijos biologijos sektoriaus sekretorius 1963—1968 m. Draugijos be galo dėkingos jam, taip pat ir kitiems komiteto nariams, ypač serui Deividui Martinui iš Karališkosios draugijos, L. P. Kirvanui, Karališkosios geografų draugijos direktoriui, Džordžui Hemenui ir Kristinai Džonson, dirbusiems ekspedicijos štabe Londone. Be to, autorius norėtų padėkoti savo padėjėjui Džilui Sautamui ir visiems mokslininkams, padėjusiems parengti šią knygą.

Didumą lėšų ekspedicijai skyrė Karališkoji draugija, kuriai finansinę paramą maloniai suteikė Karališkoji geografų draugija, Astoro fondas Niujorke, Užjūrio kraštų vystymo ministerija, *Times* laikraščio korporacija ir kiti.

Lordas Bleketas, Karališkosios draugijos prezidentas 1965—1970 m. Seras *Gilbertas Leitveitas,* Karališkosios geografų draugijos prezidentas 1966—1969 m.

Įžanga

Iš pat pradžių ten buvo žemė; žemė su augalija ir gyvūnais — tropinė, drėgna, vandeninga. Kai iškilę Andai užstojo vakarus, gausūs lietūs dažniausiai ateidavo nuo Atlanto. Beveik visas vanduo sugrįždavo atgal į Atlantą vienu gigantišku keliu. Amazonės baseinas, didžiausias baseinas Žemėje, savo upeliuose, upėse, jų intakuose ir dirvoje bet kuriuo metu turėjo penktadalį pasaulio gėlo vandens, ir kartu su tuo plačiai išsiraizgiusiu tinklu Amazonė buvo didžiausia visų žemynų upė.

Pradžioje ten nebuvo žmonių, tačiau, matyt, Beringo sąsiauris padarė tokiai anomalijai galą. Kokiu gi kitu keliu galėjo atklysti žmonės, tarkim, prieš 20 000 metų? Ir kaipgi jie turėjo elgtis paskui? Žinoma, pasklisti po žemyną, prisitaikyti prie atšiaurios tundros, bekraščių lygumų, pelkių ir galiausiai prie visžalių ekvatorinės Pietų Amerikos miškų. Niekas niekada nesužinos, kiek žmonių gyveno Naujajame pasaulyje, kai Kolumbas atrado jo dalį 1492 metais. Niekas niekada nesužinos, kiek indėnų gyveno šalyje, vėliau pavadintoje Brazilija, kai 1500 metų balandžio 22 dieną ją atrado Pedras Alvaresas Kabralis. Manoma, kad vien šioje Pietų Amerikos dalyje jų gyveno trys, o gal net šeši milijonai. Portugalija turėjo mažesnį plotą ir mažiau gyventojų, bet jai buvo lemta užvaldyti milžiniškąjį Amazonės baseiną ir visus ten gyvenusius indėnus.

Neišvengiama atradimų, užkariavimų ir pretenzijų painiava paskatino popiežių užbėgti už akių konfliktams ir, kad būtų išspręsti nesutarimai, padalyti grobį. Jo manymu, taip pat pagal Tordesiljų sutartį, konkurentai tebuvo du, nors, pavyzdžiui, anglus toks neobjektyvumas siutino; tačiau pagal 1494 metų sutartį ir 1506 metų popiežiaus sankciją buvo nustatyta, jog visos žemės, esančios už 370 lygų į vakarus (ir į pietus) nuo Žaliojo Rago salų, turi priklausyti Ispanijai, o visos žemės iki tos demarkacinės linijos — Portugalijai.

Užkariautojus iš Pirėnų skyrė vienas bruožas — ispanai buvo karingesni. Savo tikėjimo kurstomi, jie, kaip buvo pasakojama, pirmiausia puldavo ant kelių, o paskui — indėnus. Portugalai buvo nerūpestingesni ir daugelį metų net nežinojo, kokios jų valdos. Todėl iki šiol atogrąžų miškuose yra išlikusių indėnų genčių, dar nepatyrusių Senojo pasaulio susidūrimo su Naujuoju. Iki 1958 metų niekas nebuvo pasiekęs geografinio Brazilijos centro. Pats taškas nėra ypač svarbus, bet reikšminga, kad jis buvo pasiektas taip vėlai. Palyginkime: Jungtinių Valstijų geografinis centras buvo ištryptas ir pereitas daug anksčiau, nei buvo išmokta tą tašką apskaičiuoti.

Brazilijoje portugalai savo tikslus įgyvendino ir tą didžiulę teritoriją drauge su jos gyventojais pavergė veikdami ne taip kryptingai kaip ispanai. Indėnai buvo žudomi ir luošinami — dėl religinių ar menkesnių priežasčių — su tuo kolonizatorių abejingumu čiabuviams, kuris vėliau naujuose kraštuose tapo tradicija. Kartais su jais būdavo elgiamasi draugiškai, tačiau šiltai spaudžiant ranką, jiems būdavo įduodama Senojo pasaulio ligų. Jie nedelsiant buvo pristatyti prie darbo, nors vėliau pirmenybė imta teikti iš portugalų Afrikos kolonijų atvežtiems negrams. O indėnų kraujas be paliovos nyko, nes mišrios vedybos ir nesantuokiniai ryšiai naikino indėnus ne prasčiau už muškietų kulkas ar ligoto atėjūno atneštą raupų virusą. „Čionai rasinės problemos nėra, — rašė Žoržis Amadus, — dėl paprasčiausios priežasties: mes visi — mulatai." Indėnai suvaidino savo vaidmenį ir išnyko, išskyrus 60 000, o galbūt 100 000, kurie, kaip manoma, tebegyvena Brazilijoje. Keista, kad žemėse, priklausiusiose karingesniems ispanams, kurie dažnai nepasibodėdavo išnaikinti ištisų rajonų, yra keliose vietose išlikusios nemažos ir vis didėjančios grynakraujų indėnų grupės. Tokių išsilaikiusių bendruomenių, keliančių tiek rūpesčių Ekvadorui, Bolivijai ir Perų, prie Amazonės krantų nėra.

Atokiosios Brazilijos sritys nuo seno nebuvo laikomos nei būsimo plėtojimo regionu, nei žemėmis, į kurias visiems laikams galėtų keltis naujakuriai, o tik turtu, kurį reikia eksploatuoti. Didžiuliais būriais, grupėmis ar net pavieniui portugalai traukė Brazilijos gilumon, vedami vienintelio tikslo — ieškoti ir rasti. Ne visi sugrįždavo, o grįžusieji ne visuomet

būdavo turtingi, tačiau įprotis plėšti, o ne plėtoti gyvavo šimtmečius. *Bandeirantes* — kitados gerbiami ir, be abejo, drąsūs civiliai kariai — valdžios skatinami skleidė krašte portugalų įtaką ir už savo metodus atsiskaityti neprivalėjo. *Seringueiros* — to paties molio, tik vėlesni įsibrovėliai — rinko iš laukinių medžių kaučiuką, visuomet būdavo beviltiškai įsiskolinę ir ypač gerai pasirengę gintis, — nieko nelaukdami šaudavo pirmieji. Nei seringeirų, nei jų pirmtakų bandeirančių negalima lyginti su Šiaurės Amerikos pionieriais, kurie gaudavo iš valstybės 640 akrų žemės ir laikė ją pelnyta, o kartu ir likimo skirta.

Tačiau gyvenvietės kūrėsi. Žinoma, palei Amazonę — natūralius vartus į Brazilijos širdį — ir palei vandenyno pakrantę, nes priėjimas prie jūros visada gyvybiškai svarbu. Pietuose plytintys atviri, palyginti nemiškingi, bet pakankamai liūčių drėkinami plotai irgi buvo lengvai pasiekiami, tačiau kolonistai, kurie ėjo į šalies gilumą, neišvengiamai vis žvalgėsi atgal. Panašios problemos buvo kilusios Šiaurės Amerikoje, anksti suklestėjus paatlantės valstijoms, ir tik milžiniška, žemyno viduryje į pietus tekanti Misisipės arterija padėjo žmonėms užmiršti rytinę pakrantę. Dar toliau į vakarus juos nuviliojo Kalifornija ir Ramiojo vandenyno krantas. Uolinių kalnų barjeras nebuvo toks grėsmingas kaip Andai, ir ispanų anoje pusėje nebuvo. O brazilų akys krypo tik į Amazonę arba į rytus, į Atlanto pakrantę — Rio de Žaneirą, Santą ir San Paulą. Į vakarus jie negalėjo žiūrėti, kad ir kaip naudinga tai būtų buvę neaprėpiamų vidinių sričių, kur didžiausi pasaulyje tropiniai miškai, išvystymui.

Su tokiom išlygom ir buvo kolonizuojamas kraštas, kiek leido geografinė padėtis ir indėnų nesugebėjimas nuolatos tai kolonizacijai trukdyti. Portugalai pietuose buvo pasiekę Rio de Žaneirą jau nuo tų laikų, kai 1502 metais vėjas užnešė laivą į Guanabaros įlanką, ir vakarų civilizacija klestėjo ten šimtmečius, plačiai apglėbusi žemę savo čiuptuvais. Tačiau kai tie čiuptuvai pasiekdavo tam tikrus rajonus, jie būdavo kaipmat nukertami. Ne viena gentis pelnė pagarbą savo atkakliu pasipriešinimu; tarp jų — šavantės gentis. Ji kovojo Gojuje, paskui atsitraukė prie Aragvajos upės. Netrukus siena buvo nustumta dar toliau į vakarus, bet prie Rio das Mor-

tės indėnai sustojo. Toji upė, esanti tik už kokių 800 mylių nuo Rio de Žaneiro, tapo efektyvia gynybine linija, nuo kurios šavantės ir kitos Šingaus krašto gentys neatsitraukė nė per pėdą. Netgi iki penktojo šio amžiaus dešimtmečio beveik kiekvieną persikėlėlį per tą upę negyvai užmušdavo lazdomis arba perverdavo strėle pirmi jį pastebėję indėnai. Kraštas buvo eksploatuojamas į pietus, netgi į vakarus nuo to rajono, tačiau savotiškas anklavas Šingaus aukštupyje buvo pasidaręs indėnų tvirtove.

Tai buvo milžiniški, praktiškai neįžengiami plotai, todėl apie tą aukštupį ėmė sklisti legendos. Šio amžiaus pradžioje nebuvo Žemėje kitos tokios didelės neištirtos teritorijos, kurioje būtų galėjusi slypėti ištisa civilizacija; vien dėl to manyta, kad tokia civilizacija egzistuoja iš tikrųjų. Tų vietų neprieinamumas ir įspūdingos bausmės, kurių susilaukdavo mėginantys ten patekti, piršo mintį, kad gyvuoja į Maču Pikčų panašus miestas. Pulkininkas Persis Harisonas Fosetas, labiausiai iš visų tikėjęs esant Šingaus sostinę, žuvo 1925 metais, jos ieškodamas. Kiti tyrinėtojai perėjo tą kraštą laikydamiesi upių, bet toks ribotas tyrinėjimas nieko neišaiškino. Didžiausi pasaulyje neišžvalgyti plotai, rodės, taip ir liks legendų šaltiniu, kol nebus ištirti iš esmės.

Nė vienas iš ankstyvųjų užkariautojų nebūtų galėjęs išpranašauti, kad ši Pietų Amerikos vieta liks paskutiniu didesniu regionu, atlaikiusiu Senojo pasaulio veržimąsi. Juk šiaurrytinė Mato Groso valstijos dalis nei pernelyg atoki, nei nepasiekiama. Čia beveik nėra tradicinės tvirtovės atributų. Tai plynaukštė, kurioje miškai ir upės sudaro painų natūralių įtvirtinimų raizginį. Ši vietovė dosni tiems, kurie žino, kaip gyventi joje, ir kietas riešutas naujokams. Šavantės ir kitoms gentims miškas buvo gerai pažįstamas, jos mokėjo juo naudotis. Kiekvienas, kuris ateidavo ten pėsčiomis, atsidurdavo jų malonėje.

Bet ne kiekvienas, kuris atskrisdavo. Ne kiekvienas iš tų, kurie su savo manta nusileisdavo į laukymes parašiutais, statė tūpimo aikšteles, buvo viskuo apsirūpinę ir žinojo, kad miškų glūdumoje nėra jokio miesto, o tik kelios atskalūnų indėnų gaujos. Penktame šio amžiaus dešimtmetyje šavantės gentis palūžo ir pradėjo pamažu nykti. Toliau įvykiai klos-

tėsi žaibo greitumu. Ten, kur susilieja Aragvajos ir Garso upės, iškilo naujas miestas — Aragarsas. Kitas — Šavantina, taip pavadintas iš pagarbos genčiai, bet iš tikrųjų paminklas jos sutriuškinimui, — buvo pastatytas prie Rio das Mortės, o per upę buvo įrengtas keltas.

Vėliau, kai šalies sostinė priartėjo 600 mylių, per vieną naktį šoktelėjusi iš Rio į Braziliją, tvirtovė buvo skaidoma toliau. Naujai įkurtas Centrinės Brazilijos fondas užsibrėžė tikslą nutiesti iš pietų į šiaurę kelią, kuris prasidėtų Aragarse ir pergalingai finišuotų Manause prie Amazonės. Toks 1 200 mylių šuolis leistų pasiekti Brazilijos miškų tankmes, jos vidines sritis, kurias taip ilgai gaubė paslaptis. Pakeliui jis galutinai išdraskytų Šingaus anklavą bei kitas mažesnes tvirtoves. Didžiojo kelio nutiesimas į šiaurę reikštų, jog paskutinė didelė neištirta teritorija netrukus bus užvaldyta ir paruošta apgyvendinimui, o visa tai, kas ligi tol joje egzistavo, bus nušluota nuo žemės paviršiaus. „Niekas į Centrinę Braziliją nekeliauja šiaip sau, — 1965 metais rašė Deividas Meibaris Luisas iš Harvardo, — ten siunčiamos vien ekspedicijos." Kelias turėjo būti nutiestas, kad paneigtų jo žodžius, padarytų tą kraštą prieinamą, leistų žmonėms ten nukeliauti, kaip kad keliaujama į Nebraską ar net Arizoną, kur ekspedicijos seniai neberengiamos.

Centrinės Brazilijos fondas suvokė, kad skinasi kelią per praeitį. Suprato, ką gali pražudyti buldozerių vikšrai ir tolesni pertvarkymai. Todėl buvo išsiuntinėti kvietimai pasaulio mokslininkams, kad šie atvyktų į tą rajoną, užfiksuotų ir išsaugotų bent keletą praeities faktų. Britanijoje kvietimus gavo ir priėmė Karališkoji draugija ir Karališkoji geografų draugija. Jos ir pasisiūlė surengti didžiulę ekspediciją, kuri įsikurtų prie naujojo kelio ir ištirtų aplink jį esančias pirmovines žemes. Jos apsiėmė pasirūpinti mokslininkais, pinigais ir visais reikmenimis. Apsiėmė surasti daugybę specialistų, kurie braižytų žemėlapius, rinktų, fotografuotų, stebėtų ir fiksuotų viską, kas įmanoma, kol tų vietų dar neužplūdo žmonės.

Šioje knygoje pasakojama apie tų mokslininkų tyrinėtą kraštą, apie jų darbą, apie Šingaus anklavą, apie tai, kas jau tenai pasikeitę ir kas dar pasikeis. Ši knyga — apie šiaurinį Mato Grosą, apie tai, koks jis buvo anksčiau ir kodėl negalėjo toks likti. Knyga — apie dar vienos eros galą.

1. Paslaptingas pasaulis

Kiek aprėpia akys — bekraštis medžių kilimas. Jis nesibaigia valandų valandas, tik retkarčiais į jį įsipina vandens gyslelės. Iš aukštai atrodo, kad šios vinguriuojančios, saulėje blyksinčios upės ir yra vienintelis jo privalumas. Skrendant žemiau ir kuklesniu lėktuvu, jos įgyja ir kitą prasmę — tai patikimas orientyras šturmanui, paguoda, kai pagalvoji, kad gali sugesti variklis, ir šiaip yra tarsi kokia gyva būtybė monotoniškoje žalumos jūroje. Indėnams, kai jie plūdo į šią žemyno dalį, jos atstojo kelius, o čia įsikūrusiems jos tiesiog buvo visas gyvenimas. Amžinoje augmenijos apsuptyje jos atrodo tokios pat atgaivingos kaip ir oazės dykumoje.

Pavyzdžiui, Suja Misu — sujos genties vandenys. Ši upė — tik viena iš srauniojo Šingaus intakų, o pats Šingus — viena iš daugelio toliau šiaurėje į milžiniškąją Amazonę įtekančių upių. Niekam nepažįstamos Suja Misu ilgis — apie 800 mylių, tačiau ji gali būti daug ilgesnė arba daug trumpesnė, nes žemėlapyje dar niekas nėra jos pažymėjęs. Ji prasideda Sera du Ronkadoro kalnuose, o maždaug už šimto mylių pasidaro tokia plati, kad praskiria daugiamečio miško skliautą. Čia ji jau būna įgavusi neskubraus orumo ir lėtai, vienos ar dviejų mylių per valandą greičiu, plukdo savo vandenis į Šingų, Amazonę ir į atvirą jūrą. Kelionė nuo ištakų iki vandenyno trunka porą mėnesių; per žiemos sausras, aišku, ilgiau, o per lietymetį tikriausiai trumpiau, tačiau upė niekuomet pernelyg nesiskubina.

Ji nepaprastai vingiuota. Sukaria kokius keturis kartus ilgesnį kelią negu virš jos vagos tiesiai skrendantis lėktuvas. Teka plačiu pačios susikurtu slėniu ir panėši į zigzagą ant gyvatės nugaros, o abipus to slėnio stūkso miškas. Slėnyje matyti ne tik dabartiniai vingiai, bet ir ankstesnių klaidžiojimų pėdsakai. Kiekvienas įlinkis stengiasi kuo labiau išsiriesti, ir upė, rinkdamasi tiesiausią kelią, nukerta nereikalingą lankstą. Susidariusi alkūnė išlieka kaip savarankiškas eže-

riukas, prisišliejęs prie jo išsižadėjusios upės. Abipus Suja Misu — šimtai tokių ankstesnių jos fragmentų. Visi jie skirtingo amžiaus, todėl nevienodo gylio bei formos. Kai kurie, atsiradę visai neseniai, patys dar panašūs į upes, tačiau vanduo juose stovintis. Vieni nusekę, dumblėtais arba smėlėtais krantais. Kiti užakę — pavirtę pelkėmis, treti jau apaugę medžiais, — taip miškas vėl susigrąžinęs savo valdas.

Upė dar išlaikiusi neužmirštamą pirmykštį pavidalą. Jos vanduo, ypač sausesniuoju metų laiku, nepaprastai skaidrus, jame plaukioja būriai žuvų. Smėlėto dugno fone visuomet galima pamatyti vinguriuojančių durklauodegių, pasigrožėti, kaip kitos žuvys staiga virpteli ir šauna didžiuliu greičiu tolyn. Atrodo, kad jos niekada nemažina greičio, o lekia vis sparčiau ir sparčiau. Sekliuose pakraščiuose sukiojasi smulkios žuvytės, be paliovos ieškančios maisto, nors jų pačių čia nuolat tyko pavojai. Paukščiai čia sminga grobio į vandenį visada sėkmingai, o plėšrūnės žuvys neretai prašauna pro šalį — neregėto skaidrumo vandenyje iškart matyti, kad prašaus, dar joms tik puolant.

Pati upė buvo neabejotinai puiki, pirmovinė, visiškai nenukentėjusi, bet vis dėlto jos pagimdyti ežerai atrodė dar giliau nugrimzdę į praeitį. Jų netrikdė jokios srovės, ir galbūt todėl atrodė, kad laikas irgi sustojęs. Tas įspūdis dar labiau sustiprėdavo, kai praplaukdavo kaimanas, tose vietose paplitusi šešių pėdų ilgio aligatoriaus atmaina. Pamatydavai slenkančias akis ir šnerves arba vos įžiūrimą, tarytum savarankiškai judantį pėdsaką vandenyje.

Visuomet patirdavome didžiulį malonumą, irstydamiesi po kurį nors iš tų ežerėlių. Jie buvo įvairiausių formų — pupos, rombo, pusmėnulio, kvadrato, širdies, apskritimo, strėlės, — ir jų gyventojai taip pat buvo labai įvairūs. Kartą, kai pervilkome valtį per dumbliną krantą į mažą apskritą ežeriuką, smarkiai pliaukštelėjusios nuo mūsų spruko dvi didžiulės žuvys. Abi tas *tucunare* pagavome juokingai paprastai — dusyk užmetėme meškerę, ir ežeriukas ištuštėjo. Jame daugiau neliko didelių žuvų, vien kažkokios smulkios žuvelės, kurios kramsnojo juodą mažytę tukunarę. Jų debesis išsklisdavo, kai negrėsdavo pavojus, bet akimirksniu vėl suaugdavo į juo-

dą, tankų kamuolį, kai pasirodydavo koks plėšrūnas, ir toliau godžiai kandžiodavo besiraitančią žuvį.

Tas ežeriukas ir jo žuvys — puiki šios knygos turinio santrauka. Jis buvo senovinis ir tikrai dar nelytėtas, ir čia natūrali atranka sąlygojo visų išlikusių gyvūnų vystymąsi... kol nepasirodė žmonės. O tada, du kartus užmetus meškerę, ežeriukas akimirksniu buvo ištuštintas ir be ceremonijų paliktas likimo valiai. Mes perstūmėme valtį atgal į upę ir patraukėme toliau tenkinti savo smalsumo kitur.

Mes, turėję laimės pamatyti tą vietą, suvokėme, jog buvom įžengę į praeitį. Žinojome, kad senųjų laikų dvelksmas netrukus pranyks amžiams, todėl didžiavomės privilegija pamatyti ir užfiksuoti tiek daug senojo pasaulio liekanų. Mus sužavėjo Suja Misu — ilga, vingiuota natūralios ramybės nuotrupa, švelniai išplaunanti purią žemę viename krante ir sunešanti baltą smėlį į kitą. Visuomet džiaugdavomės smėlingais krantais. Jie būdavo stačiausi ten, kur upė siauriausia, ir lėkštesni, kur upė praplatėdavo. Į juos ropšdavosi dėti kiaušinių vėžliai (paprastai rugpjūčio mėnesį), gana dažnai pamatydavome ant karšto smėlio besišildantį kaimaną. Ar upė tekėdavo skaidri, ar ruda ir žalia nuo lietaus, jos smėlingi krantai visą laiką likdavo balti ir buvo ideali vieta keliautojams pailsėti. Tarpais sausi ir girgždūs, tarpais drėgni ir kieti, jie buvo vieninteliai augalijos neužkariauti plotai, todėl atrodė be galo svetingi.

Keliaudamas upe ir priekyje tematydamas artimiausią vingį ar smėlėtą krantą, visą laiką jauti judėjimą. Visos žuvys plaukia atgal, prieš srovę, o visi paukščiai, atrodo, skrenda pirmyn, tarytum jausdami vandenyno trauką. Garniai sunkiai pakyla į orą, paskui palengva vėl nusklendžia paupin, kaskart nutūpdami vis toliau pasroviui. Tulžiai, kurių čia penkios skirtingos rūšys, kiek įkabindami skuta į kitą krantą beveik liesdami sparnais vandenį, o paskui, kaip jiems įprasta, šauna stačiai į viršų iki artimiausios patogios šakos. Kairinos ilgai plekši sparnais, o paskui įsibėgėjusios atsiplėšia nuo vandens. Anachronistinės išvaizdos, keistų spalvų sauliapaukščiai garsiai nuplasnoja į kitą krantą, kuo skubiausiai grįžta atgal ir nutupia kokiais penkiasdešimčia jardų toliau. Atgal plaukiančios žuvys, pirmyn skrendantys paukščiai, tarytum sto-

vintis, bet iš tiesų vis judantis vanduo kelia neišdildomą nuolatinio nepastovumo įspūdį. Upė be paliovos teka ir visąlaik lieka tokia pat, tačiau kai ankstyvą rytą virš vandens pakimba tiršta migla, atrodo, kad laikas visiškai sustojęs. Vanduo, dieną buvęs skaidrus, naktį pasidaro juodas kaip rašalas, bet nė akimirkos nepaliauja tekėti, paklusdamas tolimosios Amazonės valiai.

Užsimanęs palaipioti Suja Misu krantais, palakstyti jais kaip sauliapaukštis, pakliūni į žemėtų šakų raizginį. Kiekvienais metais vanduo, aukštai pakilęs į tuos krantus, suneša arba, atvirkščiai, išplauna žemes ir atsitraukia, palikęs nudžiūvusias arba dumblu apneštas šakas. Nelengva prasiskinti kelią per tas stangrias lapojančias šakas ir trapius, papuvusius žagarus, kurie netikėtai lūždami pridaro daugybę nemalonumų. Tuoj pat už šio kliūčių ruožo želia žemaūgių medžių miškas su tokia tankia lapija, kad po jais negali augti jokie kiti augalai. Kelis kiekvienų metų mėnesius tuos medžius skalauja vanduo, todėl iš žemės nuobodžiai kyšo daugybė nuogų kamienų. Tokią monotoniją gali pagyvinti tik pats vanduo — ežeras, upės atšaka ar šiaip koks jos vingis.

Naujokui tai tikra painiava. O pažįstantys šias vietas žmonės turbūt neįsivaizduoja tobulesnės gynybinės sistemos, kur lėtai upe slenkančią valtį galima užklupti iš pasalų prie bet kurios didesnės kilpos; ši aplinkybė gana svarbi tiems, kurie nori patekti į indėnų valdas. Žvalgydamasis iš lėktuvo užjauti naujoką, nes upė išsiraičiusi tikrai įspūdingai. Graudu žiūrėti, kaip tuo labirintu atkakliai kilpoja mažytė valtelė, kurios pastangos atrodo tokios pat beviltiškos kaip ir vabalėlio, spėtinai mėginančio išvengti betoninės autostrados pavojų.

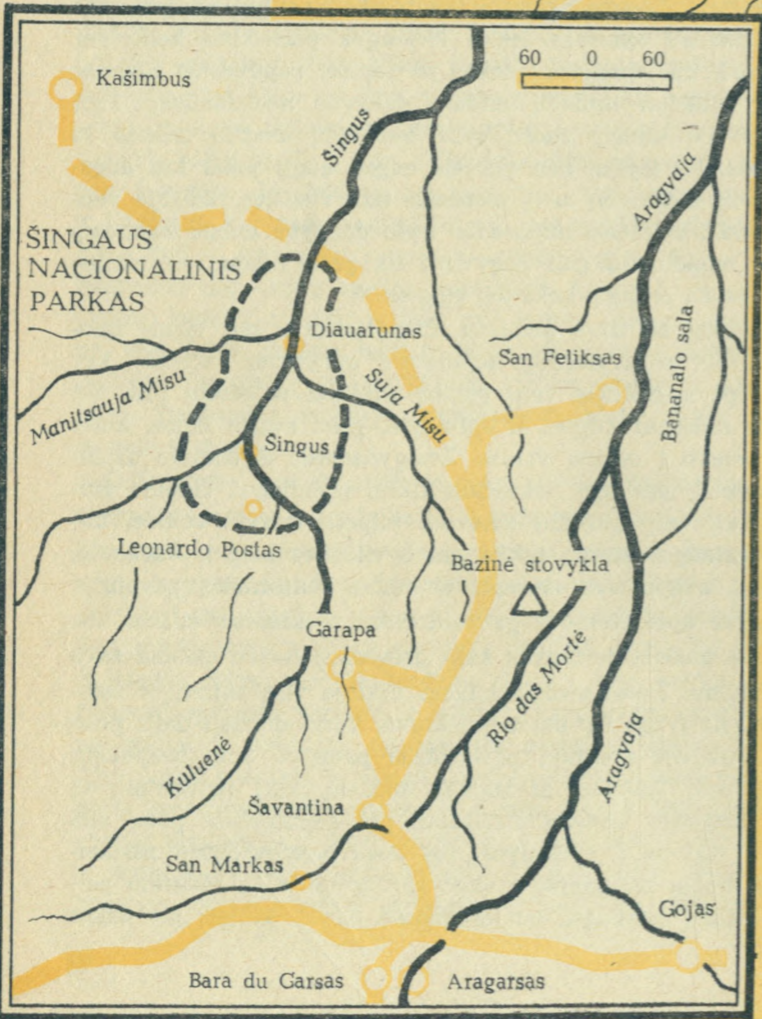
Abipus upės slėnio auga *mata seca* — sausasis miškas. Jis ne toks aukštas ir tankus kaip drėgnasis, tačiau stebina savo vienodumu. Žalias medžių kilimas užkloja visą akiratį, ir žmogui norisi (ypač kai skrendi lėktuvu, kurio didžioji dalis prietaisų pakeista šventųjų paveikslais) pamatyti kokį neapaugusį lopinėlį, laukymę ar tūpimo aikštelę, kuri paįvairintų tą šakų užtiesalą, kabantį mažiausiai per šešiasdešimt pėdų virš žemės. Kai tokia vienodybė, bet koks gamtovaizdžio pasikeitimas tuojau pat krenta į akis: kartais tai būna *Mauritia* palmių giraitė (vadinasi, ten drėgnesnė dirva), kartais pro šakas

RAMUSIS VANDENYNAS

Amazonė

Madeira

B

ATLANTO VANDENYNAS
PUSIAUJAS
Manausas
Santarenas
Belenas
Tapažas
Iriris
Šingus
Fortaleza
BRAZILIJA
Kašimbus
San Franciskus
Aragvaja
Tokantinsas
MATO GROSAS
Mato Grosas
Salvadoras
Gojas
Kujaba
BRAZILIJA
Gojanija
Kampu Grandis
San Paulas
Rio de Žaneiras
Santas
Paragvajus
Parana
250 0 250 500

kažkas sublykčioja — tai reiškia, kad keli tūkstančiai sausojo miško medžių apsemti vandens.

Kaip kad sunku patikėti, jog už posūkio Suja Misu nė kiek nepasikeis, taip pat sunku suvokti, koks bekraštis miškas, kai eini per jį ir už penkiasdešimties jardų jau nieko nebegali įžiūrėti. Tai greičiau miręs, o ne vešantis miškas, nors iš viršaus ir atrodo kitaip. Jis pilnas didžiulių negyvų kamienų, kurie tyso ant žemės, šliejasi prie gyvųjų medžių arba net stovi stati, niekieno nelaikomi. Apatinės visų medžių šakos nudžiūvusios, buvusieji miško milžinai stirkso tuščiaviduriai. Nors daugelio aukštaūgių laja žaliuoja, jų kamienai dažniausiai papuvę; jie arba minkšti ir sutrešę iš viršaus, arba kieti, tačiau viduje mediena gerokai išvarpyta. Norisi aptikti bent vieną sveiką medį, kurio žievė būtų tvirta kaip eglės, kurio lapai būtų neišėsti, kuris būtų pilnaviduris. Bet neįmanoma rasti netgi sveiko lapo — tuo pasirūpina vabzdžiai.

Vos pagalvoji, kad miškas šiek tiek panašus į mišrias Vakarų Europos giraites, tą įspūdį tuoj pat išsklaido skruzdėlės, termitai bei erkės. Jų čia pilna visur. Medžiuose kabantys žemių kamuoliai — tai termitų namai; iš kiekvieno žemyn vinguriuoja siauručiai dengti takai. Ant žemės termitai turi susinešę kokių šešių pėdų aukščio kauburius, o žemėje ir senesniuose medžiuose pasidarę panašaus gylio įdubas. Skruzdėlės įsirengusios lengvesnius lizdus, kurie irgi nukarę nuo medžių arba yra jų viduje. Tik atsisėskite kur nors, ir jūsų kelnėmis jau ropos energinga skruzdėlė. Pakaskite kur nors, ir būtinai rasite termitų. O erkė įsikibs bet kada — nereikia nei sustoti, kasti ar sėdėti. (Šis erkių, skruzdėlių ir termitų triumviratas paneigia nuomonę, kad sausasis miškas kažkada augęs nuosaikaus klimato zonoje.)

Didžiausius skruzdėlynus sausajame miške suneša *Atta sextus*. Skruzdėlynai tokie dideli — nuo 20 iki 30 pėdų, — kad iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip dalis reljefo. Tik vėliau pastebi, jog į tuos milžiniškus kauburius iš visų pusių subėga judrūs keliai, kuriais gabenamos maisto atsargos. Apskaičiuota, kad kiekvienoje iš didžiųjų „stovyklų" gyvena apie ketvirtį milijono skruzdėlių; tai pačios didžiausios bendruomenės pasaulyje. Ir atrodo visai natūralu, kad sausajame Centrinės Brazilijos miške jos išsimėčiusios maždaug kas šimtas jardų.

Vaikščiodamas po tuos bekraščius miškus, aplinkui tematai gausybę medžių, tačiau beveik po kiekvienos iškylos paaiškėja, kad didžiausią įspūdį visgi palieka skruzdėlės, tikrieji čionykščiai šeimininkai. Visa, kas gyva ir nenori pražūti, turi saugotis jų antpuolių. Jokiam gyvūnui, kuris neįstengia nuo jų paspmkti, neturi apsauginių šarvų ar pakankamai bjauraus kvapo, nėra nė menkiausios galimybės išlikti gyvam toje skruzdžių karalystėje.

Gana netikėtai sausasis miškas pavirsta dar sausesnėmis *cerado* — šen bei ten išsimėčiusių krūmokšnių ir neaukštų medžių savanomis, panašiomis į blogai prižiūrimą sodą. Reto medžio kamienas čia tiesus, dažniausiai jie bet kaip išsikraipę į visas puses. Žemė tarp jų arba plika, kepinama saulės, arba nuklota lapais, kurie kartais stebina minkštumu tokioje sausoje vietovėje, bet dažniausiai būna traškūs ir milžiniški. Jie nėra tokie elastingi kaip miške, o užmynus pykši nelyginant petardos. Seradose keistai susipina gležnumas ir šiurkštumas — gumbuoti medžiai apsupę ką tik išdygusį augalą su vienišu ryškiu žiedu, švelnus papartis stiebiasi šalia aštrios kaip skustuvas viksvos. Palyginti su mišku, serados atrodo visai neapžėlusios, tačiau ir čia nieko neįžiūrėsi už penkiasdešimties jardų.

Ir staiga *campo*. Nuostabu, kai miškų karalystėje atsiduri ten, kur neauga nė medelis. Viename krašte gali būti saulės išdeginti seradų krūmokšniai, kitame — aplink upelį tarsi šiltnamyje lapojantis miško lopinėlis, o viduryje — keistas reiškinys: ne itin ilga ir ne itin plati kuokštuotos žolės juosta, kurioje nedygsta joks už žolę aukštesnis augalas. Gali pasirodyti, jog visa tai tarytum perkelta iš kitur ir lygiai taip pat nedera prie aplinkos, kaip ir gražiai nušienautas rėžis apleistame didingame parke. Tačiau iš tikrųjų tos žolės juostos — kampos — toks pat pozityvus ir natūralus gamtovaizdžio bruožas, kaip ir aukštieji miško medžiai ar saulės išdeginta, kresna seradų augalija.

Vis dėlto, kaip ir buvo galima tikėtis, nariuotakojų esama ir šiuose plotuose. Nemažai skruzdėlynų ir termitynų yra seradose, o kampose jų — nesuskaitoma daugybė. Kadangi čia, be žolių kuokštų ir retai pasitaikančių krūmokšnių ar paparčių, beveik nieko daugiau nėra, tie kauburiai atrodo dar įs-

pūdingiau. Stebėtinai kieti, panašūs į granito luitus, jie išsimėtę čia vienur, čia kitur ir nuolat primena, kad nuo skruzdėlių bei termitų niekur nepasislėpsi. Centrinė Brazilija, ar ji būtų apaugusi mišku ir tamsi, ar beveik plika ir deginama saulės, yra vieta, kur žmonės linkę ilsėtis stovėdami. Atsisėsti tolygu prisišaukti skruzdėlę. O čia ir šiaip pakanka puolėjų, kurie prisistato ir be tokio akivaizdaus pakvietimo.

Kampos bent jau padeda žmogui susigaudyti aplinkoje. Miške ar seradose buvo nesunku prarasti orientaciją ar paklysti, net ir stengiantis nenutolti nuo tako arba kelio. Krypties jutimas sutrinka akimirksniu, ypač jei kas nors patraukia žvilgsnį ir tu susidomi kokia spygliuota palme, užuot pabandęs įsidėmėti, kur esi. Paskui suskatęs dairytis ypatingų žymių ir jų neradęs, pamatęs, kad saulė zenite, greit gali pulti į paniką. Tačiau keliaudami su indėnais įsitikinome, jog miškas pilnas įvairiausių ženklų kaip ir šiuolaikinis miestas. Indėnas, nušovęs paukštį, paslepia jį medyje, palieka kone visai dienai, o paskui pasiima, atėjęs iš priešingos pusės. Pokalbio logika paprastai būna keistoka: „Kaip suradote tą medį?" — „Jis buvo toje pačioje vietoje."

Aqui não tem nada (čia nieko nėra) — posakis dažnai kartojamas laukinėse Brazilijos vietovėse. Indėnai sakydavo atvirkščiai: „Miške yra visko. Jis tenkina visas mūsų reikmes — duoda mums maistą, rąstų statybai ir lapų stogui, medžiagos lankams ir strėlėms, vaistų ir vaisių." Miškas — viskas arba niekas. Nelygu, kas jūs esate.

Viena iš tokio prieštaringumo priežasčių — skirtingi atėjūnų ir senbuvių tikslai. Šio regiono — miškų, seradų ar upių — istorija rodo, kokie nevienodi, nors ir kryptingi buvo tie tikslai. Bandeirantės, ankstyvieji Brazilijos žvalgytojai, buvo greičiau sausumos piratai negu pasiaukojantys tyrinėtojai. Niekas iš taip trokštamo ir lengvai transportuojamo jų prisigrobto turto savo verte negalėjo prilygti brangakmeniams. Nors tie vyrai ir pasakodavo apie sunkumus ir grįždavo ne visuomet susijuosę diržais iš indėnų ausų, vis dėlto gana dažnai atsigabendavo deimantų, aukso, smaragdų ir kitų geidžiamų mineralų. Šiaurės Amerikoje didžioji dalis žmonių traukė į vakarus, norėdami įsikurti ir dirbti žemę. Dauguma tų, kurie brovėsi į Brazilijos gilumą, buvo linkę ne dirbti, o

eksploatuoti žemės turtus. Brangieji akmenys labiausiai atitiko jų troškimus.

Netikėtai beveik tokią pat vertę įgijo ir kaučiukas, kurio medžiai — aukštieji kaučiukmedžiai, arba hevėjos, gerai augo drėgnesniuose miškuose. Seringeirai irgi ne mažiau tiesmukiškai siekė savų tikslų — rinko kaučiuko sultis, šaudė į kiekvieną, kas pasipainiodavo jų kelyje, o patys dažniausiai būdavo beviltiškai įsiskolinę savo šeimininkams. Brangiųjų akmenų ieškotojams miškas buvo niekas, jei nerasdavo reikalingų mineralų. Seringeirams miškas irgi buvo niekas, jei geidžiamieji kaučiukmedžiai augo nepakankamai tankiai. Paprastam žmogui, galbūt bėgančiam nuo neteisybės ar bausmės, taip pat atrodydavo, kad čia nieko nėra, kol jis nepersprasdavo savito miško dosnumo.

Indėnams miškas buvo ypač dosnus. Ne taip kaip lygumų indėnai šiaurėje, kurių visas reikmes patenkindavo vienas gyvulys — bizonas, miško indėnai gyveno daug įvairesniame maisto sandėlyje. Kasmet subręsdavo keli vaisių bei riešutų derliai, nes žydėjimas tropikuose pasiskirstęs tolygiau nei vidutinio klimato zonoje. Miškuose gal ir nebuvo tiek kanopinių kaip daugumoje pasaulio ganyklų, tačiau juose buvo apstu šiaip įvairiausių žinduolių — elnių, tapyrų, šernų, beždžionių, visų dydžių katinių šeimos atstovų, net jaguarų. Skraidančių ir po žemę vaikštančių mėsėdžių gausybė liudijo, kad netrūko maisto tiems, kurie jo mokėjo ieškoti. Upės ir ežerai buvo žuvingi; daugybė žuvimi mintančių paukščių, ūdrų bei kaimanų tik patvirtina šį teiginį. Ten veisėsi ir kitokių paukščių: tiek neskraidančių emų, tiek sunkiųjų *mutum*, tiek papūgų — didelių arų ir daugybė smulkesnių. Gentys skyrėsi prietarais bei pomėgiais, nes maisto pasirinkimas dažniausiai priklauso nuo įpročio, tačiau miškas turėjo ką pasiūlyti bet kokiam skoniui — kad ir kai kurių palmių ūglius arba *Phimeria* medžių syvus.

Nors indėnai buvo pirmieji šių žemių šeimininkai, daugelis jų bendruomenių ilgainiui buvo išnaikinta. Neišvengiamos Naujojo pasaulio atradimo pasekmės, negailestingai pakeitusios Brazilijos gyventojų santykį (iš pradžių — milijonai indėnų ir palyginti nedaug europiečių; paskui — milijonai brazilų ir keli tūkstančiai indėnų), savo niokojančia jėga nepa-

lietė tik kelių vietovių. Iš jų didžiausia, esanti į vakarus nuo Gojo ir gerokai piečiau Amazonės, buvo maždaug pusės milijono kvadratinių mylių ploto. Milžiniška neištirta teritorija šalies viduryje tebebuvo mįslė netgi XX a. pradžioje, praėjus daugiau kaip 400 metų nuo pirmųjų kolonistų išlipimo Brazilijos pakrantėse. Kuo mažiau likdavo paslapčių kituose žemynuose, atsivėrus Afrikai, atskleidus savo „tuštumą" Australijai, tuo nepaprastesnis ir paslaptingesnis atrodė tas kraštas Pietų Amerikoje. Nežinoma teritorija pačioje žemyno širdyje pasidarė spėliojimų objektas; ji negalėjo likti bevardė. Tada ir atsirado pavadinimas *Mato Grosso.*

Žodis „mato" turi keletą prasminių atspalvių — tai brūzgynai, atkampi vieta, tankiais krūmais apaugusios nedirbamos žemės. Didžiausi tokie Brazilijos plotai ir buvo pavadinti Mato Grosu. Tą patį pavadinimą gavo ir viena didžiųjų Brazilijos valstijų — vakarų regionas su Kampu Grandžio, Kujabos miestais ir Šingaus aukštupiu. Šiandieną žmonės kalbėdami apie Mato Grosą, turi galvoje ir valstiją su aiškiomis ribomis, ir neapibrėžtą savitą pasaulį.

Mato Grosas yra tiek reali tikrovė, tiek ir praeities liekana. Toji valstija milžiniška — 390 000 kvadratinių mylių. Ji ribojasi su Amazone ir Para, kitom dviem didžiulėm Brazilijos valstijom, su Goju, Minas Žeraju, San Paulu, Parana, Rondonijos teritorija ir netgi su dviem valstybėm — Bolivija ir Paragvajumi. Mato Grosas kartu ir legenda. Jau pats pavadinimas skamba ypatingai; panašiai kaip Timbuktu ar Mongolija jis kupinas mįslingos potekstės, iš anksto susikurtų vaizdų. Pamatęs iškabą „Mato Groso kirpykla", praeivis iškart suvokia, kokią reputaciją ir šlovę pelnęs šis vardas. Painiavą didina Mato Groso miestas, iš tiesų kukli, ne ką stambesnė už didelį kaimą gyvenvietė, betgi egzistuojanti kaip ir pats kraštas su savo praeitimi ir dabartimi.

Kuo tvirčiau indėnai laikėsi Mato Groso žemių, tuo labiau jos garsėjo, tuo labiau tikrovę gaubė legendos. „Nežinau kitos Pietų Amerikos vietos, apie kurią būtų tiek mažai autentiškos informacijos kaip apie šią centrinę plynaukštę; faktai taip susipynę su prasimanymais, kad neįmanoma nustatyti, kur prasideda vieni ir baigiasi kiti", — 1928 m. rašė kapitonas Džordžas M. Dajotas. Kai nėra informacijos, kiekvienas

gali kurti savas pasakas. Pulkininkas Persis Fosetas tikėjo, jog ten egzistuoja ištisa civilizacija. „Ar grįšime, pasiekę ko norėjom, ar paliksime savo kaulus ten pūti, vienas dalykas yra neginčijamas: senosios Pietų Amerikos ir, ko gero, priešistorinio pasaulio mįslė gali būti įminta, kai tie senieji miestai bus atrasti ir moksliškai ištirti. O jie yra, aš žinau..."

Šavantės indėnai Foseto nenužudė, tačiau išgarsėjo kaip pagrindiniai Mato Groso citadelės gynėjai. Klajokliškas gyvenimo būdas padėjo jiems ilgai priešintis, traukiantis nuo vienos upės prie kitos — pirmiausia prie Tokantinso, paskui prie Aragvajos ir galiausiai prie Rio das Mortės. Daugelį metų gentis žudydavo kiekvieną baltąjį, persikėlusį per „Mirusiųjų upę", todėl brangiųjų rūdų ieškotojams ar kitiems pasienio gyventojams, pernelyg ilgai užsibuvusiems netgi vakariau Aragvajos, nuolat grėsdavo pavojus būti užpultiems. Sulig kiekviena mirtimi šavantės gentis vis labiau garsėjo. Anot vieno pranešimo, indėnai mokėjo bėgioti atbuli, kad pėdų kryptis suklaidintų persekiotojus. Jie turėjo vadą Apeveną, kuris nieko nelaukdamas atmesdavo atėjūnų dovanas. Tradicinis paprotys — palikti indėnams dovanų — neretai padėdavo pelnyti daugelio kitų genčių pasitikėjimą, o pačioms gentims — prarasti nepriklausomybę. Apevenas buvo pakankamai patyręs ir žinojo, jog šitokie susitaikymai dažniausiai baigiasi pavergimu arba mirtimi. Paliktus druskos maišus jis perpjaudavo, o visas kitas dovanas išmėtydavo. Apeveno atsakas buvo kuo aiškiausias, kaip ir kajapų genties šiaurėje bei kajabių vakaruose. Indėnas nesileido suviliojamas.

Keista, kad kartais abejojama Foseto mirties aplinkybėmis, bet jo likimą gaubiančios įvairiausios legendos ir pasakojimai apie baltaodžius senius bei pusiau baltas šeimynas šiek tiek paaiškina daug svarbesnę legendą apie pačią vietovę — laukinį kraštą, kur prasimanymai užgožę tikrovę. Buvo galima tvirtinti, kad civilizacija egzistuoja, buvo galima netgi įsivaizduoti „Paslaptingą šalį" (kaip kad padarė Konan-Doilis, taip pat įkvėptas paslaptingų baltų dėmių žemėlapyje), tačiau nėra jokio pagrindo stebėtis, kodėl Fosetas, jo sūnus ir sūnaus draugas negrįžo iš miškų. Toji Šingaus aukštupio tvirtovė — net jei eitum iš vakarų ir tokiu būdu išvengtum tradicinio susidūrimo su šavantės gentim — knibždėte knibždė-

jo indėnų. Gandai apie baltųjų žmonių darbus turėjo būti gana plačiai pasklidę ir, aišku, įpūtę priešiškumo ugnį. Be to, vykdavo genčių tarpusavio karai, todėl ir dar trys anglai puikiausiai galėjo būti nužudyti. Iš kelių sunkių kelionių Fosetas sugrįžo sveikas ir gyvas, tačiau lošimas tokio pobūdžio rulete negarantuoja nuolatinės sėkmės. Tereikėjo tiems trims vyrams, apsikrovusiems pirmoms sutiktoms gentims bei jų kaimynams skirtomis dovanomis, susidurti su menkiausiu priešiškumu, vaidingu vadu ar pavydžiu, dovanų negavusiu kariu, ir jiems lengvai galėjo būti surengta pasala. Strėlės ar kuokos akimirksniu galėjo įvykdyti kerštą.

„Jeigu mes negrįžtume, — kalbėjo Fosetas, — nenorėčiau, kad mūsų ieškoti būtų pasiųsti gelbėjimo būriai. Tai pernelyg rizikinga. Jeigu nepasiseks man, turinčiam tokį patyrimą, tai maža vilties, kad pasiseks kitiems. Iš dalies todėl aš tiksliai nenurodau, kur keliausime." Po poros metų į tas pačias vietas išvyko ne gelbėjimo, o paieškų grupė. Jos vadas kapitonas Dajotas paskui rašė: „Man ir visai mano grupei nekyla abejonių, kad pulkininkas Fosetas ir jo bendražygiai žuvo pakliuvę į priešiškų genčių rankas."

Niekas nesužinos, kurie indėnai buvo jiems priešiški ir kodėl. Dažniausiai dėl Foseto mirties kaltinama kalapalų gentis; anot vieno pasakojimo, Fosetas buvo užmuštas kuokomis, kai su savo sūnum Džeku ir Raliu Rimeliu kopė į upės krantą, ką tik išėję iš supykusio kaimo. Paskui buvo greit susidorota su abiem vaikinais, dovanos išmėtytos, o visi trys kūnai užkasti. Dajoto nuomone, jie buvo nužudyti maždaug ketvirtą kelionės dieną, eidami į rytus nuo Kuluenės upės, vadinasi, ne per toliausiai nuo naujojo kelio, kurio tiesimas ir buvo akstinas atsirasti šiai knygai.

Tam tikra prasme Persis Harisonas Fosetas nežuvo ir niekados nežus. „Dajoto ekspedicija sugrįžo nieko neįrodžiusi,— gerokai vėliau rašė kitas Foseto sūnus Brajanas. — Ji net neįrodė, kad Foseto grupės būta tose vietose... Tai grynai kapitono Dajoto nuomonė, kad mano tėvas buvo nužudytas... Mūsų šeima negali laikyti (jo tvirtinimo) neginčytinu ir galutiniu."

1932 metais į Braziliją išvyko kiek nerūpestingiau nusiteikusi grupė, vadovaujama Piterio Flemingo. „Vykdami į šią

pramoginę ekspediciją, neužmirškite įsimesti kokį ginklą, — rašė *The Times,* — ir jeigu bus įmanoma, išsiaiškinkite velionio Foseto likimą." Vėliau, kai pasiirstę po Aragvają jie grįžo, Flemingas rašė: „Londone aš buvau linkęs šaipytis iš Dajoto nesėkmės rasti įtikinamų ir galutinių Foseto likimo įrodymų, nes viskas buvo tarsi ranka pasiekiama; dabar, patyręs tuos sunkumus, kuriuos turėjo nugalėti Dajotas, aš jau nesišaipau."

Fosetas pradingo 1925 metais. Tuo laiku pasaulis jau buvo beveik ištyrinėtas. Be Šingaus anklavo, Žemėje neliko kitos vietos, kur būtų galėjusi gyvuoti dar neatrasta civilizacija, todėl Foseto dingimas atrodė juo dramatiškesnis. Pasaulis niekuomet nesitaikstė su baltomis dėmėmis žemėlapyje ir, nepakęsdamas tokių tuštumų, arba skleisdavo absurdiškus gandus, arba imdavo jas intensyviai tyrinėti. Šingus negalėjo išsilaikyti ilgiau nei bet kuri kita citadelė. Tiesiog keista, kad jis ir taip ilgai gyvavo. Žmonės jau skraidė per Atlantą, o Šingus dar vis buvo neliestas, tačiau kaip tik lėktuvai ir padarė tam galą.

Ketvirtajame šio amžiaus dešimtmetyje generolas Rondonas, atjaučiantis indėnus, nes ir pats buvo metisas, kurio gyslomis tekėjo pusiau indėnų kraujas, pradėjo tyrinėti nuošalius Mato Groso valstijos šiaurės rytų plotus. Panašaus pobūdžio darbą jis dirbo visą savo ilgą gyvenimą; 1910 metais jo pastangomis buvo įkurta garsioji Indėnų globos tarnyba (IGT), ir jo garbei milžiniška teritorija vakaruose pavadinta Rondonijos vardu. Tomis pirmosiomis Šingaus žlugimo dienomis kartu su juo dirbo trys broliai iš didžiulės San Paule gyvenančios Vilas Bojų šeimos. Visiems trims jau buvo po dvidešimt su viršum, kai jie pasirodė tame regione: vyriausias buvo Orlandas, paskui — Klaudijus, o jauniausias — Leonardas. Po 1946 metų praktiškai visoms ekspedicijoms į Šingaus aukštupį vadovavo vienas iš tų trijų vyrų.

Paprastai broliai skverbėsi į krašto gilumą, kirsdami *picadas* ir tūpimo takus lėktuvams, pristatantiems reikmenis. Pikada — tai takas, tinkamas keliauti per mišką ir savanas; jo plotis gali būti kuo įvairiausias. Svarbu tik nenukrypti nuo tiesios linijos ir iškirsti kelyje pasitaikančius medžius, krūmus bei ūglius. Pikadoje esi saugus, ja gali greitai ir laimingai

sugrįžti į bazę. Penktojo dešimtmečio pabaigoje Vilas Bojų ekspedicija į Šingaus krašto gilumą buvo iškirtusi 650 mylių pikadų; iki šiol Klaudijus apie tai šneka su dideliu susijaudinimu. Ten jie įrengė dar vieną tūpimo taką, pastatė kelias lūšneles ir tą avanpostą pavadino Kapitonu Vaskonsela — tuo pagerbdami žmogų, 1924 m. išdrįsusį tyrinėti Šingų. „Tuo metu džiunglės jau buvo beveik nugalėtos,— pasakė Orlandas,— bet nereikia užmiršti, kad jas nugalėjo lėktuvai."

Netrukus Leonardas mirė, ir pagal krašto, taip ilgai skendėjusio legendose, tradicijas apie jo mirtį pasklido visokiausių egzotiškų gandų. „O juk jis mirė, — pasakoja Klaudijus, — nuo mitralinio vožtuvo sukalkėjimo. Gojanijoje jam buvo sėkmingai padaryta operacija, bet, užsiuvus krūtinės ląstą, po 30 minučių ištiko kolapsas, ir jis mirė." Broliai jo vardu pavadino centrinį Šingaus avanpostą. Nuo pat įkūrimo abudu broliai stengėsi šį avanpostą ir jo turtingas apylinkes paversti indėnų prieglobsčiu.

Didėjant išorinio pasaulio spaudimui, toks prieglobstis buvo mirtinai reikalingas. Beveik visur indėnų padėtis sunkėjo. Kulkos ir epidemijos toliau skynė aukas, o anksčiau neįveikiamų genčių pasipriešinimas sumažėjo, kai tik išryškėjo jų silpnosios vietos. Indėnai mirdavo kaip musės, jų gimdavo vis mažiau ir mažiau — jie tiesiog nyko. Teoriškai jų likimu vis dar rūpinosi Indėnų globos tarnyba — Rondono įkurta organizacija, kurios devizas buvo „jei reikia mirk, bet nežudyk".

1967 m. IGT netikėtai buvo paleista, o iš paskelbtų jos paleidimo priežasčių paaiškėjo, kodėl indėnai taip sparčiai nyko. Brazilijos Vidaus reikalų ministerijos paskirta komisija 20-ies tomų ataskaitoje atskleidė kai kuriuos faktus. Ji rado įrodymų, kad indėnai buvo žudomi masiškai, naudojant dinamitą, kulkosvaidžius, arsenu užnuodytą cukrų. Iš 700 Tarnybos darbuotojų 134 buvo patraukti į teismą, o dar 200 neteko darbo. Vien per dvejus metus (1964—1966) jos direktorius įvykdė 42 nusikaltimus: netiesiogiai dalyvavo keliose žmogžudystėse, kankinimuose, nelegaliai pardavinėjo žemes.

Tyrimui vadovavęs Žaderas Figueiredus Korėja apskaičiavo, jog šimtai indėnų buvo nužudyti, o tūkstančiai mirė dėl blogų sąlygų. Tyrimų ataskaitose sukrėtė ne tiek aplaidumas — nesiskaitymas su indėnais, jų problemų nepaisymas, kiek šiur-

pus, tiesiog nežmoniškas žiaurumas. Kaip galėjo „Česnos" pilotas skraidyti virš indėnų kaimelio ir mėtyti dovanas, viliodamas žmones iš būstų, kad paskui paleistų kitą siuntą — dinamito paketą?! Kaip buvo galima skiepyti indėnams raupų virusą, norint užvaldyti jų žemes?!

1823 metais Žozė Bonifasijus pareiškė: „Mes privalome niekuomet neužmiršti, jog esame šią šalį užgrobę, bet taip pat negalime užmiršti, jog esame krikščionys." Kruvina užmaršumo epidemija siautė ir prieš, ir dar kurį laiką po šio atviro pareiškimo. Į indėnų žemes nuolat buvo kėsinamasi, ir galų gale neįveikiamoji Mato Groso tvirtovė žlugo. Tai įvyko be jokių lemiamų kautynių, kurias būtų galėję užfiksuoti istorikai. Viską padarė lėktuvai, ligos, klasta ir tarytum nekaltas, tačiau atkaklus krašto žvalgymas, palikęs daugybę pikadų. Viskas baigėsi be jokio triukšmo. Staiga paaiškėjo, jog priešintis beprasmiška, ir galinga šavantės tauta virto saujele bejėgių, prie naujų sąlygų nesugebančių prisitaikyti indėnų, panašių į sumuštos kariuomenės likučius.

Žlugus Šingaus tvirtovei ir neįtikėtinai greitai nykstant jos gyventojams, tik nedaugelis galėjo tuoj pat ir visapusiškai įvertinti pasikeitusią situaciją bei jos prasmę. Be to, šeštajame dešimtmetyje Brazilija kentė trečiosios sostinės kūrimo kančias. Pirmoji jos sostinė buvo Salvadoras, antroji — Rio de Žaneiras, bet netikėtai šalies politinė reputacija ir diduma finansų buvo pastatyta ant kortos. Buvo ruošiamasi gigantiškam, daug išlaidų ir energijos reikalaujančiam šuoliui į krašto gilumą. Seniai buvo kalbama, kad Brazilija pernelyg prisirišusi prie vandenyno pakrantės, ir jau senokai buvo išrinkta vieta naujajai sostinei. Pasaulyje būta ne vieno atvejo, kai būdavo pastatoma nauja sostinė, pavyzdžiui, Vašingtonas, Niudelis, Ankara ir Kanbera. Tai ir Brazilija staiga nusprendė, jog Brazilijos miestas turi būti pastatytas. Nuotaikos šalyje tokiai permainai tiko. Pinigų netrūko, buvo ir žmogus, galintis energingai imtis šio reikalo, — tuometinis prezidentas Žuskelinus Kubičekas. 1960 m. balandžio 21 dieną naujoji sostinė buvo oficialiai įkurta.

Brazilijos miestas yra už 600 mylių į šiaurės vakarus nuo Rio de Žaneiro. Iš jo arčiau iki tariamos Foseto mirties vietos negu iki buvusios sostinės vandenyno pakrantėje. Naujos sos-

tinės atsiradimas labai padėjo įgyvendinti kelio iš pietų į šiaurę tiesimo planą ir taip pasiekti tuščius nenaudojamus plotus. Iš Rio įmanoma automobiliu nuvažiuoti į Braziliją, o iš jos per tris vargų dienas nusigauti net iki Beleno prie Amazonės žiočių, tačiau nepaprastai sunku, beveik neįmanoma nukeliauti sausuma iš teritorijų, esančių Brazilijos miesto vakaruose ir pietvakariuose, į dar vakaresnius miestus prie Amazonės — Santareną ar Manausą, kur puošnus kaučiuko karštligės laikų palikimas neįprastai susipynęs su dabartimi. Tad buvo sukurtas planas iš Mato Groso valstijos centro nutiesti kokių 1 200 mylių ilgio kelią ligi milžiniškosios Amazonės. Jis turėtų prasidėti Garso ir Aragvajos upių santakoje ir pirmiausia kilti į šiaurę iki garsiosios Rio das Mortės — senojo pasienio vandens kelio, o toliau eiti į šiaurę išilgai Sera du Ronkadoro, virtinės neaukštų kalnų, kurie visuomet buvo laikomi pagrindiniu kadaise grėsmingų šavantės indėnų prieglobsčiu.

Toliau, kol pasieks Manausą, kelias turės aplenkti kiek įmanoma daugiau upių, bet neišvengiamai keletą iš jų kirs. Visos didžiausios šio krašto upės teka į šiaurę, paklusdamos Amazonės traukai, ir pirmoji upė, kurią reikės įveikti, bus Šingus. Jo ištakos — tikras labirintas, todėl šis kliūčių ruožas neįkandamas jokiam kelių inžinieriui, tačiau galų gale, kai Šingus jau būna surinkęs visus savo aukštupio intakų vandenis, daugybę problemų pakeičia viena, nors šuolis tuomet ir turi būti platesnis negu anksčiau. Planuotojai manė, jog fon Martijaus krioklys — tinkamiausia vieta tiltui, tad punktyrinė linija žemėlapiuose pasuka nuo Sera du Ronkadoro į šiaurės vakarus, link to taško.

Paskui punktyras pradeda vingiuoti ir atklysta prie Kašimbaus. Kur kelias eis po to — ar toliau į vakarus, per Tapažo ir Madeiros upes į Manausą, ar atkirtęs mažesnį neištirto krašto gabalą, pasuks tiesiai į šiaurę, į Santareną, pietiniame kelio gale dar buvo nežinoma. Tiesiausias kelias nuo Aragarso iki Kašimbaus būtų mažiausiai 600 mylių ilgumo, todėl turėjo pakakti laiko tolesnei krypčiai nustatyti, kol bent iš dalies bus įgyvendintas ganėtinai sunkus uždavinys pietuose.

Šiaip ar taip, sėkmingai įkūrus Brazilijos miestą ir krašto finansams kol kas nekeliant susirūpinimo, Centrinės Brazilijos

fondas galėjo toliau planuoti didįjį šiaurės kelią. Ši organizacija, įsteigta prezidento Žetulijaus Vargaus 1942 m., buvo atsakinga už visus pagrindinius to regiono projektus ir kelią pradėjo tiesti daug anksčiau, negu Brazilija oficialiai tapo šalies valdymo centru. 90 mylių atkarpa nuo Aragarso iki Šavantinos — pirmas neryžtingas šuolis į šiaurę — buvo baigta šeštajame dešimtmetyje, bet tolesni darbai sustojo prie Rio das Mortės. Ant tos upės kranto pastatytas Šavantinos miestas, turintis ligoninę, bažnyčią, aerodromą, elektrą, futbolo aikštę, toli gražu neprilygsta Brazilijai, bet visgi suplanuotas naujoviškai, kad ir kukliai. Aplink aikštę išsirikiavę dailūs bungalai, iš jos veda tiesios gatvės, tačiau netoliese — neišvengiamas vargingų lūšnų miestelis. Jame nėra gatvių, tik paprasčiausiai negrįsti takai. Namų sienos iš dumblo ir medžio, o stogai daugiausia dengti palmių lapais. Čia tvarkosi patys gyventojai, o ne projektuotojai.

Toliau pasroviui yra išlikusių šavantės indėnų stovykla. Retkarčiais indėnai nueina į Šavantiną, šitaip pavadintą jų garbei, pasidairyti, paelgetauti ar tiesiog prastumti dienas. Miestelio dulkėse jie palieka savo plačių pėdų atspaudus, patys atrodo baisiai netvarkingi su senais, sunešiotais europietiškais drabužiais. Jų plaukai dar vis apkirpti šavantės stiliumi — labai trumpi viršugalvyje ir ilgi užpakalyje, o priekyje kirpčiukai; ir sudėjimo jie vis dar tokio pat tvirto kaip ir karingieji protėviai, tačiau Šavantinoje šavantės indėnams vietos nebėra. Vienas iš jų dirba mechaniku dirbtuvėje ir plaukus nusikirpęs lygiai, bet didžioji indėnų dalis nedalyvauja senosiose jų žemėse įsikūrusio miestelio gyvenime.

Indėnai pasakoja, jog kadaise jie medžiodavę papūgas aras, kad galėtų prisipešti ryškių plunksnų, jaguarus — kad turėtų nagų vėriniams, o kaučiuko rinkėjus — kad įsigytų žvejybai kabliukų, nes kabliukai kaučiuko rinkėjų kišenėse buvo toks pat įprastas daiktas kaip ir nagai ant jaguarų letenų. Dabar šavantės indėnai paprasčiausiai kaulija kabliukų, baterijų žibintuvėliams arba *fumo preto* (tabako), o paskui kėblina atgal į savo kaimą. Jiems nerūpi Šavantinos miestelio problemos, o juos įveikusi Brazilija dabar dedasi jų nepastebinti.

Septintajame dešimtmetyje Centrinės Brazilijos fondas pradėjo ruoštis antram šuoliui į šiaurę. Jis pastatė du tiltus Ara-

garse; vieną — per žalius Aragvajos vandenis ir beveik tuoj pat kitą — per rudąjį Garsą, tačiau nė vieno tilto Šavantinoje. Vietoj tilto ten buvo įrengtas keltas, kuriuo ir buvo pervežta viskas, ko reikėjo kelio tiesimui toliau į šiaurę. Kelias turėjo kirsti dar vieną nemažą upę — Areonišą, Rio das Mortės intaką, todėl per ją buvo permestas nedidelis tiltas, bet vėliau buvo stengiamasi nenukrypti nuo takoskyros. Vadinasi, buvo stengiamasi laikytis kiek įmanoma vakariau visų upių, tekančių į rytus link Rio das Mortės, bet ryčiau tų, kurios neša savo vandenis į Šingų. Naujojo kelio pylimą atstojo Šavantinos šiaurėje snaudžiantys Sera du Ronkadoro kalnai. Juos galų gale reikėjo pažadinti.

Tiesėjai nuo pat kelto skynėsi kelią per seradų brūzgynus, gumbuotų, žemaūgių medžių karaliją. Vietomis, kur tik būdavo vandens, skatinančio vešlesnį augimą, pasitaikydavo ir aukštesnių, palankiomis aplinkybėmis pasinaudojusių medžių. Judėjimas į priekį tuomet sulėtėdavo, tačiau buldozeriai, kirviai ir ugnis efektyviai naikino augaliją. Kelias buvo grindžiamas čia pat iškastomis uolienomis. Nedideli tiltai per upelius irgi dažniausiai buvo statomi iš vietinių medžiagų: iš laterito — masyvios atramos, galinčios atlaikyti kas vasarą plūstantį vandenį, iš ilgų rąstų — pats tiltas. Apvalūs tinkamų medžių kamienai pirmiausia būdavo aptašomi, o paskui supjaustomi pagal upelio plotį. Visi tokie tiltai buvo statomi pagal vieną šabloną — du rastai viename šone ir trys kitame, kad bet koks automobilis galėtų patogiai apžergti tarpą, bet visuomet stebėdavaisi šia kreivašone ekonomija, matydamas, kaip buksuoja dideli sunkvežimiai, mėgindami įveikti įkalnę.

Maždaug už 170 mylių į šiaurę nuo Šavantinos prieš kelio tiesėjus staiga išdygo miškas. Krūmynai virto bekraščiu mišku, todėl darbai sulėtėjo. Iš abiejų kelio pusių reikėjo kirsti dvi gana plačias juostas keliui nuo virstančių medžių apsaugoti. Miško masyve atskiriems medžiams nebaisios jokios audros, nes jie vieni kitus prilaiko. O iškirtus proskyną, kraštiniai medžiai liko iš vienos pusės be jokios atramos. Menkiausias vėjelis juos išversdavo taip lengvai, jog atrodė neįtikėtina, kad anksčiau jie galėdavę atlaikyti po kelias smarkias audras per metus. Tad inžinieriai žengdami į priekį palikdavo glotnų rudą (arba rausvą, ar geltoną) naujutėlaičio kelio ruožą

su ne tokiais tvarkingais išgriauto miško pakraščiais iš šonų. Jų nereikėjo taip švariai išvalyti, ir jie tapo šaknų, gigantiškuose laužuose nebaigusių degti medžių ir susidėvėjusių įrengimų dalių sąvartynu. Į tą „niekieno žemę" medžiai galėjo virsti kiek tinkami; tą jie ir darė.

1965 m. Brazilijos vyriausybė, suprasdama, kad per neliestą kraštą tiesiamas kelias suteikia nepaprastas galimybes moksliniam darbui, išsiuntinėjo pakvietimus įvairių šalių vyriausybėms. Juose buvo paaiškinta, kad pasidarė pasiekiami didžiuliai plotai Mato Groso šiaurėje bei Paros ir Amazonės valstijose, ir šalys buvo kviečiamos bendradarbiauti naujo krašto tyrinėjimuose. Mokslininkai galės tyrinėti šimtus mylių neliestos teritorijos, netampydami visos mantos, kaip paprastai kad būna ekspedicijose, nes viskas: maistas, transportas, degalai ir darbo reikmenys bus galutiniame tiesiamo kelio punkte.

Pasiūlymas tyrinėti paskutinę didžiulę dar visai nepažįstamą mūsų žemės teritoriją turėjo milžinišką reikšmę. Britanija gavo pakvietimą per savo ambasadą Brazilijoje, o ambasada persiuntė jį į Karališkąją geografų draugiją Londone. Paskui buvo informuota Karališkoji draugija; ji irgi labai susidomėjo pasiūlymu. Jos ekspedicijų komitetas pabrėžė, jog kelias eis per „vieną iš nedaugelio pasaulyje likusių plotų, kurie anksčiau buvo mokslininkams nepasiekiami ir kurie žada puikias galimybes unikaliam tyrinėjimui".

Karališkoji draugija ir Karališkoji geografų draugija 1966 m. gegužės mėnesį į Braziliją nusiuntė žvalgymo grupę. Buvęs Užjūrio teritorijų vystymo ministerijos patarėjas žemės ūkio klausimais A. F. Makenzis ir jaunas zoologas iš Lesterio universiteto Jenas Bišopas praleido ten šešias savaites. Brazilijoje prie jų prisijungė botanikas Deividas Hantas iš Londono ir Niujorko botanikos sodo darbuotojas H. S. Irvinas. Ši grupė keliavo iš Rio į Braziliją, paskui per Gojaniją ir Rio Verdę į Aragarsą, o toliau — naujuoju keliu. Ji pasiekė Šavantiną, persikėlė keltu per Rio das Mortę ir nusigavo į priešakines tiesiamo kelio pozicijas, kurias nuo galutinio tikslo — Amazonės — dar skyrė tūkstantis mylių.

Žvalgų grupės ataskaita buvo kupina entuziazmo. Jie tvirtino, jog kraštas nuostabus, o keliui tolstant į šiaurę, jis bus netgi dar nuostabesnis. Antra vertus, naujasis kelias labai pa-

togus, vadinasi, kraštas tuojau pat bus pradėtas eksploatuoti ir jį sutryps dvidešimtasis amžius. Todėl reikia nepaprastai skubėti. Tos vietos turi būti ištirtos, kol jos dar nepradėtos naudoti. Kitas akstinas tyrinėjimui — indėnai, kuriems krašto eksploatavimas smogs smūgį kaip ir jų miškams.

Londono sprendimu Jenas Bišopas buvo paskirtas ekspedicijos vadovu ir išsiųstas į Braziliją, o pirmoji mokslininkų grupė turėjo atvykti dviem mėnesiais vėliau. Kartu su Jenu iškeliavo medicinos sesuo Andžela, ne per seniausiai tapusi jo žmona. Abi Karališkosios draugijos, puikiai prisimindamos, kad vadovo sumanymas pasiimti žmoną į anksčiau jų organizuotas ekspedicijas būdavo visais atžvilgiais nepriimtinas, šįkart neišsigando Jeno vedybų, įvykusių jau po jo paskyrimo vadovu. Šiaip ar taip, jis nemanė nusileisti ir jaunosios žmonos Anglijoje palikti neketino.

Jenas turėjo nurodymą Rio de Žaneire ir Brazilijoje pirmiausia aplankyti įtakingus žmones, pasistengti, kad muitinėje nekiltų problemų dėl ekspedicijos bagažo, sutvarkyti viską taip, kad atvykę mokslininkai pačiu trumpiausiu maršrutu pasiektų numatytą vietą, kurią jis pats bus parinkęs. Siunčiant ekspedicijas į Antarktidą ar kokią negyvenamą salą, susiduriama tik su vienos rūšies problemomis — tomis, kurias sukūrusi pati gamta. Siunčiant tyrimų grupę šiaip į kokią šalį, kai jūsų paslaugoms lėktuvai, autobusai ir visa kita, prisideda ir kitokio pobūdžio kliuvinių. Keliaudamas į vakarus nuo Brazilijos pajūrio, patiri, kaip sulig kiekviena mylia biurokratinius pavojus ir sunkumus keičia šiurkštėjančios aplinkos pavojai ir sunkumai. Kai kuriems žmonėms labiau patinka ginčytis su muitinės valdininku, negu brautis į laukinių kraštą. Kiti mieliau pasirinktų pelkes ar bičių spiečių negu biurokratines aklavietes. Brazilijoje ekspedicijos laukė abiejų rūšių sunkumai.

Abi draugijos šį rizikingą žygį į Mato Grosą iš pradžių buvo pavadinusios Ekspedicija į Centrinę Braziliją. Vėliau šio pavadinimo buvo atsisakyta kaip pernelyg neapibrėžto ir pasirinktas naujas: Šavantinos—Kašimbaus ekspedicija. Nors Šavantina yra Mato Grose, o Kašimbus — Paros valstijoje, kelias galiausiai turėjo sujungti abi gyvenvietes. Šavantina jau buvo klestintis miestelis, besiplečiantis tiek planuotai, tiek nepla-

nuotai, tuo tarpu Kašimbus turėjo ne ką daugiau kaip pavadinimą ir lėktuvų tūpimo taką. Jis laukė, kol jį pasieks kelias ir jis pagaliau suklestės, išsiplės ir pradės normalų gyvenimą. Todėl Šavantinos—Kašimbaus kelias — tai kelias iš realybės į troškimus, iš dabarties į ateitį; tai ekspedicijos siekių išraiška, nors nė vienam iš dalyvių taip ir nepavyko priartėti prie Kašimbaus mažiau nei per šimtą mylių, nebent tik skrendant lėktuvu. Kelias perėjo per Šavantiną, pereis ir per Kašimbų, o jo tiesimas ir davė akstiną šiai ekspedicijai, Šavantinos—Kašimbaus ekspedicijai.

Betgi abi gyvenvietės — tik taškeliai žemėlapyje, o kelias, jį galutinai pabaigus, atrodys kaip siūlelis tuose milžiniškuose žemės plotuose. Nuo Šavantinos iki šiauriau esančios Paros valstijos sienos — 400 mylių. Nuo Aragvajos iki Šingaus — maždaug 200 mylių, o šios didžiosios upės aukštupys — tai kvadratas, kurio kiekviena kraštinė ilgesnė nei 200 mylių. Atvykęs prie Paros sienos arba prie Šingaus upės, pasiektum visiškai ne kokį kitokį kraštą, kurio įdirbtos žemės tolumoje ribotųsi su Sera du Ronkadoro kalnais, bet pamatytum, kad čia vis tokia pat nenaudojama teritorija, ir tik suvoktum, kokia ji bekraštė. Šavantinos kelią galima palyginti su vienišu takeliu tokiame plote kaip Europa. Baugu sustoti nukeliavus juo, sakysim, šimtą mylių, kai žinai, kad šimtus mylių į vakarus, šiaurės vakarus ar šiaurę nėra jokio kito kelio. Dar neramiau skristi virš to kelio ir matyti, koks jis vienišas tose platybėse. Važiuojant mašina, kelias atrodo be galo svarbus. O kokį nepaprastą įspūdį patiri, kai skrendi virš jo, retkarčiais netgi pamesdamas jį iš akių toje žalumos jūroje! Šio planetos kampelio mastą sunku įsivaizduoti.

Taip pat sunku suvokti, jog čia nėra gyventojų. Kai keliaudamas po Afriką pasirenki kokią tuščią vietą stovyklai ar piknikui, supranti, koks reliatyvus jos gyventojų tankumas. Žmonės išdygsta iš nežinia kur ir akimirksniu sugriauna vienišumo iliuziją. Kai važiuodamas per Sirijos dykumą paimi „balsuotojus", stovinčius ant smėlio kopos ir pageidaujančius, kad juos pavėžėtum iki kokios kitos vienišos kalvelės tuščiuose smėlynuose, supranti, jog tas kraštas ne toks jau negyvenamas, kaip atrodo. Didžiuosiuose Mato Groso plotuose taip nėra.

Kosmonautai yra pasakoję, kaip sunku aptikti kokių nors įrodymų, kad mūsų planetoje gyvena žmonės. Didieji miestai dažniausiai būna paskerdę dūmuose, o dauguma kitų žmogaus padarytų daiktų per maži, kad galėtum įžiūrėti iš orbitos. Taigi ir žalieji plotai, esantys maždaug už 800 mylių į šiaurės vakarus nuo Rio de Žaneiro, pernelyg nesiskiria nuo kitų didžiųjų planetos plotų, panašių savo žaliais ir rudais atspalviais. Net jeigu kosmonautas būtų nusileidęs žemiau dar tada, kai šiuose kraštuose karaliavo indėnai, jis vis vien būtų pamatęs tik mylių mylias miškų bei krūmynų ir vargu ar būtų pastebėjęs kokių gyventojų. Indėnai turėjo savo neįžiūrimus takus, tačiau žemės veido jie nekeitė. Joje jie medžiojo. Skynėsi jos vaisius. Rinkosi medieną lankams, būstams ir kanojoms. Jie tik naudojosi juos supančiu pasauliu, bet jo neperdirbinėjo. Jie nedarė taip, kaip moko Pradžios knyga: „Veiskitės, dauginkitės, pripildykite žemę ir ją paverkite." Todėl nei jų atėjimas, nei pasitraukimas niekam žalos nepadarydavo. Vien dėl šitos priežasties apie tas vietas galima kalbėti kaip apie nesudrumstą rojų, dalelę praeities, savarankiškai egzistuojantį pasaulį.

Karališkųjų draugijų ekspedicija iš pradžių užsibrėžė tikslą ištyrinėti visas žemes aplink jau nutiestą šiaurės—pietų kelio atkarpą. Nors tas kelias — tik menkas įbrėžimas Žemės paviršiuje, per jį galiausiai pakis dešimtys tūkstančių kvadratinių mylių, ir ekspedicijos stovyklų vietos bus įtrauktos į permainų verpetą kaip ir šimtai kitų kol kas bevardžių ir nepastebimų taškelių žemėlapyje. Dar nėra patikimų topografinių regiono žemėlapių, tik aeronuotraukos ir pagal jas sudaryti žemėlapiai, kurių netikslumas dar sykį įrodo, koks nuošalus šis senovinis pasaulis. Bėgant laikui, visa tai pasikeis. Atsiras ir žemėlapių, atsiras ir užterštumo problema, ir erozija, ir susirūpinimas gamtos apsauga. Viso to priežastis bus kelias, leidęs pasiekti tuos kraštus. Nelyginant menkutis plyšelis užtvankos pylime jis galiausiai bus priežastis savotiško potvynio, kokį šiuolaikinis žmogus neišvengiamai sukelia beveik visur, kur tik žengia.

Tačiau kai Jenas ir Andžela Bišopai iškeliavo iš Londono į Rio, kelias dar buvo naujas, o rojaus sodas, kurį jie tyrinės kartu su kitais mokslininkais, dar buvo neliestas, nenu-

kentėjęs. Teritorija, taip ilgai buvusi tuščia, paskui tapusi indėnų prieglobsčiu, o dar vėliau taip liūdnai daugumos tų pirmųjų gyventojų netekusi, buvo fantastiškas praeities dividendas. Kelias skrodė ją tarsi dvidešimtojo amžiaus chirurginis peilis, o savo infekciją šis amžius skleidžia nesulaikomai ir kur tik įmanydamas. Reikėjo skubėti. Kraštas veikiai atsidurs antrųjų paveldėtojų rankose, o naujieji šeimininkai nė negalvos tausoti palikimo. Jis bus neatpažįstamai pakeistas.

2. Kelionė į rojų

Oro kelionės šiuolaikinių ekspedicijų dalyviams visiškai sujaukia laiko nuovoką. Gausybė juokingų kito pasaulio atributų — šalikų, lietpalčių ir panašiai — dar labiau pabrėžia tarpkontinentinių skrydžių greitumą, kai nebėra kada persiorientuoti. Jūros kelionės turėjo būti tuo atžvilgiu idealios. Šiandieną atrodo tikėtina, kad atsidūręs kur nors atokiame kampelyje, žmogus galėtų netgi numirti iš troškulio dar su lėktuvo bilietu rankoje.

Laimė, Brazilija greitai įteigia atvykėliui naują laiko sampratą, todėl jis spėja susivokti ir pasirinkti tinkamą aprangą. Šavantinos—Kašimbaus ekspedicijos, prasidėjusios 1967 m. vidury ir trukusios dvejus metus, dalyviai atvykdavo į Brazilijos miestą gana greit, bet paskui jie turėdavo pakankamai laiko apsiprasti, kol nukeliaudavo paskutiniuosius 340 mylių tiesiausiu keliu iš sostinės į stovyklą. Per dieną įveikti pirmuosius 6 000 mylių — neblogas rezultatas; keturios dienos paskutinei atkarpėlei — irgi ne taip jau blogai, tačiau ne sykį buvo užfiksuotas daug prastesnis laikas. Atvykstančiuosius gaišatis nuteikdavo pagarbiai tos šalies bei jos keistenybių atžvilgiu — to neįmanoma pajusti skrendant lėktuvu. Na, o neišvengiamai pasitaikančios smulkios kliūtys kiekvienam suteikdavo galimybę geriau pramokti portugalų kalbą, kad laukimo laikas neitų veltui.

Tie, kurie būna kviečiami tyrinėti kitos šalies teritorijos, dažniausiai tikisi, kad jiems viskas bus šiek tiek paprasčiau, ir todėl sugaišta daug brangaus laiko, kol pagaliau supranta,

jog vien dėl kažkokio pakvietimo jokių lengvatų nesulauks. Brazilijoje tokios iliuzijos žlunga jau prie jos vartų, kur įsikūrusi muitinės tarnyba. Apie kiekvienos šalies muitininkus yra sukurta anekdotų, bet kad ir kokie karingi ir biurokratiški būtų kitų šalių pasienio valdininkai, brazilų muitinė sugebėjo pelnyti sau šlovę net ir esant tokiai pasaulinei konkurencijai. Tarsi rungtyniaudami su kitais pasaulio muitininkais, brazilai atiminėja netgi sausainius, o bagažą gali sulaikyti mėnesių mėnesius. Daugelis pakviestųjų britų mokslininkų išvyko namo iš Brazilijos gerokai anksčiau, negu jų atsivežti reikmenys buvo išleisti iš muitinės sandėlių. Kiti, jau suplanavę, kaip dirbs be reikalingų prietaisų, paskui turėjo planuoti darbą iš naujo, kai bagažas dėl kažkokių paslaptingų priežasčių buvo jiems atiduotas. Nėra reikalo be saiko pasakoti apie Brazilijos muitinę, nes gandai apie ją jau plačiai pasklidę, tačiau, ko gero, nekenktų dar sykį pakartoti, kad kiekvienas, kuris ruošiasi bet kokio pobūdžio kelionei į Braziliją ir, pamiršęs apie jos muitininkus, ketina vežtis bent kiek daugiau negu pačius pagrindinius daiktus, smarkiai rizikuoja.

Taip mokslininkai atvyko į Brazilijos sostinę — vieni su reikmenimis, kiti be jų, vieni turėdami ką papasakoti, kiti ne. („Žinote, aš turėjau prisiekti, kad neišfotografuosiu nė vienos iš atsivežtų naujų juostų."— „Aš nesugebėjau paaiškinti, kodėl termometras — mokslinis instrumentas — buvo įvyniotas į marškinius — grynai asmeninį daiktą, todėl jie atėmė ir vieną, ir kitą.") Vidutiniškai kiekvienas iš Britanijos atvykęs mokslininkas tyrimų rajone praleido beveik po tris mėnesius, o iš viso Brazilijos kvietimu tyrinėti tą rojų pasinaudojo 46 žmonės. Palikę savo laboratorijas, Brazilijoje dirbo seni ir jauni (jauniausias buvo 21-erių, seniausias — 66-erių metų amžiaus) britų mokslininkai bei mokslininkės — vieni ilgesnį, kiti trumpesnį laiką, vieni turėdami reikiamus prietaisus, kiti palikę juos „pasaugoti" muitinėje.

Kai kurie šiek tiek užtrukdavo pakeliui — Belene, Rio de Žaneire ar San Paule,— lankydami draugus, laboratorijas ar muziejus ar susitikdami su kolegomis iš Brazilijos universiteto. Todėl tikroji kelionė į stovyklą Mato Grose prasidėdavo tada, kai ekspedicijos narys išvykdavo iš sostinės. Iki pat tos akimirkos juo rūpindavosi britų konsulatas — pasitikdavo Rio de

Žaneire, nuveždavo į viešbutį arba aerouostą, padėdavo sutvarkyti formalumus, prireikus nuramindavo, supažindindavo su reikiamais asmenimis ir parūpindavo autobuso bilietą iki Gojanijos — didelio miesto į vakarus nuo sostinės Brazilijos. Iki atvykimo į sostinę dienotvarkės ir maršrutai būdavo pakankamai individualūs, atitinką kiekvieno norus. Kelionė iš sostinės irgi būdavo gana unikali, bet jau dėl daugybės priežasčių. Vienaip ar kitaip, dėl atidėto lėktuvo reiso ar pradurtos autobuso padangos sugaišdavai tiek pat laiko, kiek buvai laimėjęs, skrisdamas viršgarsiniu lėktuvu iš vienos šalies į kitą.

Autobusas iš sostinės į Gojaniją išvykdavo laiku arba netgi anksčiau negu nustatyta. Brazilijos autobusų stotis, esanti centre, bet paslėpta po žeme, nepanaši į patį miestą. Viršuje gražiai suplanuotos perspektyvos ir pastatų tyla. O apačioje — variklius burzginantys vairuotojai, elgetos ir berniukai batų valytojai. Ir, žinoma, kava. Septintą valandą ryto, kai daugiausia išvykstančiųjų, šio gėrimo pareikalavimas didžiulis, o braziliška kava geriausia pasaulyje. Kvapni ir stipri, ji turi visko, kad būtų taip vertinama, ir keleiviai stiprinasi ja už 250 senųjų kruzeirų.

Išvažiuoti iš sostinės labai painu. Galėtum manyti, kad iš tuščioje vietoje statomo miesto keliai bus nutiesti visomis svarbiausiomis kryptimis tarytum rato stipinai. Bet užuot išvažiavus tiesiai, tenka rangytis tarsi labirinte įvairiausiais aplinkiniais keliais, kilpomis, kol pagaliau, išsimušęs į kiek tiesesnį ruožą, autobusas ilgesniam laikui atsuka kepinančiai saulei vieną šoną. Tada į Gojaniją vykstantis „Aragvarinos" transporto firmos autobusas pradeda ryti mylias, o už lango ima slinkti raudonžemio laukų vaizdai. Vietovė kalvota, šiandien aiškiai mažiau apaugusi medžiais negu kadaise. Į kiekvieną pakalnę vairuotojas švilpte švilpia, stengdamasis atsigriebti už laiką, sugaištą lėtesnėse kelio atkarpose, kai reikia važiuoti prieš kalną. Plentas asfaltuotas, nelygiais, gerokai išplautais pakraščiais. Už lango bėga iki pusės nubaltinti ploni stulpai, laikantys vieną ar kelis telefono laidus; čia vienoje, čia kitoje kelio pusėje matyti zebu būreliai. Pakelės nustatytos reklamų skydais, bet jų užrašus gali perskaityti tik vykstantys į Braziliją, o ne iš jos. Užtat beveik ant kiekvienų vartų ir kiek-

vienos didesnės uolos kalkėmis išvedžioti parduotuvių ir prekių pavadinimai: tos parduotuvės, matyt, yra kur nors netoli šiuose tyruose. *Casas Pernambucanas*, *Casas Buri* — dažytojai pasidarbavę uoliai, bet argi čia yra pirkėjų?

Žemė šiose vietose dirbama, tačiau gyventojų maža. Tarp medelių ir krūmų tiesiomis linijomis ištemptos spygliuotos vielos tvoros, bet abiejose pusėse augalija vienoda. Europiečiui įprasta, kad už tvoros turėtų būti jau kitoks laukas — pasėliai arba bent dirvonas, tačiau važiuojant pietvakarių kryptimi iš Brazilijos sostinės, tos vielų užtvaros tolydžio driekiasi per visiškai nesikeičiantį kraštovaizdį. Jos panašios į senąsias nuo triušių užtvertas tvoras Australijoje, kur triušiai šokuoja tiek vienoje, tiek kitoje jų pusėje.

Beveik dvi valandas per šį dulkėtą kraštą skriejęs nuokalnėmis ir burzgęs prieš kalną autobusas atvyksta į nedidelę gyvenvietę, kur galima patogiai atsipūsti. Nuo paskutinio kavos puodelio praėjusi valanda ir 40 minučių, tad visi susigrūda į barą pasistiprinti. Čia galima nusipirkti saldumynų ir bandelių, o už kavos puodelį moka autobusų kompanija. Aleksanijos miestelyje nėra aukštų pastatų; vienodos kuklių namukų eilės teikia jam vakarietiškos išvaizdos. Jis netgi šiek tiek panėši į sostinę, nes gatvės yra mažiausiai 70 jardų pločio. Bet šioje plačioje juostoje tik siaurutis ruoželis išgrįstas. Jis gerokai nutolęs nuo namų, kur žmonės sėdi, atsišlieję į sieną, kalbasi, apžiūrinėja kokį išsišovusiais šonkauliais arklį, kartais paspiria dar liesesnį šunį, o jų vaikai žaidžia seniai savo amžių nugyvenusio sunkvežimio griaučiuose.

Pasigirsta autobuso signalas, ir kelionė tęsiasi. Brazilijos matom vis daugiau ir daugiau. Čia vienur, čia kitur auga nedidelės bananų ir kitokių vaisių plantacijos, kur medžiai padrikai susibūrę aplink centre stovinčią tropinę trobelę — tą paprasčiausią stačiakampį būstą, kurio konstrukcija ir planas būdingi tokios rūšies statiniams visame pasaulyje. Durys — mediniai rėmai be apačios. Langai — irgi vien rėmai, tik mažesni; sienos — iš molio, karčių, plytų arba šių medžiagų mišinio. Stogas dengtas palmių lapais, skarda ar netgi čerpėmis ir visada vienodo nuožulnumo, o namas visada stačiakampis. Sienų apačios lietaus nutaškytos purvu ir pakeitusios spalvą, todėl tie namukai atrodo pastatyti senų senovėje. Aplinkui

besikapstančios vištos atrodo irgi ne mažiau senoviškos; jų pilna visur. Brazilijoje vištos tarsi būtinas priedas žmonių, važiuojančių vežimais ir autobusais, net traukiniais ir taksi. Paukščiai pažiūrėti negyvi, tokie ir turėtų būti, tačiau tingiai mirktelėdami apstulbina kiekvieną panorusį tuo įsitikinti.

Sakoma, kad Brazilija, užimanti milžinišką, lietaus gausiai drėkinamą teritoriją, galėtų lengvai išmaitinti milijardą žmonių. Iš tikrųjų šalis maisto produktus importuoja, o daugelis gyventojų, ypač šiaurės rytuose, neretai būna alkani, netgi badauja. Atskridęs tiesiai iš Europos, sėdęs į tą Gojanijos autobusą ir keliaudamas per mylių mylias iš dalies kultivuojamų žemių, suvoki: kad ir koks menkas būtų tos dirvos derlingumas, Brazilija dar tik pradeda judinti savo galimybių klodus. Nemaža Mato Groso dalis jau po truputį naudojama arba netrukus bus naudojama, bet plataus masto eksploatacija vis dar prieš akis. Kur užtvankos? Kur vandens energijos panaudojimas? Kas išmaitins gyventojus, kurių per metus padaugėja 3—5 procentais? Kur galų gale tie žmonės, tas šimtas milijonų penktos pagal dydį pasaulyje nacijos? Aišku, kad seradose — dykoje dyko krašto zonoje — jie negyvena.

Į klausimą atsako vis įtaigesni užrašai ant reklaminių skydų, nes artėja kitas miestas: „Gerkite koka-kolą", „Danlapo padangos", „Folksvagenų aptarnavimas". Žmonės gyvena miestuose, kur jų skaičius auga dvigubai greičiau negu visoje šalyje. Pietų Amerika — tai tyrlaukiai, nusėti miestais bei miesteliais; tai urbanistinė visuomenė kaimiškoje aplinkoje; tai tuščia vieta, kurioje čia vienur, čia kitur susibūrusios žmonių minios. Tai — serados. O toliau, už posūkio, nelyginant ant žemės patiestas kilimas pasirodo Gojanija.

.Dar iš tolo, leidžiantis pakalnėn į Gojaniją, matyti jos balti dangoraižiai bei ūksmingos gatvės, o paskui pakliūni į trumparegiškai sutvarkyto transporto eismo pinkles, į šaligatvius, į parduotuves, iš kurių tiesiog virste virsta į dešras panašūs tinkleliai su obuoliais bei kitokios prekės. Gojanijos plėtojimas numatytas vyriausybiniame krašto gilumos apgyvendinimo plane, pagal kurį buvo įkurta ir sostinė Brazilija. Gojanijos gatvės pernelyg tiesios, bet gyventojai jau spėję sužmoginti gražiai suprojektuotą, tačiau formalų miesto veidą. Taigi miestas atrodo jaukus, draugiškas, šurmuliuojantis. Jame daug

lengviau apsipirkti negu sostinėje, be to, ir prekės čia kol kas geresnės. Autobusas įmanevruoja į savo aikštelę ir išleidžia keleivius, jau spėjusius panorėti dar vieno puodelio kavos.

Tie, kurie anksčiau nėra čia buvę, turi laiko pamąstyti apie Gojaniją — tokį izoliuotą ir taip gausiai gyvenamą tarpinį punktą prie kelio į vakarus. Mieste beveik milijonas žmonių. Jo padėtis labai patogi tolimesniam šuoliui į šalies gilumą. Vakaruose plyti šimtai mylių Brazilijos teritorijos, bet nuo seno mažai kas ton pusėn keliauja, nes ten laukia galybė sunkumų. Ekspedicijos dalyviams kaip tik reikėjo keliauti į vakarus ir visiems teko tuos sunkumus patirti. Turtingas, klestintis dangoraižių miestas, tas laiptas į vakarus,— tai paprasčiausia sala, nuo pasaulio atsiskyręs žmonių knibždėlynas, kurį sukūrė projektuotojai ir kuris yra reikšmingas tik pats sau.

Nukakti į Aragarsą, kitą tarpinį punktą, esantį tik už kokių 200 mylių varnos skrydžio tiesumu, buvo galima dviem būdais. Vienas — palenktyniauti su ta pačia varna, gavus vietą vienoje iš dviejų „Vasp Dakotų", kartą per savaitę skraidančių per Gojaniją į Mato Groso sostinę Kujabą. Tie lėktuvai būdavo puikus dalykas, bet tik tuomet, jei atskrisdavo, nes niekas neatrodo taip nykiai kaip aerodromas, kuriame dėl blogo oro ar kažkur sugedusių variklių nėra nė vieno lėktuvo. Antradienį sužinojus, kad lėktuvas galbūt atskris penktadienį arba kad pirmiausia reikia sulaukti mechaniko iš San Paulo, keliautoją apima baisi neviltis, ir jis puola ieškoti kitokio transporto. (Keleiviai brazilai, aišku, visuomet tikrai žinodavo, kad lėktuvas neatskris ir tą dieną apdairiai neatvažiuodavo į areodromą — dėl to šis atrodydavo dar labiau apleistas. Pamatęs vien užsieniečius, iškart suprasdavai, kad jokio lėktuvo nėra ir artimiausiu metu nebus.)

Kitu būdu nuvykti į vakarus buvo galima šitaip: iš pradžių važiuoti į pietvakarius, o paskui, padarius didelį lankstą, sukti į šiaurės vakarus tarsi atitaisant klaidą. Kodėl reikia 20 valandų kratytis autobuse ilgu aplinkiniu keliu, užuot tuos 200 mylių įveikus tiesiai, paaiškina istoriniai įvykiai. Visų pirma, šalia tiesesnio kelio kadaise buvo pridygę sparčiai augančių miestelių, tokių kaip Gojas, bet ilgainiui jiems atėjo juodos dienos, o kartu sunyko ir kelias. Antra, norą keliauti į vakarus,

prie Aragvajos ir Rio das Mortės, nuolat slopindavo anksčiau ten gyvenę indėnai. Žmonės su didesniu entuziazmu tiesia kad ir negrįstus, tik geru oru tinkamus, baisiai išsirangiusius kelius iš A į B, nekaip iš A nežinia kur arba iš A į indėnų žemes.

Todėl mokslininkai arba sėsdavo į lėktuvą, skrendantį į Aragarsą dukart per savaitę, arba sprausdavosi į autobusus ir, išgerdami daugybę puodelių kavos, keliaudavo sausuma per Žatajį, Kajaponiją, Piraniją ir Bon Žardin di Goją, kol prisikratę dulkėtais keliais atvykdavo į tą patį Aragarsą po dvidešimties valandų arba, jei nesisekdavo persėdimo stotyse, po trijų dienų. Tie, kurie važiuodavo autobusais, pasiekę tikslą būdavo visko matę keliauninkai ir tvirti pakelės sričių plėtojimo šalininkai. Tie, kurie būdavo porą valandų skridę, svaidomi oro bangų, išlipdavo nesveikai pažaliavę, bet užtat turėję progos pamatyti apačioje vingiuojančius kelius, išsibarsčiusius namukus, tiesias iškirsto miško ar krūmynų linijas, gilias erozijos išgraužas.

Keliavusieji oru turėjo galimybę geriau susipažinti su Aragarso geografine padėtimi. Jie matė, kad jį sudaro du miestai, stovintys dviejų upių — tamsiai žalios Aragvajos ir rusvai žalio Garso — santakoje. Upių susiliejimo vietoje visuomet gyvena riebūs rausvi delfinai, žmonės irgi mėgsta apsigyventi ten, kur susijungia vandens keliai. Oficialiai Aragarsas buvo įkurtas penktojo dešimtmečio pradžioje kaip dalis didžiojo pietų-šiaurės tinklo, kurį buvo suplanavęs Centrinės Brazilijos fondas (CBF). Neoficialiai jau anksčiau čia egzistavo lūšnų miestelis, atsiradęs iš dalies todėl, kad santaka buvo žinoma kaip šiokį tokį pelną duodanti aukso plovykla. Centrinės Brazilijos fondas toje gyvenvietėje įgyvendino savas, kilnesnes idėjas: pastatė aerouostą, prabangų viešbutį, nutiesė prašmatnią alėją, plačias gatves, iliuminavo miesto centrą. Vietoj kelto, pririšto prie vielos, ištemptos tarp susiliejusių upių krantų, naujieji krašto plėtotojai pastatė tiltą per abidvi upes kiek aukščiau santakos. Centrinėje Brazilijoje retai pamatysi didesnį tiltą, todėl šis pelnytai garsus. Juo naujasis Aragarsas Gojo valstijoje buvo sujungtas su kitapus upės esančiomis Mato Groso valstijos žemėmis. Tai pats svarbiausias tiltas didžiajame šiaurės kelyje.

Kitoje pusėje nuo visų tų statybų stengėsi neatsilikti Bara du Garso miestas. Jis labiau padrikas negu taisyklingai suplanuotas kaimynas kitame krante, nes sukurtas privačia iniciatyva, tačiau yra gigantiško administracinio vieneto — prefektūros — centras. Prefektūrą sudaro visas Sera du Ronkadoro rajonas iki pat fon Martijaus krioklio šiaurės vakaruose ir San Felikso šiaurės rytuose. Vien šio administracinio vieneto ribose lengvai tilptų Anglija ir Velsas. Visą tą milžinišką teritoriją valdo pusė tuzino žmonių, sėdinčių dviejuose kambariuose. Valstybinė kontrolė daugelyje Brazilijos administracinių sektorių gana griežta. Baru du Garso prefektūroje to nematyti.

Jos kontoros interjerą puošia žemėlapis, kuriame visa didžiulė prefektūros teritorija tvarkingai padalinta į stačiakampius plotelius. Kiekviename stačiakampyje — tariamo savininko pavardė, įrašyta, vyriausybei pardavus šiuos džiunglių sklypus už juokingai mažą kainą — po pensą ar du už akrą. Užbėgdami už akių pasakysime, kad vėliau įsitikinome, jog nė viena pavardė žemėlapyje neatitiko pavardės ar pavardžių savininkų, iš tikrųjų gyvenančių tuose mūsų aplankytuose stačiakampiuose. Sklypų pirkimas ir pardavimas, ypač kai pakvipdavo pelnu, matyt, buvo plačiai paplitęs. Neabejotinai pretendentų į kai kuriuos sklypus buvo kur kas daugiau nei pačių sklypų, nes pardavinėti Mato Groso žemes tiek teisėtai, tiek neteisėtai buvo įprasta ir pelninga jau tada, kai tuose kraštuose dar nebuvo išnykę indėnai, ir daug anksčiau, negu atsirado už anų laikų žemėlapius tikslesnės aeronuotraukos.

Grįžkime prie Bara du Garso, tarpinio punkto keliaujant link Amazonės. Tai akiai miela parduotuvių ir gyvenamųjų namų maišalynė. Beveik visą komerciją į savo rankas čia suėmę arabai, taip yra vadinami šių laikų finikiečiai, kuriems atrodo pelninga steigti parduotuves tokiuose pirmykščiuose kraštuose kaip Vakarų Afrika ar Centrinė Brazilija. Jų darbo stilius universalus — prekės parduodamos tiesiai iš dėžių pirkėjams, turintiems kreditą, visagalį kreditą, kuriam tenka svarbiausias tarpininko vaidmuo. Pažiūrėti įspūdingiausios, geriausiai aprūpintos ir labiausiai klestinčios atrodė vaistinės, tenkinančios tiek tikras, tiek įsivaizduojamas reikmes. Centrinei Brazilijai dar trūksta daugelio civilizacijos gėrybių, tačiau Ba-

ra du Garso gyventojų kraujyje dėl rūpestingos nuolatinės savigydos tikriausiai yra daugiau antibiotikų negu ligonio, gulinčio antiseptinėje Vakarų Europos ligoninės palatoje. Vaistininkai sėkmingai tenkina įvairiausias savo klientų užgaidas, o dauguma kitų parduotuvių kur kas labiau funkcionalios ir pasirinkimas jose ribotas: kirviai, siuvamosios mašinos, dviejų rūšių skrybėlės, vienos rūšies hamakai, itin neįvairus maistas ir nieko tokio, ko paprastai ilgai neprireikia daugeliui žmonių.

Visi ekspedicijos dalyviai, važinėdami iš pietų į šiaurę ir iš šiaurės į pietus, niekada neaplenkdavo dviejų įstaigų, kurios čia buvo geriausios: „Kanašu" viešbučio ir „Verakruso" restorano. Pirmasis didžiavosi kukliais kambariais ir tualetais gale vėsaus kiemo, kuriame būdavo prikabinėta skalbinių ir augo bananmedžiai; restorane maistas būdavo patiekiamas kone tą pat akimirką, kai lankytojas atsisėsdavo, ir daug anksčiau, negu jis spėdavo išdėstyti savo pageidavimus žydinčioms padavėjoms. Ant stalo atsirasdavo lėštės, prikrautos ryžių, pupų (populiariausio Brazilijos garnyro), mėsos, pomidorų, keptų bananų, kiaušinių ir svogūnų.

Visas vietas — ne tik tokį miestelį kaip Bara du Garsas — reikia pamatyti ir stebėti tiek keliaujant į krašto gilumą, tiek grįžtant iš ten, nes per tą laiką jos neįtikėtinai pasikeičia. Įtartina sanitarija pasidaro verta pagyrimo arba bent jau pastangos atrodo vertos pagarbos. Susiplojusios spyruoklės lovoje dabar pasidaro visiškai puikios, o penkių vatų lemputė, čia pritemstanti, čia sušvintanti dėl nevienodos tinklo apkrovos, jums nesant pasikeičia, net miela. Atvykę į Bara du Garsą su šypsena žiūrėjome į „Kanašu" ir „Verakrusą". Grįždami su apetitu ir dėkingumu puldavome prie šių komforto trupinių.

Kelias į šiaurę nuo Bara du Garso buvo pradėtas tiesti penktojo dešimtmečio pabaigoje. Pastačius aerodromą Šavantinoje, esančioje už 90 mylių nuo Aragarso, atrodė logiška sujungti šiuos du avanpostus keliu. Tai įgyvendinęs — apjuosęs Sonjų slėnį ir aplenkęs, kiek buvo įmanoma, žemas bei pelkėtas vietas, kur juodoje klampioje dirvoje gausiai želia bambukai — Centrinės Brazilijos fondas sustojo Šavantinoje atsikvėpti. Tada ten patraukė naujakuriai — tiek teisėti savininkai, tiek skva-

teriai, trokštantys bent laikinai pasinaudoti žeme,— ir kraštas beveik akimirksniu įgavo tokią išvaizdą, tarytum būtų kolonizuojamas nuo neatmenamų laikų, o ne keletą metų.

Keliu dardėdavo senoviniai vežimai, kurių ratai buvo tarsi apvalūs stalai, be stipinų. Beveik kasdien į pietus ar šiaurę arba į abi puses pravažiuodavo autobusas su išblukusiu užrašu ant šono. Maždaug kas valandą keliu pralėkdavo arba prašliaužđavo koks nors kitokios rūšies automobilis. Tiesiame kelyje radosi vis daugiau posūkių, nes vairuotojai stengdavosi kuo didesniu lankstu apsukti pasitaikančias kliūtis, vengdami pirmtakų išvažinėtų vėžių. Šio akimirksniu pasenusio kelio pusiaukelėje buvo pardavinėjamas šaltas alus ir *guarana* — saldus nekenksmingas viralas su kruopelyte skonio, tačiau labiausiai įprasta buvo atsigaivinti apelsinu, kuris pirmiausia būdavo nulupamas peiliu tarsi obuolys, o paskui visas išćiulpiamas. Šie išćiulpti, balti apelsinai nelyginant kokie pumpotaukšliai, kurie tiesiog prašyte prašėsi paspiriami, kartu su butelių dangteliais ir cigarečių filtrais buvo pagrindinės Mato Groso šiukšlės. Jos mėtėsi visur, kur tik buvo žengusi žmogaus koja, ir, matyt, mėtysis visada, lesinėjamos niekuomet vilties nepra randančių vištų.

Per patį ekspedicijos įkarštį Šavantinoje nuolat būdavo apsistojęs koks nors anglas, keliaujantis arba į šiaurę, į stovyklą, arba į pietus, namo. Miestelis buvo dar vienas tarpinis kelionės punktas, bet vėl kitoks. Čia buvo tuščia vieta, iki CBF iš pradžių nutiesė tūpimo taką, paskui pastatė ligoninę, mokyklą, bažnyčią, miesto aikštę su „Šavantinos" viešbučiu ir kelias gatves su dailiais vienodais namukais. Kai į miestelį apsižiūrėti atvyko anglai, jame gyveno tūkstantis žmonių. Atvykėliai galėjo maudytis vėsiame žaliame Rio das Mortės vandenyje, stebėti pasakiškus saulėlydžius, tikrinti „Antarktidos" ir „Brahmos" alaus privalumus ir pamatyti pirmuosius indėnus. Šavantės indėnai linksmai kaulydavo dovanų, šypsodavosi, netgi kai jiems aiškiai nesisekdavo, kvatodavo, ištikus neabejotinai nelaimei. Dauguma mokėjo portugalų kalbą ir šnekėdami stengdavosi prisikišti kuo arčiau, tarytum šitaip jiems su pašnekovu būtų buvę lengviau vienas kitą suprasti.

Brazilijos valdžia Šavantinoje paskyrė namą, kur ekspedicijos nariai gyvendavo, laukdami transporto į šiaurę arba į pie-

tus. Dauguma iš jų galėdavo pradėti darbą, vos tik išėję pro duris. Upėje buvo apstu žuvų, ir vaikigaliai mielai jų prigaudydavo. Per trumpą laiką buvo galima pamatyti daugiau paukščių rūšių, negu bet kurioje analogiškoje Europos vietoje. O aplinkui — už mango plantacijų, už neišvengiamų lūšnynų, kurie beveik akimirksniu išdygdavo visuose pagal išankstinį planą pastatytuose Brazilijos miestuose,— plytėjo serados, kur kiekvienas medis ar krūmas vis kitu metu pražysdavo ir sunokindavo vaisius.

Šavantina dažniausiai būdavo visiškai tuščia: nė vieno paciento, nė vienos seselės ligoninėje, nė vieno žmogaus gatvėse. Arkliai rupšnodavo dulkėtus žolės kuokštelius arba stovėdavo karštyje panarinę galvas. Retkarčiais į miestelį įdardėdavo automobilis ir sustodavo arba nuvažiavęs prie kelto imdavo signalizuoti. Nors per Šavantiną einantis kelias neabejotinai buvo pagrindinis šiauriau Aragarso, tačiau kiekvienas persikėlimas buvo retas, ilgai trunkantis įvykis. Vairuotojai pakišdavo po ratais kaladėles ir laukdavo, kol pasirodys keltininkas. Anksčiau ar vėliau jis ateidavo. Tada padėdavo vairuotojui užvažiuoti ant kelto, užvesdavo 12 AJ variklį, pritvirtintą prie išskaptuotos kanojos, ir perplukdydavo keltą į kitą krantą. Dieną jis imdavo 10 šilingų, o naktį — 1 svarą. Šitaip paprastai, lėtai ir nereguliariai buvo keliamasi per garsiąją Rio das Mortę. Iki penktojo dešimtmečio, kol dar ten viešpatavo šavantės indėnai, keldamasis per ją galėjai užsitraukti nelaimę ir, ko gero, netrukus atsisveikinti su gyvybe. O kai jau buvo pastatyta Šavantina, keldavaisi ramiai, tik kiek suirzęs dėl neišvengiamos gaišaties, gėrėdavaisi juodųjų gegučių pulkeliais, tulžiais, ant laidų tupinčiomis kregždžių eilėmis, paskui išgerdavai paskutinį puodelį kavos, šįkart „Glorijos" bare, ir dar sykį pažvelgdavai atgal į Šavantiną. Kaip ir Aragarse, vienas krantas čia taisyklingai suplanuotas, o kitas apgyventas be jokios tvarkos. Iš tos šiaurinės ir kuklesnės Šavantinos dalies kelias eina toliau į šiaurę. Atvykusiems mokslininkams tai paskutinė kelionės atkarpa.

Kelio tiesėjai turėjo įveikti dar vieną nemažą upę — Areonišą. Sausuoju metų laiku ji ne itin srauni ir teka pačiu vagos dugnu, tačiau nuo lietaus pakyla 20 ar daugiau pėdų. Todėl CBF virš neramių jos vandenų pastatė solidų tiltą. Paskui

kelininkai pasuko link Garapos, kito svarbaus punkto pakeliui į Amazonę. Pagal pirminį sumanymą Aragarsas, Šavantina, Garapa ir visos kitos šiauriau esančios gyvenvietės turėjo tapti tarpiniais didžiojo oro kelio į šiaurę punktais. Aišku, labai gerai tarp tų avanpostų nutiesti kelią, tačiau visų pirma jie buvo numatyti aviacijai. Dėl tos priežasties Garapa buvo įsteigta tokioje vietoje, kuri būtų buvusi tikras rojus tiltų statytojams, jeigu tik jie būtų turėję lėšų ir veikimo laisvę. Tiesiant kelią toliau į šiaurę nuo Garapos, būtų reikėję daugybės tiltų per Rio Sete di Setembrų, Kuluenę, Kulizėją ir dešimtis kitų mažesnių upių. Todėl kelias Garapoje sustojo,— neįmanoma jį tiesti per taip plačiai išsišakojusį Šingaus aukštupį!

Ši visus planus sužlugdžiusi kliūtis su kaupu atsipirko vėliau, steigiant Šingaus nacionalinį parką. Buvo lengviau įkurti indėnų rezervatą, kai į jam numatytą teritoriją niekas per daug nesiveržė, o platus Šingaus upynas trukdė jį pasiekti. Todėl ir pavyko 8 000 kvadratinių mylių Šingaus teritoriją paskelbti draustiniu (1967 m.) ir įteisinti Nacionalinį parką, nes dar nė vienas privatus asmuo nebuvo pareiškęs į tą žemę savo teisių, paremtų atitinkamais dokumentais.

Ankstyviesiems tyrinėtojams, kuriems upės padėjo skverbtis į krašto gilumą, ir indėnams, nepažinojusiems patogesnių kelių, būtų galėję pasirodyti paradoksalu, kad upių gausybė tapo kliūtimi; tačiau kaip tik taip ir atsitiko. Niekas neatstos kelio tiems, kurie atvyksta į naujas žemes pėsti, raiti arba važiuoti. Todėl buvo ateita iki Garapos, čia įkurta nemaža gyvenvietė ir sustota.

Atėjūnai pasiekė Garapą pirmiausia lėktuvais, paskui pikadomis, o galiausiai, penktojo dešimtmečio pabaigoje, — keliu. Tik pikados nutįso toliau į šiaurę, sujungdamos Vaskonselo, Diauaruno, Žakarės avanpostus, kuriuose buvo įrengtos tūpimo aikštelės, o kelias užsibaigė Garapoje. Vaskonselo apylinkės buvo gyvenamos indėnų, ir tie plotai virto garsiuoju Šingaus nacionaliniu parku. Vaskonselo, vėliau pavadinto Leonardo postu, karinių oro pajėgų bazė pasidarė ir naujojo parko administraciniu centru. Maždaug kartą per savaitę ten atskrenda „Dakota" ir atgabena maisto. Ten yra gana galinga radijo stotis, klinika ir įvairių kitokių pastatų, bet nėra kelio.

Dėl to reikia tik džiaugtis. Netgi šiandieną per tas vietas nutiestas kelias galėtų jas pražudyti.

Bet koks naujas kelias į šiaurę negalėjo apsieiti be tilto per Šingų, o paprasčiausia buvo jį statyti ten, kur visos Šingaus šakos susilieja į vieną upę. Geriausiai tam tiko fon Martijaus krioklys (pavadintas XIX amžiaus botaniko ir tyrinėtojo iš Bavarijos vardu), nes tvirtos uolos arkiniam tiltui buvo puiki atrama. 1965 m. kelininkai dar sykį pajudėjo iš Šavantinos, bet dabar jie paliko senąjį kelią, pasibaigusį Garapoje, ir patraukė šiauriau neaukštu Ronkadoro kalnagūbriu.

1966 m. į tas vietas atvykus žvalgytojų grupei iš Londono, kelio tiesėjai buvo nutolę nuo Šavantinos 130 mylių. 1967 m. balandį, kai Jenas Rišopas išskrido iš Anglijos, jie jau buvo už 300 mylių nuo Šavantinos, giliai įėję į miškų zoną ir palikę užpakalyje lengviau įveikiamas seradas. Viskas, rodos, klojosi kuo puikiausiai, ir kelias jau turėjo sukti pagrindine kryptimi fon Martijaus krioklio link, bet darbai vėl sustojo. Pasikeitus vyriausybei, pasikeitė ir planai. Naujoji vyriausybė likvidavo CBF, tiek daug nuveikusią organizaciją, atšaukė žmones bei įrengimus ir nustojo teikti finansinę paramą. Kirvio pokšėjimas milžiniškame pirmoviniame pasaulyje staiga nutilo, ir vėl įsiviešpatavo nelytėto, nesudarkyto miško garsai, kokie čia skambėjo ištisus amžius.

Tokie pasikeitimai, žinoma, buvo labai netikėti britų ekspedicijai. Jenas Bišopas pranešė apie juos tada, kai pirmoji keturių mokslininkų grupė jau rengėsi išvykti iš Anglijos. Buvo nuspręsta, kad kelias vis dėlto jau siekia ypatingo dėmesio vertas vietas ir kad tyrinėjimo objektų ten yra pakankamai daug. Stovyklą buvo numatyta įkurti netoli kelio, kad mokslininkams būtų patogu dirbti. Juk dykų ir neliestų plotų dydis vis tiek buvo fantastiškas. Trys šimtai mylių naujojo kelio, nutiesto per visiškai nepažįstamą teritoriją, reiškė, jog bet kokią stovyklą sups tūkstančiai kvadratinių mylių negyvenamo krašto.

Galiausiai stovykla buvo įkurta visais atžvilgiais tinkamoje vietoje. Už mylios nuo pagrindinio kelio, dviejų mažų, bet neišdžiūstančių upelių santakoje, ant ribos tarp plytinčių pietuose seradų ir šiaurėje stūksančio miško kelio tiesėjai kadaise buvo įsirengę stovyklavietę. Geresnę vietą rasti būtų

buvę sunku: ji buvo atokiau nuo kelio, be to, dviejų augalijos zonų sandūroje. Vienas iš CBF kelio tiesėjų žinojo ją ir parodė Jenui Bišopui. Kaip tik tokios jis ir ieškojo, tad po poros dienų atsivežė pasisamdęs brazilų būrį, turėjusių taip pertvarkyti apleistą laikiną stovyklą, kad dvidešimt mokslininkų Mato Groso viduryje galėtų ganėtinai patogiai dirbti, valgyti ir miegoti. Tai buvo 1967 metų rugsėjį. Netrukus turėjo prasidėti liūčių sezonas. Pirmieji stovyklos gyventojai buvo Jenas Bišopas, jo žmona, penkiolika brazilų ir keturi iš Anglijos atvykę mokslininkai. Jie įsikūrė laukymėje tarp dviejų galerinio miško sienų, ir nuo to laiko ta vieta imta vadinti bazine stovykla.

Kaip tik į šią stovyklą ir keliavo vienas po kito tyrinėtojai iš Britanijos, kai, pasukę iš Šavantinos į šiaurę ir persikėlę per Areonišą, traukdavo naujuoju keliu per kalnagūbrį, o ne senuoju į Garapą. Vienas iš jų pasakė, kad ta kelionė yra „nuostabi geomorfologui, tačiau visai neįdomi ne specialistui". Tačiau pasaulis, kuriame tepamatysi vien žemutes kalvas, menkučius upeliūkščius (išskyrus potvynio metą) ir nesibaigiančius seradų krūmynus, yra savotiškai patrauklus ir botanikui, o kiekvienas kitas čia taip pat gauna malonumo.

Retkarčiais, žiūrėk, nežinia iš kur pasirodo koks žvėris — gauruotasis vilkas ilgomis plonomis kojomis, milžiniška skruzdėda, vienas kitas elnias — ir tuoj pat dingsta retuose, bet gerai paslepiančiuose krūmuose abipus kelio. Virš galvos rėkauja papūgos, kartais jos netgi lydi apačioje lekiantį dulkėtą automobilį. Iš visų garsiau klykia aros, bet skrenda jos gremėzdiškiau; gražiausiai jos atrodo tada, kai besileidžianti saulė nušviečia neįprastai ryškias jų plunksnas. Nerangiai ir neryžtingai praplasnoja tukanas, tarytum abejodamas, skrenda jis ar ne, o jo snapas blykčioja saulėje nelyginant aukštybėse lekiančio lėktuvo fiuzeliažas.

Žmogų čia sutikdavai retai, ypač pirmomis dienomis, tačiau šalia kelio jau buvo išdygusi viena kita plaušamolio trobelė. Jose gyveno netgi gana daug žmonių — tuo įsitikindavai, kai akys priprasdavo prie tamsos viduje. Pusiaukelėje tarp Šavantinos ir bazinės stovyklos, prie upelio, stovėjo kukli sodyba, kurios šeimininkas, vardu Žeraldas, visuomet, kai tik sustodavome atsipūsti, iš upelio vandens išvirdavo mums

kavos. Savo gyvenimą jis tvarkė — bent jau taip atrodė — neišlipdamas iš hamako. Kartkartėm parduodavo kokią karvę, be to, turėjo kelias pilkšvai juodas kiaules, kelias nusipešiojusias vištas, porą trobelių ir didžiulį glotnų pilvą, kurio niekada nevaržė užsegti marškiniai. Nors gyveno gana skurdžiai ir tik suposi hamake virš besikapstančių vištų bei murzinų kiaulių, jis kažin kodėl spinduliavo gerove ir netgi niekuomet neimdavo užmokesčio už kavą.

Retkarčiais priešais automobilį kelią perbėgdavo *seriema,* į einį panašus, skraidyti nemėgstantis paukštis. Arba šalin nuskuosdavo ema — stručio giminaitė, visiškai nemokanti paskristi. Kartais pamatydavome skėrių, kurie mokėjo ir skristi, ir laikytis krypties, tačiau beveik nemokėdavo krypties pakeisti. Jiems retai pasisekdavo iš karto pataikyti ant šakos, ant kurios jie sumanydavo nusileisti. Gana dažnai, susidūrus su automobiliu, jų skrydžiai baigdavosi tragiškai. Nenoru pasukti iš kelio arba bent pasilikti užtektinai laiko išsigelbėjimui jie prilygo tiktai lėliams, kurie tupėdavo prisiglaudę prie žemės, tik akyse atsispindėdavo automobilio žibintai, o paskutinę akimirką pašokdavo ir nuplasnodavo šalin lyg kokie šikšnosparniai. Tamsoje žėrėdavo ir daugiau akių, tačiau išnykdavo greičiau, negu suspėdavome pažinti, kieno jos.

Daugiausia dėl lėlių, bet iš dalies ir dėl kitų naktinių gyvūnų kelias naktį atrodė gyvesnis nei dieną, nes dieną pamatydavome kur kas mažiau. Centrinėje Brazilijoje negausu lengvai pastebimų gyvūnų, todėl kiekvienas susitikimas su jais būdavo įspūdingas ir įsimintinas. Tie, kurie žinojo, kaip gausu faunos, sakysim, Rytų Afrikos lygumose, turėjo pakeisti savo vertinimo sistemą ir pradėti džiūgauti pamatę vienišą lapę arba tripirščių ir keturpirščių tapyro pėdų kombinaciją. Čia tekdavo žvalgytis daug įdėmiau, o gaudavai kitokio masto atlygį.

Pagaliau, praslinkus kokioms penkioms valandoms po persikėlimo Šavantinos keltu ir dviems valandoms po Žeraldo sutaisytos karštos, stambiai maltos kavos puodelio, kelionė baigdavosi. Paskutinis lėlys šastelėdavo nuo kelio, ir nauja mokslininkų partija pasiekdavo savo kelionės tikslą. Atleistina, kad kiekvienas naujas atvykėlis jausdavosi sukoręs nepaprastai ilgą kelią. Jis pamankštindavo nutirpusius sąnarius ir pasidžiaug-

davo mintimi, kad jau vietoje. Tik vėliau suvokdavo, kaip arti sostinė Brazilija, iš kurios jis pradėjo kelionę kone prieš visą savaitę. Netgi mažytis lėktuvas būtų galėjęs įveikti tą atstumą greičiau nei per tris valandas.

Praėjus neįtikėtinai trumpam laikui nuo vietos išrinkimo, stovykla pradėjo veikti. Statant ją buvo stengtasi laikytis seniai pripažintos taisyklės, kad geriausia taikytis prie vietos papročių, kad paprasčiausia viską daryti pagal juos. Dauguma Centrinės Brazilijos kaboklų — metisų, kurių gyslomis teka tiek negrų, tiek europiečių, o gal dar ir indėnų kraujas, — paprastai visą amžių nugyvena tokiuose namuose, kokie buvo pastatyti stovykloje. Būsimo pastato kampuose į žemę įkasami rąstai su išpjovomis viršuje. Į išpjovas guldomos kartys; panašiai suleidžiami ir sukalami stogo griaučiai. Pagrindinis dailidė, vardu Aržimeirus, puikiai darbavosi su rąstais ir tricolėm vinimis, — kažin, ar per visą savo gyvenimą jis buvo kada susidūręs su subtilesniais dalykais, taikim, lentomis ir colinėmis vinimis? Per kelias valandas jis suręsdavo tokį namą, sandėlį ar būsimą laboratoriją, kuri būdavo tvirta kaip uola ir kuriai trūkdavo tiktai stogo.

Stogo dengimas užtrukdavo ilgėliau, nes reikėdavo surasti *buriti* palmių, prisikirsti jų, nukapoti didžiulius lapus, nupjauti viršūnes (iš jų vejamos virvės), o paskui pargabenti viską į stovyklą, palikus vien nuverstus plikus kamienus. Stogo dengimo technika, lapų išskirstymas, jų nuoseklus surišimas iš esmės buvo indėniški; tuo įsitikinome vėliau, kai aplankėme pirmuosius indėnų būstus. Tokie stogai mums labai pravertė, nes saugojo nuo saulės bei lietaus; ilgainiui iš sodriai žalių jie virto šviesiai rudais.

Stovykloje būta ir idiliškų momentų. Dažniausiai pirmasis garsas rytais buvo vorele pralekiančių ilgauodegių papūgų klyksmas arba *piya* švilpimas, kurį sudaro trys gaidos — dvi aukštos, viena žema. Saulėtekis miške ne toks staigus ir aiškus, kaip ten, kur matyti horizontas. Saulė čia teka nepastebimai, ir oras įšyla pamažu. Stovykloje žmogų apima nepakartojamas jausmas, kad laikas stovi vietoje. Dėl susigrūdusių milžiniškų debesų dangus atrodo neįprastai didelis. Gerai įsižiūrėjęs įvairiame aukštyje gali pastebėti taškelius — sklandančius vanagus, kurie laikosi ore nė kiek nejudėdami, tačiau

vis tiek gana greit dingsta iš akių. Ant žemės, jei tik pasižvalgai atidžiau, visuomet gali pamatyti ką nors naujo. Judantis lapas neretai pavirsta linguojančia gyvatės galva, o šakelė — pailgu vabzdžiu, pamažėle svyruojančiu į šonus.

Čia visuomet triukšminga. Tam tikru laiku tarsi prisuktos pradeda čirpti ir ilgai nenutyla cikados. Nežinia iš kur išlekia kolibris, akimirką pakybo virš ryškiai raudono žiedo ir apsirūpinęs maistu vėl pranyksta neramioje žalumos jūroje. Žvilgančios rudos skruzdėlės ropinėja po kažkokį augalą, smulkina jo lapus bei kotelius į panešamus gabaliukus ir meta žemėn, kur juos pasičiumpa kitos skruzdėlės ir tempia vis tuo pačiu takeliu per išvirtusius medžius, po nukritusiais lapais, kol pasiekia mažytę savo požeminės buveinės angą. O iš greta esančios tokios pat mažos skylutės plūsta nenutrūkstamas srautas sparnuotų termitų, kurie skrenda vienodu greičiu ir į tą pačią pusę.

Galų gale akinanti saulė ima leistis iš savo aukštybių, paskui lyg ugnies kamuolys pasirodo jau ties medžių viršūnėmis ir pranyksta; tada prasideda ilga tropikų naktis. Tarsi vaivorykštė nutįsta plati Paukščių Tako juosta, daug ryškesnė pietų pusrutulyje, o gerai pažįstami Didieji Grįžulo ratai, apvirtę aukštyn kojom ir nežymūs, rodo, kad šiaurinis pusrutulis yra kažkur apačioje, po medžių horizontu.

Gyvenimas stovykloje turėjo dar ir kitų, kur kas mažiau idiliškų ypatumų, patvirtinančių Mato Groso nesvetingumą. Buvo galima beveik neklystant nustatyti laiką ir vietą tiek miške, tiek atvirose seradose pagal tai, kokie vabzdžiai tuo metu labiausiai siautėja. Lengviausia būdavo pastebėti sparvas, nes jų siurbtuvėliai — tarsi švirkšto adatos. Jos mėgo pavėsį ir, žinoma, kraują. Jų ilgis maždaug pusė colio. Jos giminingos visur kitur paplitusiems gyliams, akliams ir bimbalams, bet ne musėms cėcė, nors tos irgi panašaus būdo. Gintis nuo sparvų galėdavai dvejopai: turėdavai apsivilkti storus drabužius arba išeiti į saulę.

Su storais drabužiais žmogus prakaituoja, o tuomet aplink jį ima spiestis prakaito bitės, kurios mažesnės už medaus bites, bet šiaip panašios, su nukarusia trečiąja kojų pora. Laimė, jos negelia kaip ir daugelis dar smulkesnių rūšių bičių, mėgstančių įrėplioti į šnerves, tačiau netrūko ir tokių, ku-

rios gelia. Nubraukdamas prakaito bičių spiečių, kartu galėdavai suerzinti ir paprastą bitę darbininkę, kuri akimirksniu paaukodavo ir geluonį, ir gyvybę, lyg pabrėždama tavo klaidą. Be to, buvo ir vapsvų, kurios gali sukelti — ir sukelia — stiprų skausmą, prakąsdamos odą, o jei neapdairiai jas nubrauki, tai nedvejodamos ir įgelia.

Kai sėdi ramiai, ne taip prakaituoji, tačiau patrauki mažyčių vaisinių muselių dėmesį. Nemanykit, kad jos į akis patenka netyčia; akys jas tiesiog traukte traukia. Kol iš po vokų iškrapštai ašarose išmirkusias vienas, kitos panašios muselės įveikia gynybines plaukų bei sieros užtvaras ir ima daužytis prie pat ausies būgnelio. Tokia dviguba ataka sveikus žmones paverčia mostaguojančiais idiotais, kuriems ašaroja akys, ūžia ausyse, o burnoje bei šnervėse pilna neprašytų svečių. Aišku, pamostagavęs rankomis ir energingais judesiais pavaikęs vabzdžius, suprakaituoji ir privilioji naujus prakaito bičių būrius. Laimė, kad tokių ramybės trikdytojų pasitaikydavo tik kai kur, tikriau, ne visur ir iš jų valdų galėdavai paspruktí.

Tačiau, ištrūkęs iš vienos apsiausties, neretai atsidurdavai nepasotinamų *pium* karalystėje. Jų lervos gyvena tekančiame vandenyje, ypač didesnėse upėse, o suaugę *pium* gali gana toli nukeliauti nuo savo gimimo vietos. Kitaip tariant, jeigu aplinkui daug upių ir upelių, vadinasi, be galo daug ir šių mašalų šeimos atstovų. *Pium* gelia į bet kurią nuogą vietą, skraido tik saulėje (todėl jų galima išvengti, gėdingai pasitraukus į trobelės tamsą), o atminčiai palieka šimtus kartų už save didesnius gumbus, jeigu jūsų kūnas jautriai reaguoja į jų dūrius. Net jeigu reakcija ir silpnesnė, įkąstos vietos niežti, o po kokių keturių dienų pavirsta mažais juodais sukrešėjusio kraujo taškeliais.

Laimė, saulei leidžiantis, *pium* dingsta. Deja, juos tuoj pat pakeičia *maruim*. Įvairiose šalyse šių *Culicoides* genties uodų pavadinimai skirtingi, — kai kur jie vadinami uodais trūkliais. Dažniausiai jie beveik nematomi ir jų įgėlimai nejuntami. Nemalonus niežėjimas — tai įgėlimo pasekmė (gelia jie paprastai vakarais) ir organizmo reakcija į antigeną. Koks naujokas nieko blogo neįtardamas pavaikšto atraitotom rankovėm ir staiga ima stebėtis, nuo ko čia jam taip išbėrė rankas.

Odą nusėja nesuskaičiuojama daugybė ketvirčio colio skersmens raudonų taškelių, ir ji netrukus pradeda peršėti. Todėl vakarais būdavo įprasta nusileisti rankoves, susikišti į kojines kelnes, užsisagstyti apykakles, o likusius odos plotelius apsipurkšti repelentais. Šitoks atsargumas turėdavo ir trūkumų, nes repelentai ne tik nubaidydavo vabzdžius, bet ir suminkštindavo tušinukų plastmasę. Rašydami, aišku, išsiterliodavome, bet tas tik rodė skysčio veiksmingumą. Po kelių savaičių ar mėnesių organizmas ima jau ne taip jautriai reaguoti į vabzdžių įkandimus ir vakarais nebereikia sėdėti apsimuturiavus, užrašinėjant dienos įvykius aptirpusiu tepančiu tušinuku.

Naktį, kaip įprasta tropikuose, būriai vabzdžių daužosi į žibalines lempas ir galiausiai sudega jų ugnyje. Dideli drugiai dažniausiai nudega tik vieną sparną ir paskui šokčioja ratu aplink stalą, kol nurimsta, įkritę į kieno nors kavą ar alų. Paėjėjęs toliau nuo šviesos į čia pat stūksantį mišką, susiduri su *Psychodid* genties moskitais. Jie mažyčiai ir gali praskristi pro beveik visų priešmoskitinių tinklelių akutes, tačiau gelia pakankamai smarkiai. Kuo ilgiau tūnai miške naktį — tykodamas žvėries ar fotografuodamas su išlaikymu — tuo labiau savo kailiu patiri, kiek čia tų moskitų, ir tuo mažiau betiki, kad žvėries laukimas ar fotografavimas turi kokią nors prasmę. Tiesa, naktį dar puola uodai, tačiau jie pernelyg neįkyri. Didžiąją metų dalį net nereikia tinklelio nuo jų apsiginti.

Bet tai menka paguoda, nes buvom puolami ne vien iš oro. Europoje gamtininkas ramiai sklaido rankomis žolę, jeigu mano rasiąs ką nors įdomaus. Pietų Amerikoje gamtininkai taip nerizikuoja ir praskleidžia augalus peiliu arba lazda. Europietis su malonumu išsitiesia ant žemės, kai būna pavargęs; Mato Grose tokia palaima trunka neilgai — vabzdžiai baudžia akimirksniu. O erkei įsisiurbti nereikia nė kad atsigultum.

Erkių čia buvo trijų dydžių. Didžiausios — plokščios, labai panašios į blakes, maždaug trijų milimetrų skersmens, kol neprisisiurbusios ir neišpampusios. Vidutinės ir labiausiai paplitusios — kokio milimetro skersmens, ypač greitos rasti švelniąsias kūno vietas, tačiau gana lengvai ištraukiamos. Mažiausios atakuodavo ištisais legionais ir labiau mėgo līsti būreliais negu po vieną. Iš pat karto jas gali nubraukti ranka,

bet vėliau ne taip lengva jų atsikratyti. Atsisėdus ant rąsto būdavo įdomu ir baugu stebėti, kaip iš abiejų pusių atropoja erkės. Iš pradžių jas skrupulingai traiškai nagu, bet toks kovos būdas duoda mažai naudos ir erkės tiesiog lipte aplimpa. Tuomet lieka tik paskubomis rinkti ir mėtyti jas šalin, tokiais pat judesiais kaip kad pešant vištą. Manoma, kad erkės aptinka auką pagal kvapą, šilumą arba virpesius, matyt, kiekviena rūšis tai daro savaip, tačiau neeiliniai jų gabumai mums visiems paliko neišdildomą įspūdį, nesvarbu, kokia sistema jos naudojosi.

Stovykla mums, jos gyventojams, atrodė išties didžiulė — joje buvo 22 trobelės su bendraisiais, miegamaisiais ir darbo kambariais, baseinas, įrengtas užtvenkus upelį, meteorologijos aikštelė, vandens bokštas, automobilių stovėjimo aikštelė ir mylios ilgumo keliukas į pagrindinį kelią. Vėliau, kai teritorija jau buvo ištrypta, takai išminti, kai nusistovėjo gyvenimo ritmas ir stovykla mums tapo antraisiais namais, ji ėmė atrodyti dar didesnė. Kartkartėmis mums pasitaikydavo proga skristi virš šio *acampamento inglés* ir visi apstulbdavome pamatę, kokia ta stovykla iš tikrųjų — nedidelė gyvenvietė medžių karalystėje tarytum salelė bekraščiame vandenyne. Tikrai verta pažiūrėti į ją iš viršaus ir pamatyti, kokia ji menka.

Tada geriau suvoki, ir kokio dydžio yra tyrinėjimui pasirinktas kvadratas, kurio kraštinės po 20 kilometrų ilgio. Stovykla buvo įsikūrusi beveik pačiame to kvadrato centre, ir buvo manoma, jog tas žemės plotas nei pernelyg didelis detaliam tyrinėjimui, nei pernelyg mažas ar neatspindintis viso vaizdo. Bet iš viršaus ši 400 kvadratinių kilometrų, arba 156 kvadratinių mylių, teritorija atrodydavo visai mažutė, palyginti su aplink stūksančiu, tūkstančius kvadratinių mylių užimančiu mišku. Žemėje, ypač prireikus nusigauti į kokį atokesnį kampelį, ši teritorija atrodydavo pakankamai didelė. Pikadų tinklas galiausiai palengvino mūsų žygius, tačiau iš pat pradžių vaikščioti buvo ne taip paprasta.. Į pirmąsias keliones leisdavomės tik gerai išstudijavę aeronuotraukas ir pasiėmę kompasus.

Žmonės, niekada nebuvę tokio dydžio pirmoviniuose miškuose, čia patekę stebėdavosi, kad taip greit galima prarasti orientaciją. Tą sąlygoja keli nepalankūs faktoriai. Visų pirma, re-

gėjimo lauką riboja tankus miškas, o jei dienos debesuotos, tai nebėra orientyro — saulės. Antra, praktiškai neįmanoma eiti tiesiai — dėmesys vis nukrypsta kitur, nes nuolat pasitaiko kliūčių: reikia ką nors peržengti arba nukapoti. Ypač lengva pamesti kryptį pargriuvus, įsidūrus į spygliuotą palmę arba einant per pelkę. Daug geriau orientuojasi einantysis iš paskos, nes jam nereikia kapoti kelią pastojančių krūmų, kuriuos aplipusios skruzdėlės, nereikia jų nusirankioti, ieškoti numesto peilio, paskui atgauti savitvardos ar visiems kitiems aiškinti, kad tas ant žemės gulintis medžio kamienas kiaurai perpuvęs ir kad lipant per jį galima įsmukti, kaip ką tik atsitiko jam pačiam.

Nors iš paskos einančiajam geriau sekasi laikytis krypties ir orientuotis, tačiau kompasą reikia turėti ir jam. Paėjėjęs per mišką įsivaizduojama tiesia linija, o paskui patikrinęs jos tiesumą kompasu, visada nustembi. Pirmiausia kyla įtarimas, kad kompasas sugedęs arba kad kokia magnetinė anomalija iškraipo jo parodymus, ir tik paskui gauni pripažinti, kad kompasas visgi tikslus, o žmogaus nuovoka pasibaisėtinai klaidinanti. Šimto jardų atkarpoje žmogus galėdavo apsirikti 90-čia laipsnių, ypač jei turėdavo aplenkti kokias kliūtis ar sumanydavo šiek tiek pakoreguoti kompaso rodomą kursą. O jeigu jis žinodavo, kad, tarkim, kairėje yra upelis, o dešinėje nėra nieko, tai jį beveik visuomet nesulaikomai traukdavo į kairę, kad ir kaip jis stengdavosi nepasiduoti. Danguje paklydusius lakūnus traukia skristi į saulę, jei, žinoma, neatsiranda kitokių pagundų. Žemėje pasiklydę keliautojai nejučia eis arba važiuos į tą pusę, kur kažkas yra, o ne ten, kur nėra nieko, net jeigu tas kažkas ir nepadėtų. Visai taip pat žmonės elgdavosi ir Mato Groso pinklėse. Ir nesvarbu, ar vienoda čia augalija, ar mišri, laikytis pasirinktos krypties būdavo nepaprastai sunku.

Po pirmosios žvalgybos, kai, be kita ko, buvo norima išsiaiškinti sunkumų mastą ir kai pasitvirtino, jog pikados būtinai reikalingos, buvo nuspręsta keletą jų iškirsti. Tai buvo vaikščiojimo takai, taip pat ir pjūviai per įvairios augalijos zonas, įgalinantys surinkti tikslią informaciją apie dirvos keitimąsi, augalų rūšis ir panašiai. Kelionės labai palengvėjo, nes pasidarė įmanoma eiti normaliu greičiu. Bet vis tiek reikėjo būti

atsargiam. Kertant pikadą, iškapojami ir pašalinami visi medeliai bei kitokie augalai iš siauros pasirinkto kelio juostos. Augalai nukertami prie pat žemės patogiu kampu, todėl pikadoje lieka styroti daugybė grėsmingų kuoliukų. Įsmigęs į kulkšnį, toks durklas gali sukelti rimtų pasekmių. O suklupti arba, dar blogiau, virsti atbulam ir atsisėsti — mirtinai pavojinga. Mat išeinamoji anga yra labai jautri tokio pobūdžio sužeidimams. Visu svoriu atsisėdus ant kokio smailaus daikto ir jam pataikius į tą silpną vietą, galima mirtinai susižaloti. Tikimybė susilaukti tokio dūrio į žarnyną dar labiau padidėja, kai pikada eina per bambukų zoną. Ten, kur nukapoti šie žolinių šeimos atstovai kietais ir tvirtais kotais, griūti pavojingiausia.

Pikados — tai tarsi kompromisas, juk verčiau tokie keliai negu nė kokių, nes norint nutiesti lygius, be jokių kliūčių kelius būtų reikėję sugaišti pernelyg daug laiko. Ekspedicijos dalyviai turėjo tik džiaugtis tais iškirstais koridoriais, nors ir nuolat privalėdavo būti atsargūs, ypač tada, kai pikada eidavo per tankų ir klastingą bambukyną.

Beje, iš pradžių pikadas kirto anglai. Kompasais nusistatydavo kursą, kompasais tikrindavo tiesumą. Brazilai tik žiūrėdavo, kaip jie dirba. Kai anglai pavargo, į darbą kibo brazilai. Be kompasų, tik retkarčiais atsigręždami žvilgtelėti, jie kirto pikadas daug sparčiau ir tiesiau. Dabar žiūrėjo anglai, kuriems paskui beliko su širdgėla pripažinti, kad šitas tamsiaveidžių, nevalyvų, beraščių brazilų būrelis šį bei tą išmano apie savo kraštą. Nieko nuostabaus — juk jie visą amžių gyveno ir medžiojo šiose neįžengiamose Brazilijos vietose ir todėl galėjo daug ko išmokyti ateivius. O ateiviams kuo skubiausiai reikėjo suvokti bent jau šį faktą.

Centrinės Brazilijos kaboklai — tai žmonės, apie kuriuos ir lengva, ir neįmanoma kalbėti apibendrintai. Rasiniu, vadinasi, ir spalvos požiūriu, kaboklai gali būti tiek baltaodžiai, tiek juodaodžiai su labai sudėtingu genetiniu paveldimumu. Kiekvienas kaboklas, nesvarbu, kokio kraujo jis turi daugiau — negrų, indėnų ar portugalų, — gali būti unikalaus mišinio pavyzdys: tarkim, su negro plaukais ir indėno veido bruožais arba atvirkščiai. Jau seniai indėnai skaičiuojami ne milijonais, o tūkstančiais, tačiau šių dienų brazilai, turintys indėnų

genų, sudaro nemažą visų gyventojų dalį. Jeigu kas nors galėtų tas daleles sudėti, sakykim, po vieną aštuntąją, vieną ketvirtąją ir t. t., indėnų proporcija būtų kur kas didesnė. Bet priešingai negu Jungtinėse Valstijose, kur bent truputį negrų kraujo turintis žmogus laikomas negru,— Brazilijoje indėnas pripažįstamas brazilu, jeigu jis tik iš dalies indėnas arba jeigu pats nori būti laikomas brazilu. (Aišku, galima ginčytis, kad indėnai yra brazilai, tačiau ten niekas nekalba apie *Indios* kaip apie *Brasilieros*.) Stovykloje keli brazilai dėl neapžėlusių veidų (indėnams beveik neauga plaukai ant krūtinės ir veido), glotnių juodų plaukų ir odos spalvos atrodė beveik grynakraujai indėnai, tačiau jie buvo tokie pat brazilai kaip ir prezidentas. Žinoma, ir jų kultūra buvo grynai braziliška.

Ir vis dėlto, kaipo džiunglių gyventojai, kaboklai turi daug indėniškumo jau vien todėl, kad gyvena ir naudojasi ta pačia teritorija. Beveik visi stovyklos brazilai puikiai žvejodavo, nors, tiesa, vieni kiek geriau, kiti kiek prasčiau. Be meškerės, vien išsukę virš galvos ir numetę į vandenį valą, jie pajusdavo, kada reikia užkirsti, ir akimirksniu ištraukdavo žuvį į krantą. Jie pamatydavo žuvį vandenyje, o pamatę sustodavo kaip įbesti. Kad ir kaip įdėmiai spoksodavo prisimerkęs anglas, vis tiek nepamatydavo tos pačios žuvies, nors ji jam būdavo rodoma pirštu. Kaboklai žinojo, kur reikia užmesti jauką, kad žuvis nematytų žvejo.

Juos žavėdavo didingi gražūs medžiai. Pamačius miške būrelį karštai šnekučiuojančių brazilų užverstomis į viršų galvomis, pirmiausia kildavo mintis, kad jie žiūri į kokius nors gyvūnus, pavyzdžiui, porelę beždžionių kapucinų arba į kokį keturių pėdų ilgumo vapsvų lizdą. Bet dažniausiai būdavo gėrimasi pačiu medžiu — jo tiesiu kamienu ar nuostabiais žiedais. Jie žinojo ne tik kiekvieno medžio pavadinimą, bet ir savybes: vieni atsparūs drėgmei ar termitams, kiti tinkami lentoms, į trečius nelenda vinys, ketvirti gerai dega. Miškas tiems brazilams, kaip ir indėnams, buvo tarytum savitarnos parduotuvė, pilna įvairiausių gėrybių — tik imk ir neškis. Botaniniu požiūriu kai kurie iš jų turėjo tiesiog antgamtišką sistematikos pojūtį ir teisingai sugrupuodavo augalus vien todėl, kad šie atrodydavo jiems giminingi.

Dažnai sakoma, kad Brazilijoje nėra rasinių barjerų. Tačiau barjerai neabejotinai egzistuoja, tik jie labiau susiję su klasine struktūra negu su paprastu žmonių skirstymu į baltuosius ir juoduosius, būdingu kai kurioms kitoms šalims. Neturtingiesiems sluoksniams paprastai priklauso žmonės, turintys daugiau indėnų ar negrų kraujo, tai yra tie, kurie visuomet stovėjo ant žemiausios visuomenės laiptų pakopos. „Ar gali negras tapti jūsų valstybės vadovu?" — kartą paklausėme. „O taip, jam nebus daroma jokių kliūčių." — „Ar kada nors negras taps prezidentu?" — „Žinoma ne, nes neturės reikiamo išsilavinimo."

Anksčiau negrai negaudavo jokio išsilavinimo ir, žinoma, buvo labai neturtingi. Sena taisyklė galioja ir šiomis dienomis. Pasižvalgykite bet kurioje įstaigoje ir įsitikinsite, kad kuo aukštesnes pareigas užima žmogus, tuo baltesnė jo odos spalva. Visi šlavėjai juodi, bosai — balti. Tik tokių beklasių profesijų, kaip kad taksi vairuotojai galima pamatyti tiek vienų, tiek kitų, bet apskritai — kuo mažiau viliojantis postas, tuo mažiau tikėtina, kad jį užima baltasis. Šis bendras dėsnis galioja visoje šalyje. Troškimas gyventi rytinėje pakrantėje beveik toks pat visuotinis kaip ir aistringas futbolo pomėgis, o tai sąlygoja nepalankų požiūrį į neišvystytus rajonus. Kaip tik todėl dauguma Aragarse, Šavantinoje ir kelio tiesėjų brigadose matytų veidų buvo tamsūs. Tokie žmonės buvo pasamdyti ir į stovyklą. Tai buvo tikri kaboklai, patys neturtingiausi iš visų, be to, niekada gyvenime nematę didelio miesto. (Žoanas pradėjo naudotis peiliu ir šakute tik apsilankęs sostinėje. Ten jį buvo nusiuntusi ekspedicija.) Daugelis jų buvo nemokyti, todėl neturėjo galimybės prasimušti aukščiau. Didžiuosiuose miestuose jie nebūtų pritapę ir greičiausiai būtų virtę antros rūšies gyventojais, nes nebūtų sugebėję prisiderinti prie neįprastos aplinkos. Užtat Mato Grose jie būdavo nepamainomi, kai reikėdavo įsliuogti į medį ir nuskinti, beje, jų pačių pastebėtą orchidėją, iškasti duobę dirvožemio tyrimams ar padaryti priedangą nuo lietaus. Kalbos barjeras nesukliudė anglams pajusti pagarbą daugumai tų atsitiktinių partnerių ir suprasti, kiek daug gali duoti šie nieko neturintys žmonės.

Užuot mokę tuos dvidešimt brazilų anglų kalbos, visi anglai turėjo šiek tiek pramokti portugališkai. Ankstesni nuogąstavi-

mai, kaip reikės nurodinėti brazilams, kad jie rinktų vien grąžažiedžius, išvalytų variklio žvakes, nupirktų porą dildžių ar virtų mažiau pupų, greit išsisklaidė, nes susiformavo mišri kalba, turinti labai nedaug žodžių, kuriuos aiškiai artikuliuojant būdavo ne tik šūkčiojama, bet ir perteikiama prasmė. Mokslininkas ir jo padėjėjas brazilas galėdavo iškeliauti visai dienai, mokėdami vos kelis abiem suprantamus žodžius, tačiau juodu sugrįždavo į valias prisišnekėję. Anglus brazilai suprasdavo gana neblogai, nors taip ir neišmoko jų kalbos. Anglas, mokėdamas dešimtį portugališkų žodžių, galėdavo kalbėti išraiškingai. Mokėdamas šimtą — sklandžiai. O brazilai sumaniai, triukšmingai ir tiksliai išsiaiškindavo visa kita.

Šiaip ar taip, mokslininkai iš Anglijos, užtrukę kelionėje savaitę, o kai kurie net ilgiau, atvyko į stovyklą, kur vėliau prie jų prisidėjo ir jų kolegos brazilai. Jie atvyko į šį džiunglių kampelį, į šią vienišą oazę dirbti savo darbo — vieni turėdami įrankius, kiti — be jų. Čia jie džiaugėsi parinkta vieta ir kentė entomologines kančias. Čia jie iš pradžių šaipėsi iš virtų ryžių bei pupų, o paskui jau godžiai šveitė šį pagrindinį visų patiekalų garnyrą. Jie išmoko ir mielai naudojosi struktūriniu Mato Groso žodynu. Jie kirto pikadas ir paskui jomis vaikščiojo, nešdamiesi kas grąžtus, kas žiūronus, kas spąstus arba augalų spaustuvus — nelygu, kokia kieno mokslo šaka. Su kiekvienu būtinai eidavo brazilas, sudomintas naujo pobūdžio veiklos. Vakarais jie arba grįždavo prieš sutemstant (temdavo pusę septynių), arba likdavo nakvoti viename iš stovyklos filialų, kurie buvo ne tokie įštaigingi, bet arčiau darbo vietos. Ilgi tropikų vakarai, aišku, jeigu užmiršime besiblaškančius vabzdžius ir jų polinkį į susideginimą, labai praversdavo dienos darbams aprašyti, o tie užrašai bus faktinė medžiaga leidiniams, kurie vėliau išvys dienos šviesą.

3. Indėnai

Karališkosios draugijos rekomendacija saugotis indėnų ir mažiau kaip po šešis iš stovyklos nevaikščioti netrukus buvo pamiršta, nes paaiškėjo, kad apylinkėse tų indėnų nėra. Iš

tikrųjų 50 mylių spinduliu niekam neteko sutikti nė vieno indėno — nei taikaus, nei dar vis karingai nusiteikusio. Tačiau sveikas protas reikalavo, kad žmonės informuotų vieni kitus, kur numatę eiti, ir pernelyg toli vienas nuo kito neatsiskirtų. Ne indėnai, o pati vietovė kėlė pavojų, ir menkiausia nesėkmė, ištikusi kam nors pasukus į šalį nuo išminto pikados tako, galėjo labai liūdnai baigtis. Juk galų gale čia tropikai, kur fiziologinio išsekimo ilgai laukti nereikia.

Aš pats tai patyriau savo kailiu, kai nusprendžiau pėsčias nueiti 30 mylių nuo Suja Misu iki mūsų stovyklos. Iškeliavau ne tik kaip reikiant atsigėręs, bet ir pasiėmęs didelį butelį vandens. Be to, žinojau, kad po poros valandų eisiu pro Sujazinjaus upelį, kurio vanduo tinkamas gerti. Ten aš vėl iki soties atsigėriau ir prisipyliau butelį. Viskas klojosi kuo puikiausiai, kol iš pavėsingo keliuko išėjau į pagrindinį kelią, tuo dienos metu smarkiai kepinamą saulės. Butelys netrukus ištuštėjo, o rankos nustojo prakaituoti. Kelias kirto kelis itin vangius upeliūkščius, sruvenančius iš dvokiančių, beužankančių balų, kurias nežinia kodėl buvo palikę darbininkai. Violetinio atspalvio vanduo tuose upeliūkščiuose buvo tarytum riebaluotas, o kelmai balose — supuvę ir pajuodę, nes gulėjo ant drėgnos, dumblinos ir burbuliuojančios žemės. Gerti iš tokio purvyno būtų buvusi aukščiausio laipsnio beprotybė. Iš pradžių atrodė labai lengva praeiti pro tą stovintį vandenį ir nužygiuoti dar penketą mylių. Bet nesustoti prie kito tokio vandens telkinio jau nebegalėjau. Šis buvo netgi dar nešvaresnis už kitus — pilnas moskitų lervų, drumzlinas ir bjaurus visais atžvilgiais, tačiau nebeįstengiau susivaldyti: gėriau kiek tilpo, ir prakaitas vėl išmušė delnus.

Vėliau, kai iš pakelės dingo netgi tas šleikštus stovintis vanduo, kai vėmulys ėmė rungtis su troškuliu, aš atsiguliau ant kelio. Žemė sukosi čia į vieną, čia į kitą pusę, ir tik po kurio laiko vėl pajutau, kad mane kandžioja skruzdėlės ir spaudžia aštrūs grumstai. Eiti toliau buvo neapsakomai sunku, vis labiau kankino troškulys, vis dažniau griūdavau ant žemės, kol pagaliau stovykla, mieloji stovykla, pasirodė netoliese ir jos artumas suteikė naujų jėgų.

Siaubinga praėjusių valandų realybė pranyko, kai akimirksniu išmaukiau porą butelių alaus, bet išmėginimas visgi buvo

rūstus. Įspūdingiausia, kad taip greit, nenuėjus nė 30 mylių, sutriko normali medžiagų apykaita. Važinėdami automobiliais, mes retkarčiais užtikdavome tokių pėsčiųjų (jeigu galima taip pavadinti žmones, einančius tuo keliu ištisas dienas ir nepažįstančius jokių susisiekimo priemonių), netekusių daug vandens ir gulinčių šalikelėje, kaip kad aš gulėjau. Vanduo be druskų tokiais atvejais gali smarkiai pakenkti, nes organizmas būna netekęs kaip tik druskų. Be saiko gerti vandenį taip pat gali būti pavojinga, todėl tais žmonėmis mes atitinkamai pasirūpindavome. O jie mums būdavo tarsi koks priminimas, jog aplinka gali pražudyti. Kita vertus, jų tolimi žygiai tik patvirtindavo, kad joks kitas pavojus negresia. Visi indėnai iš kelio apylinkių buvo pasitraukę.

Išlikusieji indėnai sudarė tarsi tris grupes. Vieni gyveno savo tradiciniuose kaimeliuose, tačiau ten jų apgailėtinas egzistavimas labai jau skyrėsi nuo ankstesnio gyvenimo būdo, neskaitant tų genčių, su kuriomis dar nebuvo užmegzti kontaktai ir kurios, matyt, gyveno kaip gyvenusios. Kiti — Nacionaliniame Šingaus parke, kurį buvo įkūrę broliai Vilas Bojai ir kur pagal įstatymus indėnai turėjo gyventi daugmaž įprastomis sąlygomis. O dar kiti buvo misionierių rankose kaip kad didžioji dalis šavantės genties. Kiekviena iš tų trijų grupių buvo savotiškų globėjų įtakoje — valstybės, autokratijos ar katalikų bažnyčios. Visose trijose buvo baltųjų žmonių, vangiai ar net visiškai atmestinai atliekančių tarpininkų funkcijas tarp indėnų ir aplinkinio pasaulio. Laisvų indėnų prie Sera du Ronkadoro jau nebuvo. Tie laikai buvo praėję negrįžtamai.

Spėliojimus, kad laisvų indėnų dar turėtų būti tame krašte, kur jie taip ilgai viešpatavo, iš dalies sukėlė vienos ankstesnės britų ekspedicijos likimas. 1961 metais Ričardas Meisonas, Džonas Hemingas ir Kristoferis Lembertas tyrinėjo teritoriją į rytus nuo Kašimbaus. Juos irgi iš dalies finansavo Karališkoji geografų draugija. Jiems visi garantavo — ypač tie, kurie pažinojo Kašimbų ir reguliariai skraidė į tą rajoną, — kad čia indėnai negyvena. Mat jau buvo praėję Foseto laikai, kai indėnai neginčijamai šeimininkavo prie Šingaus ir už jo esančiuose plotuose, buvo sukurtas aviabazių tinklas (viena iš jų — Kašimbuje), o broliai Vilas Bojai ramiai gyveno drauge

su indėnais. Štai tokiu metu Ričardas Meisonas su dviem kitais gavo leidimą bei paskatinimą nubraižyti Iririo ištakų žemėlapį ir nuplaukti pasroviui iki Amazonės. Kartu su Brazilijos geografijos instituto darbuotojais ir keliais pasamdytais brazilais jie iškirto trisdešimties mylių pikadą nuo Kašimbaus iki tinkamo intako. Ten jie dirbo ir dažnai vaikščiodavo tuo taku į Kašimbaus aerodromą atsinešti maisto bei instrumentų ar kokiais būsimos kelionės reikalais.

Vieną ankstų rytą, kai Džonas Hemingas buvo išvykęs tartis, kad į jų stovyklą prie upės parašiutu būtų nuleista atsargų siunta, 26-rių metų medicinos studentas Ričardas Meisonas iškeliavo ta gerai išvaikščiota pikada. Už dešimties mylių nuo Kašimbaus buvo atviras ir šviesus kampos lopinėlis. Kai Ričardas Meisonas perėjo jį ir įžengė į miško tamsą, būrelis tykojusių indėnų jį akimirksniu nužudė. Vieta buvo itin puiki pasalai. Indėnai laukė ten gana ilgai, pasidėję savo mantą ant žemės. Paleidę į Meisoną strėles ir pribaigę jį lazdomis, tas strėles, lazdas ir ilgą lanką paliko šalia jo. Ekspedicijos dalyviai surado jį ir parnešė į Kašimbų. Nematomiems indėnams buvo palikta taikių dovanų, o strėlės bei lazdos perduotos broliams Vilas Bojams. Nustatyti, kokiai žinomai genčiai priklausė tie ginklai, nepavyko, tačiau manyta, kad jie galėjo būti kran-akororės indėnų.

Šiaip ar taip, jeigu Meisono nužudymas buvo įspėjimas kitiems nekišti į tą rajoną nosies, tai indėnai savo tikslą pasiekė. Valdžia pasidarė labai jautri Iririo ištakų atžvilgiu, todėl gauti leidimą į jas dabar labai sunku ar netgi visiškai neįmanoma. Dėl vieno anglo mirties apskritai labai padidėjo valdžios jautrumas, nors dar viena žmogžudystė kur kitur, sakykim, jeigu baltasis būtų nužudęs baltąjį Rio de Žaneire, tokios reakcijos nebūtų sukėlusi. Norėtųsi tikėti, kad po Ričardo Meisono mirties santykiai su indėnais nepasidarė dar pavojingesni pastariesiems. Kad ir kas atsitiko 1961 metais, kitai anglų grupei kertant pikadas panašiame krašte 1967 m. ir 1968 m., tokių incidentų nebuvo. Ne todėl, kad tose vietose indėnų nepastebėta. Tiesiog indėnai ten nebegyveno.

Šavantės indėnai, kuriuos matėme slampinėjančius po Šavantiną ir kaulijančius kulkų ar kabliukų, turbūt ateidavo iš artimiausio kaimelio — aldėjos, esančios Areonišo ir Rio das

Mortės santakoje už kokių 25 mylių į rytus nuo Šavantinos. Šiai maždaug 200 indėnų bendruomenei iš pradžių buvo pažadėtas didelis plotas medžioklei. Bet jis smarkiai sumažėjo, nes kiekvienas naujas žemvaldys dalį užgrobdavo. Kartkartėmis, dažniausiai prieš pat liūčių sezoną arba tuoj po jo, būrelis aldėjos indėnų išsirengia pamedžioti, kol dar turi šiokį tokį plotelį, nors tenykščius žvėris gerokai išnaikinę atėjūnai. Tų žygių metu indėnai visuomet pasistato nedidelius, į avilius panašius būstus — tiesiog ant plono medinio rėmo užmeta keletą palmių lapų. Šitckią laikiną stovyklą indėnai buvo įsirengę ir už poros mylių nuo Šavantinos, — iš čia būdavo patogu vaikščioti į miestą, tačiau aldėja prie Areonišo visgi buvo vieninteliai tikrieji jų namai.

Ta aldėja buvo priskirta Indėnų globos tarnybai, 1968 metais viešai diskredituotai organizacijai. Tipiškame brazilų būste — prastoje plaušamolio trobelėje — gyveno nuolatinis globėjas, be galo simpatingas žmogus, kuris savo skurdžiu gyvenimu galėjo prilygti tik indėnams. Jis turėjo penkis vaikus. Jie visi buvo neapsakomai gražūs, visi basi, visi beraščiai. Galbūt tam žmogui ir buvo skirta kokių 10 svarų sterlingų mėnesinė alga, tačiau tikrai neatrodė, kad jis ją gauna. Nerakinamoje trobelėje gulėjo dulkina krūva nei itin brangių, nei reikalingų vaistų. Globėjas nebuvo už juos atsakingas — teoriškai aldėją retkarčiais turėdavo aplankyti medicinos sesuo. O jis privalėjo žiūrėti, kad niekas nesikėsintų į indėnų žemes, palaikyti santaiką tarp pačių indėnų, raportuoti apie jų būklę, šauktis, kai reikia, pagalbos, būti tarpininku tarp indėnų bendruomenės ir civilizacijos. Kol jis būdavo užsiėmęs šitais reikalais, jo vaikai didelėmis akimis tyliai slankiodavo pavėsiais, o paskui užmigdavo tiesiog ant grindų.

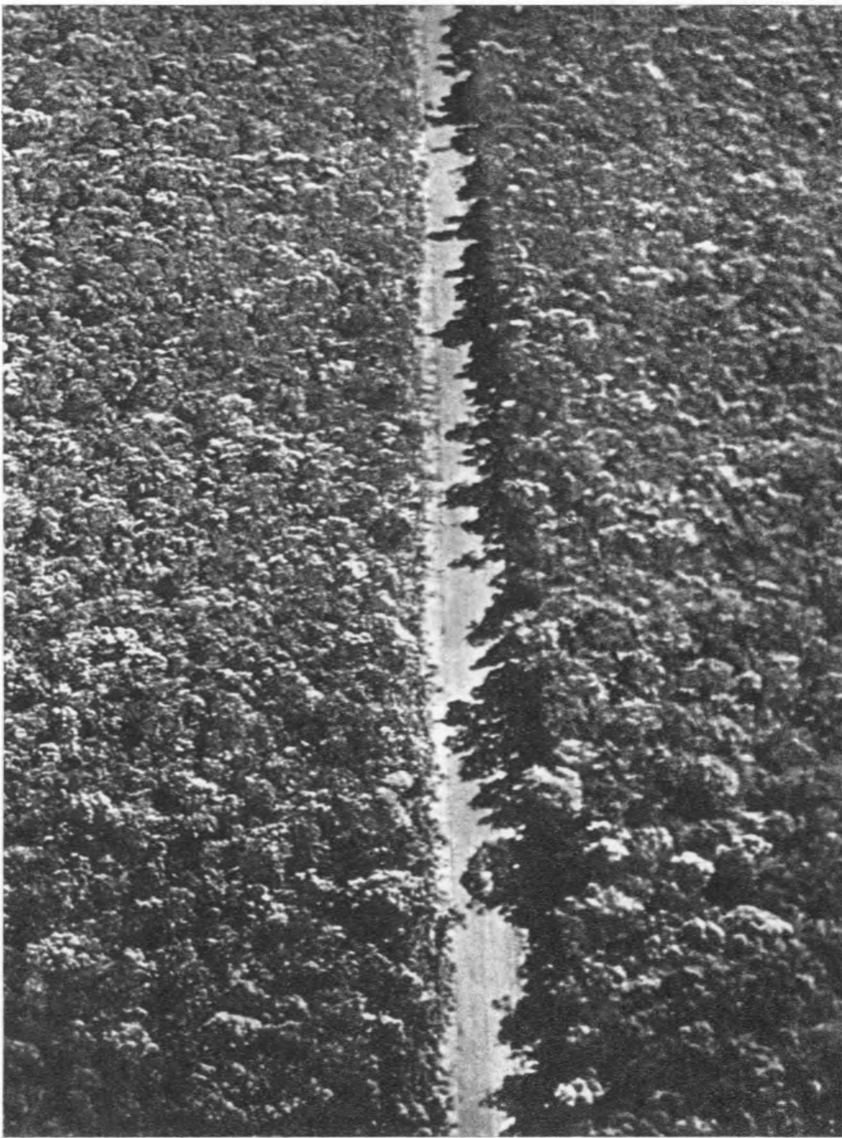
Aldėja buvo įsikūrusi šiauriniame, o globėjas — pietiniame drumzlino Areonišo krante. Pirmą sykį ten buvau nuvykęs su antruoju ekspedicijos gydytoju Džonu Gijebo. Jis norėjo surinkti— tik pamanykit — kiekvieno kaimelyje gyvenančio šavantės indėno visos paros šlapimą. Nuo Šavantinos mes leidomės pasroviui, išsinuomoję iš rąsto išskaptuotą kanoją, kuri įnirtingai priešinosi mūsų pavargusiems raumenims, tačiau vandenį leido kuo puikiausiai. Galų gale guviai tarsi dvipirščiai tinginiai iššokome iš to įkyrėjusio laivo pareikšti pa-

garbos liūdnajam globėjui. Paskui vėl susėdome į kanoją ir nuplaukėme skersai Areonišo į kaimelį. Iš stovyklos su mumis plaukė brazilas, kuris turėjo atstoti tiek gidą, tiek vertėją iš indėniškojo portugalų kalbos varianto į angliškąjį. Jis pakankamai gerai mokėjo abu.

Pirmąkart eidami į indėnų kaimelį mudu su Džonu jautėmės kiek nedrąsiai ir buvom pasiryžę elgtis taip, kad jiems įtiktume. Mes tylėsime, jeigu jie tylės. Mes leisime jiems duoti toną. Netrukus priešakyje ant tako pasirodė keli indėnai, bet atsitiko taip, kad būtent mes pirmi kreipėmės į juos. Mūsų brazilas, vardu Taituba, apie kurį dar bus pasakojama vėliau, juos pažinęs suklykė ir net susirietė iš džiaugsmo. Jis ilgai negalėjo atgauti žado, o atgavęs išvadino indėnus *pe de macaco* („beždžionės koja" — įprastas indėnų užgaulus posakis). Užuot tuoj pat užmušę jį lazdomis, indėnai draugiškai apglėbė jo pečius.

Takas nuo upės ėjo per bananų giraitę, paskui pro *urucu* krūmus (jų ankštis sugrūdus, gaunami ryškiai raudoni veido dažai), pro manijokų laukus link ratu stovinčių namukų. Tai ir buvo aldėja. Rato centre buvo didžiulis sausos rudos žemės plotas, o priešais kiekvieną trobelę degė nedidelis laužas; dūmai be vėjo kilo stačiai į dangų. Veikiai mūsų būrelio šurmulys nutilo, nes pamatėme, kad čia žmonės sunkiai serga. Vaikų buvo nedaug, ir visi kažkokie apatiški. Moterys atrodė netvarkingos, dauguma jų sėdėjo nieko neveikdamos. Staiga pajutome, kokią neviltį kelia šis kaimas. Taituba mus supažindino su vadu — liūdnu, neveikliu jaunuoliu, kuris abejingai leido Džonui apžiūrėti ligonius ir surinkti paros šlapimą iš visų sveikų suaugusių vyrų.

Įėjus į trobelių vidų iš pradžių nieko nebuvo matyti. Tankiai supinti palmių lapai beveik nepraleido saulės, tik kur ne kur tiesus spindulys buvo suradęs plyšį, o durų angos buvo nepaprastai mažos. Kiekvienoje trobelėje girdėjosi kosulys ir sunkus alsavimas, tačiau iš tų garsų negalėjai suprasti, kiek viduje žmonių. Dauguma jų gulėjo lovose, ne hamakuose, daugelio veidai žvilgėjo nuo prakaito. (Tamsoje tuos žvilgančius buvo lengviau įžiūrėti.) Pasak Džono, nustatyti diagnozę buvo nesunku — be kitokių negalavimų, jie visi sirgo maliarija; jis lengvai užčiuopė didžiules, sukietėjusias blužnis,

Naujasis kelias perskros mišką tarsi dvidešimtojo amžiaus chirurginis peilis

Skruzdėlės vikriai apninka kokį krūmą, susmulkina jį į mažus gabalėlius ir bežiūrint susineša į savo požeminę buveinę

Orchidėjos

Koralinis aspidas — maža, nepaprastai graži ir nuodinga gyvatė

Stovykla mums, jos gyventojams, atrodė didžiulė ir svarbi. O skrisdami virš jos lėktuvu, pamatydavome, kad ji — tik taškelis žalumos jūroje, plonyte gija sujungtas su pagrindiniu keliu

Kuarupas — šventė, rengiama baigiant gedėti mirusiųjų. Vyrai pučia šventas dūdas, kurių garsai išvaro piktąsias dvasias

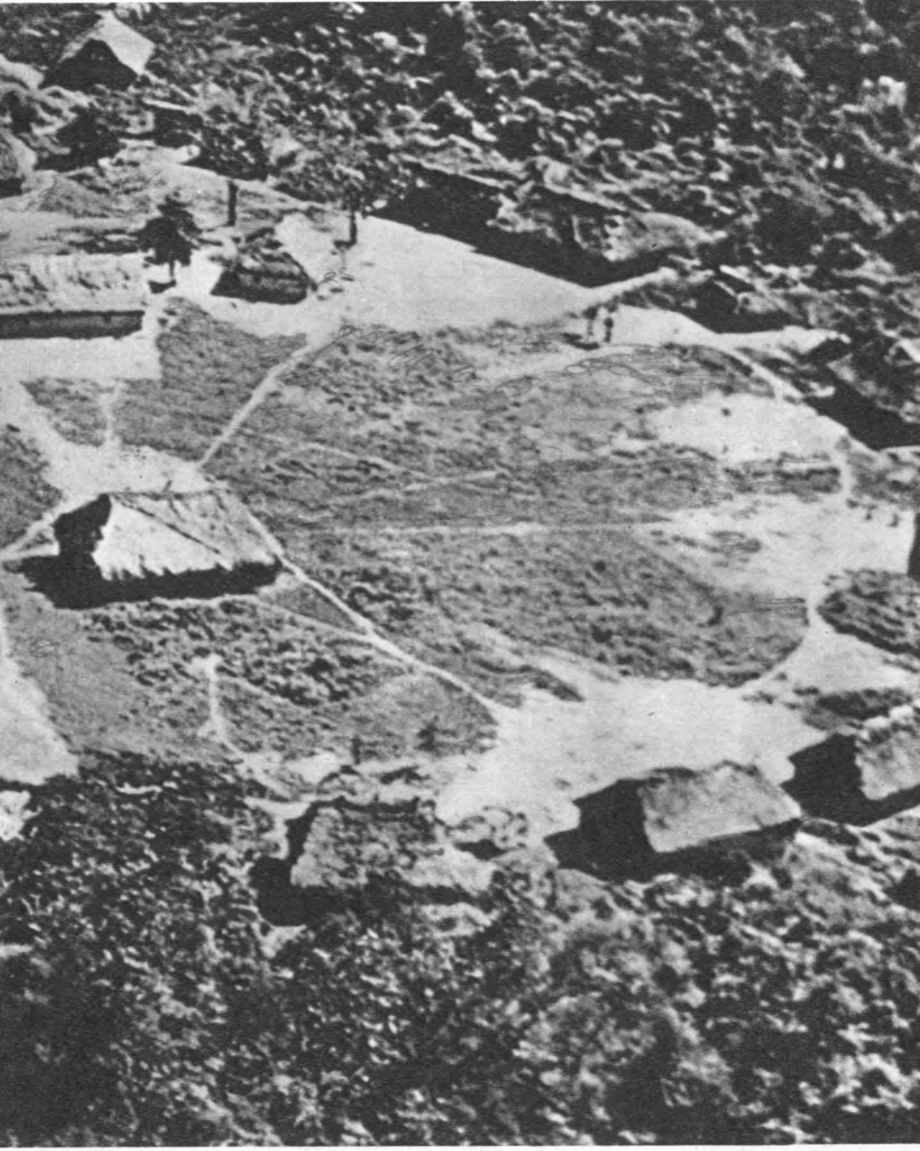

Baltasis garnys

Vyresnės moterys, pagaminusios valgių iš žuvų, manijokų ir riešutų, laukia, kol baigsis apeigos, tada pavaišins svečius

Pororio kaimo indėnai mojavo mums, rodydami netoliese esantį tūpimo taką

Diauarunas — pagrindinis Nacionalinio Šingaus parko postas...

Vabalai raganosiai

Nacionalinio Šingaus parko gyventojas

Cukuhamajų vyrai nešioja į apatinę lūpą įspraustą plokštelę, todėl negali rūkyti cigarečių. Moterys plokštelių nenešioja, tačiau irgi rūko tik pypkes...

Iki šiol indėnai žvejoja taip kaip senais laikais: užtveria upę, apsvaigina žuvis augaliniais nuodais ir laukia, kol jos išplauks į paviršių kiek tolėliau pasroviui. Tik dabar upė kartais užtveriama nailoniniu tinklu

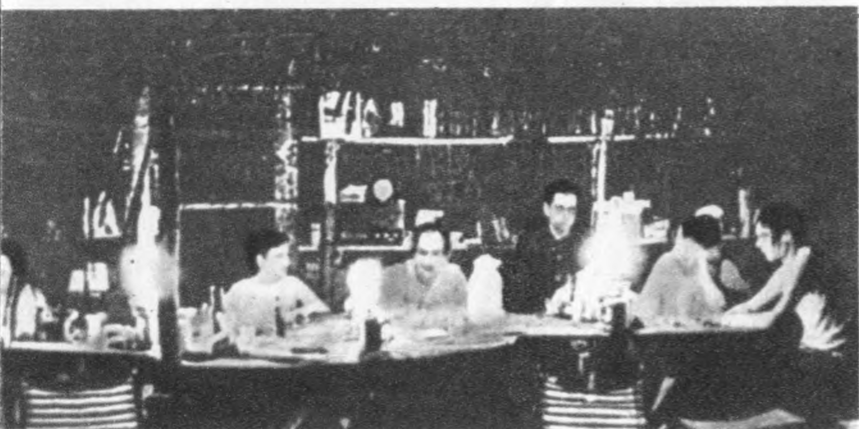

Šingaus ištakos — tai daugybė upių, kurios visos teka į šiaurę, paklusdamos tolimosios Amazonės valiai

Ji gyvena prie Aragvajos upės ir kasdien gali vaikščioti po mišką, skinti orchidėjas, grožėtis milžiniškomis peteliškėmis, ryškiaspalviais žiedais. O kaip atrodys tas kraštas, kai ji bus sena?

Pium buvo negailestingi; netgi objektyvas nepajėgė „sustabdyti" jų, apspitusių autoriaus galvą

Ilgais ir šiltais tropikų vakarais būdavo nepaprastai malonu pasėdėti bendroje trobelėje

Buvo lietaus sezono pradžia — pati maliarijos kulminacija. Ja sirgo vaikai, suaugusieji, senukai ir netgi keletas kūdikių. Viena moteris buvo taip sunykusi, jog negalėjo paeiti; atrodė, kad po susiraukšlėjusia oda ir gyslotomis krūtimis daugiau nieko nėra, vien tik blužnis. „Lyg į batą durtum", — pasakė Džonas, mėgindamas įšvirkšti jai vaistų.

Išbaigęs antimaliarinį chlorochininą ir padaręs viską, ką galėjo tose tvankiose, ligų pritvinkusiose trobelėse, Džonas pradėjo rinkti šlapimą. Ne per seniausiai iš šavantės indėnų buvo renkamos vien strėlės, o dabar — mainais už kabliukus, nailoninį valą ir žibintuvėlių baterijas — vyrai šlapinosi į polietileninius maišelius. Kas dvi valandos Džonas suduodavo į geležinį gongą, ir visi šavantės vyrai atšlepsendavo pas mus nešini maišeliais su skaidriu geltonu skysčiu. (Beveik visi. Kai kurie buvo išėję pažvejoti.) Kas dvi valandas mudu su Džonu ankštoje tvankioje trobelėje perpildavome jų duoklę į didesnius indus, atskirus kiekvienam žmogui.

Po kiekvieno raundo mūsų trobelė darėsi vis nešvaresnė, tačiau tie tyrimai buvo reikalingi dėl vienos įdomios priežasties. Mokslininkas, tyrinėjęs vajanos genties indėnus Suriname, nustatė, kad jų paros šlapime yra 30 ar net 40 procentų mažiau 17-hidroksikortikosteroidų (hormonų, kurių išsiskyrimas padidėja streso būsenoje) negu normalių suaugusių Glazgo gyventojų šlapime. Džonas Gijebo norėjo patikrinti Brazilijos indėnus ir palyginti ne su anglais, gyvenančiais namie, Glazgove, o su tais, kurie gyveno indėnų krašte. Todėl mums visiems teko atlikti tą procedūrą, nors mainais negavome nei karolių, nei kabliukų. (Džono darbo rezultatai buvo netikėti. Indėnų ir Brazilijoje dirbančių anglų išskiriamas stresinių hormonų kiekis buvo beveik vienodas, tačiau skirtumas tarp namie ir svetur gyvenančių anglų buvo didelis. Brazilijoje tų hormonų jų šlapime buvo rasta mažiau negu triukšmingoje Britanijoje.)

Kai praėjo ilga Areonišo para, kai nuskambėjo paskutinis gongas ir šešiasdešimt vienas galonas šavantės šlapimo buvo gana sėkmingai suneštas į mūsų trobelę, liko padaryti paskutinį ir ne mažiau malonų darbą — išmatuoti kiekvieno indėno šlapimo kiekį ir po 10 kubinių centimetrų supilstyti į buteliukus būsimai analizei. Galų gale išpylėme lauk tai, kas buvo

nereikalinga, ir vabzdžiai, baisiausiai zvimbdami, apspito gausiai palietą skystį.

Tie dvidešimt du vyrai, kurie tiek sykių ėjo į mūsų trobelę, buvo sveiki. Jų linksmumas neatspindėjo tikros padėties, nes dauguma indėnų aldėjoje smarkiai sirgo. Indėnai dėvėjo skarmalus, kuriuos, matyt, rasdavo išmestus Šavantinoje. Nė vienuose namuose nematėme nei lankų, nei strėlių. Negausūs pasėliai buvo menkai prižiūrimi, keturios valtys beveik netaisomos ir, žinoma, niekas nežaidė futbolo tarp stulpų, kuriuos buvo įkasusi IGT abiejuose dulkėtos aikštės galuose. Pasak liūdnojo jų globėjo, žmonių skaičius vis mažėjo, nes gimdavo labai nedaug vaikų. Kaimelis buvo išties niūrus, ir netrukus mes atsisveikinome su tuo žmogumi ir jo penkiomis šviesiaakėmis atžalomis. Taip pat atsisveikinome su dvidešimt dviem indėnais, pažadėję jiems atsiųsti futbolo kamuolį, nors Džonas paskui ir suabejojo: „Dievai žino, kaip tai paveiks jų blužnis." Vyrai padėkojo, nustūmė mūsų valtį į vandenį ir netgi išvadino mus *pe de macaco*, tačiau Taituba, Džonas ir aš, grįždami į Šavantiną, vengėme kalbėti apie ką tik aplankytą indėnų gyvenvietę ir didžiumą kelio susimąstę tylėjome.

Kai po penkiasdešimt aštuonerių vis mažėjančios atsakomybės metų Indėnų globos tarnyba 1968 m. buvo pagaliau paleista, atsirado nauja organizacija, kuriai vadovavo nauji žmonės. Nacionalinio indėnų fondo įsteigimas buvo sutiktas su nauja viltimi. Aišku, kaimelis prie Areonišo upės atrodė daug geriau, kai apsilankiau jame, vėlgi kartu su Taituba, po kokių pusantrų metų. Naujasis valdžios atstovas aiškiai turėjo daugiau pinigų ir daugiau galios. Jis plaukiojo motorine valtimi. Sandėlis buvo pilnas maisto. Medikamentai labiau atitiko tikruosius poreikius. O svarbiausia, kad aldėjoje dabar radome sveikus žmones. Žinoma, buvo ne maliarijos metas, tačiau aplinkui lakstantys ir šunis erzinantys kresni vaikiūkščiai džiugino akį. Buvo malonu be jokio šleikštulio landžioti po indėnų trobeles. Atvežtos dovanos — degtukai, tabakas ir valas — buvo išgraibstytos vos tik atvykome. Kaimelį lankydavo netgi kunigas. Jis rūpinosi, kad indėnams būtų leidžiama medžioti gretimose, jiems jau nepriklausančiose žemėse, nes naujieji kolonistai vis labiau stūmė indėnus į siaurą ruoželį palei aldėją.

Šįsyk mes irgi turėjome motorinę valtį, ir trys jauni šavantės indėnai iš aldėjos plaukė kartu su mumis į Šavantiną. Upė visuomet turi paruošusi kokią klastą lengvai pažeidžiamoms sraigto mentėms. Joje pilna akmenų ir seklumų, per potvynį atplukdytų rąstų. Be to, yra slenksčių, kur upė garsiai kunkuliuoja, o valčiai keičiant greitį, ima vaitoti motoras ir sraunus vanduo grasina ją apsukti. Puikiai pažįstantys upę indėnai stovėjo pirmagalyje, rodydami kur plaukti. Vanduo jau buvo praradęs savo rudai žalią spalvą, nes besileidžianti saulė buvo nudryžavusi jo paviršių akinamais atspindžiais, o kai ji pasislėpė už medžių ir stojo šilta naktis, upė pasidarė visiškai juoda. Indėnai kvatojo, gerkline kalba pasakojo visokius nuotykius. Tą valandą jie vėl buvo karaliai savo valdose. Tik Šavantinoje, kai mūsų valtis įsirėžė į smėlėtą krantą, jie nutilo. Netrukus mes išsiskyrėme, ir daugiau niekada neteko jų sutikti.

Tiek apie porą šimtų indėnų, kuriais taip uoliai rūpinasi valstybė. Jie turi tik sunaikintos kultūros likučius ir daugiau nieko. Jie dar turi šiokią tokią teritoriją, bet greitai neteks ir jos. Gal vyriausybė ką nors ir daro dėl jų, bet to visiškai nematyti, abejonių nekelia tik vyriausybės troškimas, kad jie vienaip ar kitaip kuo greičiau pasidarytų brazilais. Šiuo metu jie nei indėnai, nei brazilai. Jie nyksta egzistuodami tarp dviejų pasaulių — prašo dvidešimtąjį amžių išmaldos, o paskui vėl grįžta į praeitį. Niekas jų nelavina ir netgi nepapasakoja apie tai, kas dedasi jų krašte. Jie nueina į Šavantiną, o paskui vėl grįžta namo. Tik dvidešimt septyneri metai praėję nuo to laiko, kai baltieji žmonės šavantės indėnams pirmąsyk paspaudė rankas, kai jų kariai buvo galutinai numalšinti. Nedaugelis mena tas dienas, nes beveik visi senesnieji indėnai jau mirę. Jaunieji žino tik tiek, kad jie gyvena trobelių rate prie Areonišo upės ir kad nelabai turi ką veikti, nebent retkarčiais pameškerioti ir pakaulyti kabliukų, kai žuvis nutraukia valą.

Kiek kitokia tvarka yra 8 000 kvadratinių mylių Nacionaliniame Šingaus parke. Beveik 200 mylių ilgio ir 50 mylių pločio teritorija indėnams buvo atiduota kaip tik laiku, nors, atrodytų, šiame Brazilijos krašte žemės yra pakankamai. Parkas dydžiu prilygsta Velsui, tačiau yra mažesnis už Merilendo ar Vermonto valstijas ir užima tik penkiasdešimtąją dalį Mato

Groso valstijos. Tai vienintelė didesnė teritorija šalyje, palikta grynai indėnams, ir čia jų gyvena maždaug 1 700. Kiek leidžia sąlygos, jie gyvena savitą gyvenimą, bet įvyksta ir susidūrimų tarp genčių, ir niekas nepaneigs, jog parke būna žmogžudysčių, kad ir kaip jos būtų vadinamos — ritualinėmis ar paprastomis. Čia esama daugelio genčių ir kelių skirtingų kalbinių grupių. Tos grupės išties labai nevienodos. Jų kultūros buvo skirtingos ir dabar tebėra skirtingos. Indėnų ateitis toli gražu negarantuota, bet kol kas jie gyvena panašiai kaip ir anksčiau tose pačiose žemėse. Jų kultūroms, žinoma, neišvengiamai daro įtaką aplinkinė Brazilija ir palyginti ribota teritorija, kur įvairios gentys įsikūrusios atskirose stovyklose, tačiau skirtumas tarp gana įprasto gyvenimo būdo ir skurdžių sąlygų kaimelyje prie Areonišo didžiulis. Naujasis Nacionalinis indėnų fondas — tai valstybinė organizacija, globojanti abi vietas ir pripažįstanti abiejų tvarką, bet tik brolių Orlando ir Klaudijaus Vilas Bojų organizacinis talentas padeda suderinti visus Šingaus parke veikiančius prieštaringus faktorius.

Į Šingaus parką jie leido atvykti anglų gydytojams iš Šavantinos—Kašimbaus ekspedicijos.

Abi ekspediciją rengusios draugijos iš pat karto pareikalavo, kad kiekvienoje grupėje būtų gydytojas, kuris atliktų ir medicinos tyrimus. Juk nežinia, kokie nelaimingi atsitikimai ar pavojai sveikatai gali grėsti Mato Groso užkampiuose, todėl nuolatinė kvalifikuoto specialisto priežiūra buvo laikoma protinga atsargumo priemone. Tik vėliau paaiškėjo, jog medikams ten beveik nėra kas veikti. Žmonės sirgo labai retai, o nelaimingiems atsitikimams sėkmingai buvo užkertamas kelias, ir greičiau pati gydytojų veikla galėjo sukelti kokių sveikatos sutrikimų. Bent jau tokia apgaulinga nuomonė susidarė, kai kartą stovykloje iš sykio atsirado du ligoniai: vienam buvo sukėlę alergiją vaistai, išvakarėse paskirti nuo menko negalavimo, o kitą kamavo peršinti žaizda, nes gydytojas aptikęs išpjovė cistą, turėtą ilgus metus, nepageidaujamą, bet visai neskausmingą. Todėl buvo nutarta, kad kol nesiaučia jokia epidemija ar nėra nelaimingų atsitikimų, gydytojai savo energiją gali panaudoti planuotiems tyrimams, kuriuos viltasi atlikti.

Šiuo požiūriu ypač traukė vakaruose nuo bazinės stovyklos esantis Nacionalinis parkas. Ne vien todėl, kad ten nuolat

buvo reikalinga medicinos pagalba, bet ir todėl, kad indėnai buvo įdomi žmonių giminės išimtis. Būdami izoliuoti, jie neišvengiamai skyrėsi nuo kitų žmonių daugybe atžvilgių: ir savo antikūnais, ir reakcija į ligas, ir jautrumu, ir atsparumu. Kaip teigia antropologai, indėnai naudodavo vaistams įvairius miško augalus ir mokėjo, bent jau taip buvo tvirtinama, apsisaugoti nuo pastojimo, netgi sulaikyti menstruacijas. Todėl ekspedicijos medikai labai norėjo aplankyti Parką. Laimė, kad broliai Vilas Bojai mielai sutiko įsileisti britų gydytojus, nors daugumai žmonių Parkas uždarytas.

Paprastai į tą draustinį patenkama Brazilijos oro pajėgų lėktuvu, reguliariai skraidančiu į Leonardo postą ir visas kitas šalies gilumoje įrengtas bazes. Turėdavai ilgokai palaukti, dažniausiai Šavantinoje, kol koks nors lėktuvas skris reikiama kryptimi ir jame bus laisvų vietų. Laukiant praeidavo ne viena diena. Staiga atskrisdavo „Dakota". Atsilapodavo durelės, paskubomis išlipdavo ir sulipdavo keleiviai, būdavo apkeičiami kroviniai ir paštas. Stengiantis perrėkti propelerių ūžimą būdavo paskelbiama informacija, ir lėktuvas netrukus vėl pakildavo. Nepraėjus nė valandai, tiek ilgai laukęs ir dar nespėjęs lėktuve apsiprasti gydytojas išgirsdavo gumos cypimą, — ratai paliesdavo Leonardo posto žemę. Čia laukiančiųjų būryje būdavo indėnų, vienas iš jų nuvesdavo atvykėlį pas postui vadovaujantį žmogų — Orlandą Vilas Boją, kuris, beje, kaip ir jo brolis Klaudijus, yra gavęs Karališkosios geografų draugijos aukso medalį. Jeigu lankytoją jis pasitikdavo nelabai svetingai, įtardamas, kad pastarojo atvykimas neduos Parkui jokios naudos, tam būdavo geriausia sėsti į artimiausią lėktuvą, o dar geriau — suskubti į tą patį, kuriuo atskrido.

Įdomiausia ekspedicijos dalyvių kelionė į Šingaus parką įvyko 1968 metų rugpjūčio mėnesį. Užuot laukę lėktuvo ir paskubom į jį sulipę, trys vyrai iškeliavo į Leonardo postą upe, nors toks būdas ir nebuvo lengvesnis. Vyriausias ekspedicijos gydytojas Filipas Hju-Džonsas, jaunas Oksfordo universitete dirbantis amerikiečių antropologas Kenetas Brečeris ir *Times* fotografas Džefris Bridžetas išplaukė Sujos upe. Jos aukštupys buvo už kokių 20 mylių nuo stovyklos, ir iki jo netgi ėjo keliukas, atsišakojantis nuo pagrindinio šiaurės—vakarų kelio.

Daugelis ekspedicijos narių vykdavo tuo keliuku prie upės, norėdami padirbėti kitokioje aplinkoje, nes vėsus ir skaidrus Sujos vanduo taip traukė po miško vienodybės. Paupio medžiai čia linko prie pat vandens, tarytum bandydami paslėpti klastingą įsibrovėlę į savo valdas, kai kurie buvo pasvirę pernelyg smarkiai, tačiau apskritai vieta buvo žavinga ir labai miela. Žinoma, prie pat dugno vinguriavo durklauodegiai, be abejonės, buvo piranijų, o pakrantėse — mažų kaimanų, tačiau nė vienas, pamatęs tą upę, negalėdavo atsispirti pagundai pulti į vandenį ir išlįsdavo nė kiek nenukentėjęs. O dėl susisiekimo buvo svarbu tai, kad stovyklos apylinkėse upė jau tekėjo gana plati ir gili, todėl buvo galima tikėtis nuplaukti ja tiesiai į Parką. Aeronuotraukos patvirtino šią prielaidą, nes miškais vingiuojantis upės siūlelis, nors ir plonas tarsi plaukas, niekur labiau nebeplonėjo. Vienintelis blogumas buvo nepaprastas upės ilgis — ji buvo labai išsiraičiusi. Nuo starto vietos iki Sujos ir Šingaus santakos prie Diauaruno buvo 200 mylių. O vandeniu — ne mažiau kaip 600, gal net 800 mylių. Be to, dar reikėjo plaukti gerų 100 mylių nuo Diauaruno iki Leonardo posto. Šiaip ar taip, kelionė turėjo būti netrumpa, nors ir nereikėjo gaišti laiko laukiant „Dakotos", kuri bent jau kartą per savaitę tikrai atskrisdavo.

Teko gerokai pasukti galvas, kaip pasiimti tiek degalų, kad užtektų visai kelionei. 18 pėdų ilgio valtis atrodė tinkamiausia keliauti trise. Deja, sukrovus 90 galonų degalų, paaiškėjo, kad ji bus pernelyg nugrimzdusi, kai į ją dar įsės trys žmonės su gausia manta. O plaukti į Šingaus parką tuščiomis rankomis nepritiko, nes dovanos, medikamentai ir maisto produktai ten labai laukiami ir priimami su padėka. Vadinasi, reikėjo antros valties, antro variklio ir dar daugiau degalų. Buvo rastas kompromisas: iš pradžių plaukti dviem valtimis, paskui, kai sumažės degalų, anie trys toliau plauks viena valtimi, o antroji grįš atgal. Mudu su Andrelinju (jis gerai pažinojo dalį tos upės) turėjome būti antrosios valties įgula. Deja, mums nepavyko rasti nė vieno žmogaus, girdėjusio, kad kas nors būtų plaukęs Sujos upe nuo pradžios iki pat galo, todėl menkai teįsivaizdavom, kas mūsų laukia. Mums buvo labai keista, kad esame tik už kokių 800 mylių nuo beprotiškos Rio de

Žaneiro spūties, o prieš akis — 800 mylių nenaudojamos ir iš esmės nepažįstamos upės. Nuostabu!

Plaukti buvo nepaprastai malonu. Valtys šliuožė vandeniu maždaug dešimties mazgų greičiu, o priekyje vis buvo vingis. Už posūkio pamatydavome būrelį kapibarų, kurios dumdavo krantu kiek įkabindamos, o paskui strimgalviais nerdavo į vandenį. Nuplasnodavo daugybė baltų, juodų ir pilkų ibių. Kairinos skuosdavo vandens paviršiumi tarsi kokie daugiamotoriai skraidantys laivai, kol pagaliau pakildavo į orą. Nardė vėžliai, labiau panėšintys į kragus negu į roplius; jie netgi tupėdavo (jeigu tik galima taip sakyti) ant šakų, gerokai aukščiau už apvalius savo atvaizdus vandenyje. Kormoranai žvelgdavo į mus iš pradžių viena akimi, o paskui, tarytum nepatikėję, — atmerkdavo ir kitą. Kartą ant ypač gražaus ir į paplūdimį panašaus smėlėto kranto matėme taisyklinga sinusoide vinguriuojantį penkių pėdų ilgio driežą. Retkarčiais pasitaikydavo tapyrų, kurie vandenyje būdavo panašūs į begemotų jauniklius, o išlipę iš vandens — į ankstyvojo terciaro arklius. Čia vienur, čia kitur kabojo audėjų lizdai, blaškydami dėmesį į visas puses šaudė klykdami geltonai ir juodai margi trupialai.

Išsiblaškyti buvo lengva. Daug sunkiau buvo sutelkti dėmesį į navigacinį upės nepastovumą. Ramybė staiga galėdavo pavirsti tikru chaosu. Patogiai įsitaisę valtyje, kokią valandą ar net ilgiau tingiai stebėdavome pro šalį slenkančius krantus, knibždėte knibždančius gyvūnų, kol putų linija už posūkio viską sujaukdavo. Tai reiškė, kad priekyje slenksčiai, vadinasi, reikia nedelsiant veikti. Pirmiausia išjungti pavarą, grįžti kiek atgal, nusižiūrėti spragą ir galiausiai smukti pro ją, stengiantis suvaldyti valtį, kurios galai bando sukti katras sau. Todėl arba pasigirsdavo gergždesys, kai dugnas ar sraigtas užkabindavo akmenis, ir visi šokdavome į vandenį pasukti valties reikiama linkme, arba netikėtai tyliai praskriedavome pro grėsmingas, į ryklius panašias žalias uolas ir vėl atsidurdavome tamsiuose, giliuose vandenyse.

Atsitrenkę į ką, iš valties šokdavome drąsiai, mat jeigu upėje yra trukdančių plaukti akmenų, vadinasi, yra ir dugnas, ant kurio galima stovėti. Tiesa, labai nelygus ir neretai slidus, tačiau valtys taip siaubingai džeržgėdavo, jog būtumėm darę

bet ką, kad tik jos pasidarytų lengvesnės ir taip nebegrimztų. Tokiame užkampyje netekti valties būtų buvę visiškai nepageidautina, todėl nedvejodami šokdavome į vandenį, nustumdavome palengvėjusias valtis nuo akmenų ir išvairuodavome jas kitu keliu. Ramioje pagrindinėje tėkmėje valtis vėl plaukdavo tyliai, kiek pasisukusi šonu, o mes aiškindavomės klaidas, padarytas įveikiant kliūtį, taip netikėtai atsiradusią mūsų kelyje.

Nakvodavome paplūdimiuose, ant smėlėtų krantų, kur yra visko, ko tik širdis geidžia. Aukštėliau auga medžiai, prie kurių galima prisirišti hamaką, bet poilsiui tinka ir minkštas, sausas, gurgždantis smėlis. Laužui kūrenti čia pilna į krantą išmestų, saulės išdžiovintų trapių medgalių. Tam tikru metu (prieš liūčių sezoną) galima rasti netgi vėžlių kiaušinių pagal ryškius pėdsakus, vedančius į kalvelę ir atgal iš tos vietos, kurią vargšai padarai taip nevykusiai bando paslėpti. Net ir naktį virš vandens sukinėjasi didžiulės žuvėdros, pakankamai gerai matančios tamsoje, kad galėtų pasičiupti žuvį. Pašvietęs žibintuvėliu, neretai vietoj jų gali pamatyti vieną ar abi ryškiai raudonas nemirksinčias kaimano akis. Retkarčiais aukštai danguje praūžia lėktuvas, net nenumanąs, virš kokių tuštybių skrenda. Dar aukščiau, tarp žvaigždžių, neįtikėtinai tyliai krenta arba pastoviu greičiu slenka dirbtiniai Žemės palydovai. Tikra palaima tokie paplūdimiai — toji niekieno žemė tarp upės ir miško. Upės pakrantėje praleista naktis būtų nieko verta, jei ne tie minkšto smėlio pusmėnuliai.

Buvo išties įspūdinga, kad upė tokia dyka ir tuščia. Prie jos ir Sujazinjaus santakos, kurią pasiekėme per pusantros dienos, ant kranto matėme penkis žmones, naujos fazendos prižiūrėtojus. Dar pusę dienos keliavę radome tuščią kanoją. Kitą dieną nematėme nei žmonių, nei jų veiklos pėdsakų, tik natūralų, spalvingą vietovaizdį. Vėliau, šeštą parą nuo kelionės pradžios, pagrindine valtimi plaukę Filipas, Kenetas ir Džefris pirmąsyk per tris dienas pamatė žmones. Paplūdimyje stovėjo būrelis nuo galvos iki kojų ginkluotų vyrų, kurie nejudėdami stebėjo plaukiančiuosius. Niekur nebuvo matyti jokios valties. Vienintelė jų transporto priemonė atrodė labai jau nereali tokiame užkampyje. Invalidų vežimėlyje sėdintis žmogus, be abejonės, buvo vadas, nes visi kiti stovėjo aplinkui, tačiau

nei jis, nei kas nors iš jo palydos nepamojavo keliauninkams. Toks gerai ginkluotų žmonių nedraugiškumas paskatino anglus kuo skubiau praplaukti pro šalį, nes jie neturėjo jokio rimtesnio ginklo už įrankį konservų dėžutėms atidaryti. Tie žmonės taip ir liko stovėti ant smėlio ir nė nekrustelėjo, kol už posūkio visiškai pranyko iš akių.

Mes jau buvom išsiskyrę prieš tris dienas po nakvynės mažytėje puikioje salelėje, gamtos sukomponuotoje iš smėlio, laterito ir kelių medžių, kurių kaip tik pakako prisirišti hamakams. Didumą likusio benzino sukrovėme į pagrindinę valtį, o mudu su Andrelinju pasiėmėme tik tiek, kiek reikėjo kelionei atgal. Anoji valtis beveik iki kraštų nugrimzdo į vandenį, tačiau plaukti buvo įmanoma, juo labiau kad laikui bėgant gramzda turėjo mažėti. Užtat mudu sėdėjome aukštai iškilę virš vandens ir galėjome plaukti dukart greičiau negu prikrautoji valtis. Išsiskyrimas, kai žmonės turi nusisukti vieni nuo kitų, visada jaudina. Ir juo labiau jaudinantis būna išsiskyrimas tokiame tuščiame, laukiniame krašte. Mes trupučiuką paplaukėme pasroviui kartu su jais ir įsitikinę, kad viskas gerai, grįžome atgal.

Kada nors toji upė bus užteršta kaip ir visos kitos, o jos krantus ištryps žmonės. Tas kraštas turės didelę reikšmę šiaurinio Mato Groso gerovei, Bara du Garso prefektūros suklestėjimui. Jis taps civilizuoto pasaulio dalimi. Bet kol kas, kaip ir tą dieną, kai mūsų valčių keliai išsiskyrė, jis vis toks pat, koks buvo per amžius. Aš jaučiausi nepaprastai privilegijuotas, kad galiu matyti tokią neliestą, pirmovinę gamtą, skrieti tokiu nuostabiu upės paviršiumi. Tiesa, Andrelinjus šaudė iš senovinio 45 kalibro revolverio į viską, kas tik judėjo — į tapyrus, kapibaras ir beždžiones medžiuose, todėl mes ir mūsų burzgianti valtis bjauriai drumstėme ramybę, tačiau aš buvau ekstazėje vien todėl, kad mes čia esame, ir kelias valandas visa gerkle dainavau. Paskui pradėjo siaubingai skaudėti galvą, ir Andrelinjus nepraleido progos pasityčioti iš galimos to skausmo priežasties, bet kai išlipome į krantą ir aš gulėjau kniūbsčias laukdamas, kol pradės veikti kodeinas, jis prigaudė žuvų, įtrynė druska jų žvynuotus šonus, įtaisė virš laužo medinį rėmą, iškepė jas ir patiekė vaišes. Praėjus galvos skaus-

mui, vėl grįžo privilegijuotos padėties suvokimas. Tai buvo tikras rojus. Tai buvo pasaulis pasaulyje, niekieno netrikdomas kraštas. Aš godžiai suvalgiau žuvis su visais kaulais ir ilgai gulėjau aukštielninkas ant puikaus smėlio.

Tuo metu Filipas su dviem draugais plaukė toliau. Praėjus trims dienoms, netrukus po epizodo su invalidų vežimėliu, jie pamatė pirmuosius indėnus — būrelį sujos genties vyrų. Jie ir vėl nusprendė praplaukti pro šalį kita upės puse ir palikti indėnus ramybėje, nes manė, jog geriausia būtų iš pradžių oficialiai atvykti į Parką, o tik paskui bendrauti su jo gyventojais. Netrukus upė tapo tokiu užtakių ir atšakų labirintu, jog jie paklydo nejusdami srovės ir nesuprasdami, kuri vandens juosta yra tikroji upės vaga. Galų gale, susitarę laikytis dešinės, jie iš tiesų pasiekė Šingaus platybes, o paskui — ir Diauaruną.

Sustingusiom kojom, stebimi būrelio skarmaluotų indėnų, jie šiaip taip išsiropštė iš valties, tik nerangusis Kenetas visu ūgiu pūkštelėjo į vandenį. Tokios nesėkmės geriausiai padeda pralaužti lingvistinius barjerus, ir būrelis sujos, čukuhamajų ir kajabių genties indėnų gardžiai pasijuokė. Portugališkai mokantis kajabis, vardu Merouvis, kuris laikinai vadovavo postui, buvo ne toks svetingas ir norėjo, kad iš Leonardo posto Orlandas per radiją patvirtintų, jog šiuos lankytojus galima priimti. Mat paprastai žmonės čionai atskrenda lėktuvu, o ne atplaukia upe. (Vėliau trys atvykėliai gerokai sunerimo išgirdę, jog būtent prie tos upės indėnai paprastai nužudo visus, kas ja plaukia. Kadangi buvo įprasta čia atskristi lėktuvu, o nepageidaujami asmenys, tokie kaip kaučiuko rinkėjai, medžiotojai ir panašūs, daugiausia atkeliaudavo tik Sujos upe, indėnams tikriausiai buvo duota neribota laisvė, kad tik Parkas būtų apsaugotas nuo nekviestų svečių.)

Diauarunas, sujos kalba „juodas jaguaras", tai gyvenvietė, kurioje yra ir neblogai suręstų trobelių (kai kurios, kad būtų vėsiau, pakeltos nuo žemės), ir ganėtinai menkų būstų, kuriuose gyvena paskutinieji trumajų genties indėnai. Joje yra dulkėtas, tarpais apžėlęs takas lėktuvams leistis bei aukštai iškilusi galingos radijo stoties antena. Aplink gyvenvietę galima pamatyti įvairiausių augalų — šiūruoklių, citrinmedžių,

buriti bei kitokių palmių ir tankių mango medžių, kurie vaisius sunokina tik sykį per metus, tačiau pavėsį teikia nuolatos.

Kai mūsų trijulė išlipo į krantą, Klaudijus Vilas Bojas buvo išvykęs taikyti genčių. Tie indėnai, kurie čia gyveno, buvo sveiki ir jau pirmą naktį be jokių skrupulų išnešė iš valties visus vertingesnius daiktus — maistą, dovanas, drabužius. Kai po metų ten atskridau su Džonu Tornzu ir Daglu Botingu, iš trobelių sklido baisus kosėjimas, nes visa indėnų bendruomenė sirgo „gripu" (šiuo terminu buvo vadinamos visos virusinės ligos, panašios į gripą, kuris taip smarkiai praretino Amerikos indėnų gretas). Vis dėlto lakūnas bematant prarado visus savo atsarginius drabužius, vos tik išnešė juos iš lėktuvo. Mums buvo paaiškinta, kad Diauarunas ir jo gyventojai šitaip bando prisiderinti prie abiejų pasaulių. Netekęs visos savo mantos ir girdėdamas tą jų kosėjimą, norom nenorom tai prisimindavai. Su tuo susitaikyti turėjo tiek Parko gyventojai, tiek ir svečiai.

Diauarunas įsikūręs ilgo stačiakampio formos Parko centre. Šiauriniame Parko pakraštyje, toje pačioje Šingaus upėje putoja garsusis fon Martijaus krioklys. Ši natūrali, laivybai trukdanti kliūtis dabar yra pasidariusi oficialiu barjeru, saugančiu Parko žemes nuo užėmimo. Kad jas saugoti būtina, matyti iš to, jog palei pat krioklį šiaurės pusėje yra fazenda. Prie pat rytinio krašto — kita fazenda. 1968 metais, beje, nepernelyg skubant, buvo oficialiai patvirtintos Parko ribos. Bet kai tos fazendos šalia, indėnų anklavas vis tiek nebėra nuošalus ir toli gražu nebe toks, kokio jie pageidautų. Neliestą gamtą galima išsaugoti tik tuomet, kai dirbamos žemės yra atokiau. Ji negali prasidėti ten, kur linija žemėlapyje rodo, kad ji turinti oficialiai prasidėti. Tos fazendos jau kokiais 8 000 kvadratinių mylių sumažino Šingaus parko teritoriją, o ateityje neišvengiamai atsiras daugybė naujų. Galbūt kada nors Parkas bus aptvertas tvora, ir tada paaiškės, jog jis sumažėjęs daug labiau, negu manyta. Tikriausiai vis daugiau ir daugiau indėnų bus perkeliama į Parką. Vis labiau stiprės įspūdis, jog jie čia izoliuoti, o ne išsigelbėję nuo civilizacijos. Bet kol kas Parkas dar netapęs narvu. Kol kas tai — laisvės draustinis, kol kas tai — nuostabi vieta.

Galų gale Filipas Hju-Džonsas ir jo bendrakeleiviai pakalbėjo per radiją su Orlandu Vilas Boju, kuris leido jiems atvykti į piečiau esantį Leonardo postą ir paskyrė palydovus. Be to, jis išbarė indėnus už vagystę, tačiau niekas nepasisiūlė grąžinti nors vieną pavogtą daiktą. Šiaip ar taip, anglai kartu su savo palydovais iškeliavo iš Diauaruno — skurdaus, bet visame pasaulyje žinomo kaimelio, kur dabartis sumišusi su praeitimi, kur indėnai moka naudotis radijo stotimi ir taisyti valčių variklius, tačiau niekaip neįstengia atsispirti pražūtingam Senojo pasaulio virusų poveikiui. Čukuhamajų genties indėnai (išvertus —„žmonės, neturintys lankų") dar tebenešioja į apatinę lūpą įspraustas ir smarkiai ją bjaurojančias apvalias medines plokšteles, bet vis tiek įnirtingai kaulija iš šiuolaikinio pasaulio atstovų visko, išskyrus cigaretes. Spjaudydamiesi jie aiškina — o tokia su seilėmis sumišusi portugalų kalba anglui beveik nesuprantama,— jog cigaretės nudegina atsikišusią apatinę lūpą, todėl jie labiau pageidautų pypkių.

Pasak Klaudijaus Vilas Bojo, Diauarunas integracijos atžvilgiu yra aplenkęs Leonardo postą keturiasdešimčia metų. Todėl nenuostabu, kad antropologai ir kiti mokslininkai džiaugiasi galėdami padirbėti Leonardo poste ir už jo esančiuose kaimuose, nes ten dar išlikę visi saitai su praeitimi. Diauarunas yra tarytum pusiaukelėje, todėl mokslininkus domina mažiau. Taigi Filipas, Kenetas ir Džefris pasistengė kuo greičiau iš ten išvykti. Tolimesnę kelionę Filipas aprašė savo dienoraštyje.

„Maždaug po poros valandų pasiekėme kajabių kaimelį. Atmosfera kur kas malonesnė negu Diauarune. Daug melionmedžių, ananasų, beždžionių, papūgų, netgi prijaukinta ūdra. Mums paskiriamas namas su plūkta asla; viduje pilna vištų, ančių, šunų. Baisiai nešvaru. Ketinu miegoti lauke, bet pradeda lyti. Pavalgę nenoriai imame ruoštis nakvynei nuo gyvulių ir supuvusio maisto prišvinkusiame name. Bet labiausiai bijome, kad čia nebūtų tritomų, Šago ligos platintojų. Parodau indėnams negyvų tritomų, kuriuos jie pažįsta ir portugališkai vadina *barbeiro*. Jie sako, kad jų namuose tokių esama. Mes pasikabiname tris hamakus ir kruopš-

čiai pritaisome priešmoskitinius tinklelius. Trobelėje dar randame kelis puikius galvos papuošalus iš plunksnų ir keletą karo vėzdų; pastarieji bus išvežti į Ameriką. Mainikauti nemėginame iš dalies todėl, kad dauguma mūsų daiktų pavogti, be to, tikimės vėliau pamatyti geresnių dirbinių.

Ačiū dievui, auštant išvykstame, pasiėmę kelis melionmedžio vaisius. Šingus labai platus ir gilus. Plaukti daug lengviau negu Suja Misu. Apie vidurdienį sustojame prie nuostabaus smėlėto kranto ir maudomės skaidriame šiltame vandenyje, o aplink mus nardo žuvys ryškiai raudonomis uodegomis. Paskui mūsų palydovas Kotangus parodo, kaip ieškoti vėžlių kiaušinių. Bet man jie nepatinka — trynys tarytum iš miltelių, beveik nėra baltymo. Koks vis dėlto turtingas šis kraštas. Per 10 minučių Kotangus sugauna 12 didelių žuvų. Ir dar juoko dėlei nušauna paukštį."

Galų gale, vienuoliktą dieną, jie pasuka į mažytį pagrindinės upės intaką. Ši atšaka, Rio Tuaturis, jau visai menkas upelis, ir kokią valandą jie kasasi prieš silpną srovę, kas kelios minutės įstringa ir turi stumti valtį. Pagaliau jie priplaukia neaukštą kalvą, ant kurios įsikūręs nepaprastasis Leonardo postas. Atvykimas aprašomas Filipo dienoraštyje.

„Orlandas sveikina su mumis atplaukusius indėnus, bet į mus beveik nekreipia dėmesio — matyt, visuomet taip elgiasi su atvykėliais, kurių nepažįsta. Jis nepastovaus būdo, bet dažnai būna labai paslaugus, o jo žodis Šingaus parke — įstatymas. Jis nemėgsta amerikiečių, tačiau pakenčia lankytojus, norinčius jam padėti. Simpatizuoja gydytojams, mokslininkams ir pan."

Vėliau, Filipui gavus pasišnekėti su Orlandu, dienoraštis rodo, jog požiūris pasikeitė.

„Kaip galėdamas taisyklingiau kreipiausi portugališkai į O., prašydamas leisti aplankyti vauros gentį. Jis buvo labai malonus. Aš išties juo žaviuosi. Jis negauna iš es-

mės jokios finansinės paramos ir atsako už daugiau nei 1 700 indėnų, kurie vykdo ritualines žmogžudystes ir su kuriais būtų labai sunku bendrauti, jeigu jis nepalaikytų tvarkos. Man rodos, jis gali kviestis federalinę kariuomenę, bet taip yra padaręs tik vieną sykį."

Iš viso septyni Šavantinos—Kašimbaus ekspedicijos gydytojai ir vienas antropologas buvo atvykę į Parką, matėsi su vienu kuriuo iš brolių Vilas Bojų, tyrinėjo ir gydė čia gyvenančius indėnus. Visi jie nepaprastai dėkingi Klaudijui ir Orlandui už suteiktą pagalbą, o jų įspūdžiai užfiksuoti daugybėje užrašų knygučių.

„Vado būstas dar didesnis, negu įsivaizdavau, žiūrėdamas iš lėktuvo. Pasirodo, jo ilgis — 100, plotis — 72, o aukštis — 36 pėdos. Iš vidaus jis panėši į didžiulę medinę katedrą, kur šviesa patenka tik pro mažytes duris. Palubėje — gyvatės, nupintos iš vytelių."

„Mėnulis, o kartu ir naktis jiems moteriškos giminės, saulė ir diena — vyriškos. Todėl vyrai naktį šlapinasi tupėdami, o moterys dieną — stovėdamos."

„Pasirodo, jiems reikia mažesnės nei įprasta antibakterinių medžiagų dozės. Vienas vaikinas, sirgęs dešiniojo plaučio apatinės skilties uždegimu, pasveiko per 36 valandas ir ėmė sekioti mane kaulydamas dovanų."

„Pradėjau kūdroje praustis su muilu. Tik užmatę muilą, indėnai, koks dvidešimt, sugužėjo į kūdrą ir ėmė tuo vieninteliu gabalėliu trintis kūnus, plaukus, vėrinius."

„Gyvenant jų trobelėse, mano drabužiai pasidarė tiesiog baisūs, ypač nuo tų raudonų *urucu* dažų."

Medikų gyvenimas Parke susidėjo iš darbo ir — kadangi nėra tinkamesnio žodžio, išreiškiančio siekimą kuo daugiau pažinti, tarkim,— pramogų. Apie darbą:

„Man teko gydyti daugybę ligų. Dažniausia buvo maliarija, bet neretai tekdavo susidurti ir su mišriom ane-

mijom, kurias sukeldavo parazitai, viduriavimas, viršutinių kvėpavimo takų infekcijos bei įvairios odos ligos."

„*Uma fleche no ventre* — jai į pilvą pataikė strėlė. Ką reikėjo daryti tokiu kritišku atveju, bemaž išsibaigus medikamentams ir neturint skalpelio? Žaizda tos penkiametės mergaitės pilve neatrodė gili, todėl pažeisdamas kiauryminių žaizdų operavimo principus aš jos nezondavau. Vaikas pasveiko. Gamta — didis gydytojas."

„Nėštumas čia nutraukiamas labai paprastai, bet žiauriai. Maždaug po 28 nėštumo savaičių moteris, atsigulusi ant kieto pagrindo, per pilvo sienelę užčiuopia gimdą ir sumaigo kūdikį. Negyvas vaisius gana greit pagimdomas. Nuo šios procedūros mirštančių motinų procentas nėra itin didelis."

„Apžiūriu žmogų, kuris smarkiai karščiuoja nuo dantų absceso, ir duodu jam antibiotikų. Tuomet *paje* (užkalbėtojas) įpučia jam į burną dūmų, norėdamas sužinoti, kokia dvasia sukėlė šį negalavimą. Aišku, mane šiek tiek erzina tokia burtais tikinti gentis, kuri puošiasi ant anakondų uodegų prikabintais negyvais šikšnosparniais."

Apie pramogas:

„Kuikurų genties indėnas atvyko į kamajurų kaimą, kur tuo metu dirbau, ir įteikė man siūlą su 11 mazgelių. Tai buvo pakvietimas į ritualines karo apeigas, įvyksiančias po 11 dienų už 30 mylių nuo to kaimo. Nusprendžiau eiti ten kartu su kamajurais."

„Kiekvienas kuikuras, apsidaręs gyvuliu, paeiliui ėjo prie žmogaus pavidalo figūros, visaip koneveikdamas ir įžeidinėdamas tariamą priešą, paskui sviesdavo ietį — dažniausiai nepaprastai taikliai. Kaip vienam iš atvykė-

lių, man irgi teko garbė būti įžeistam, o mano atvaizdas buvo persmeigtas ietimi."

„Kiaurą naktį buvo dainuojama."

„Greičiau nei per pusvalandį medis buvo nukirstas, ir netrukus, kirviu išskobę kamieną, valgėme nuostabų geltoną medų. Mano draugai gardžiavosi tiek medumi, tiek bitėmis, tiek lervomis. Aš buvau išrankesnis."

„Aš turėjau šautuvą, ir indėnai, puikiai pamėgdžiodami paukščių riksmą, atviliojo daugybę jų į pražūtį. Nušautus paukščius iškepėme ant laužo tą pačią naktį."

„Mūsų gidas buvo smarkiai suraižytas žuvies dantų šukomis — kraujui nutekėjus, jis turėjo įgauti stiprybės."

„Kiekvieną sykį žiūrėdamas į pintus krepšius ir puikių proporcijų lanką, padarytą čikao indėnų, prisimenu nuostabią dieną, praleistą miškuose drauge su tais miškų žmonėmis."

Klaudijus ir Orlandas Vilas Bojai — tikri broliai, turintys daugybę giminių San Paulo valstijoje, tačiau labai nepanašūs nei išvaizda, nei charakteriu. Abu įžengę į šeštą dešimtį, jų amžiaus skirtumas tik ketveri su puse metų, tačiau Orlandas yra apvalaus veido ir apkūnus, o Klaudijus lieknas kaip koks dvidešimtmetis. Orlandas daugiausia rūpinasi Leonardo postu, tačiau begalę laiko praleidžia rytinėje pakrantėje su dar vienu broliu spręsdamas Parko problemas. Klaudijus prižiūri Diauaruną, bet dažniausiai būna iki kaklo pasinėręs į kokios nors genties atkėlimo ir taikymo reikalus. Jis daug energingesnis už brolį ir visuomet nori savo akimis pamatyti, kas kur vyksta. Orlandas dažniausiai guli hamake ir vargu ar moka bent vieną indėnų kalbą — že, tupių, aravakų ar karibų (pagrindinės grupės Parke), užtat turi įspūdingą šnipų tinklą. Vienaip ar kitaip jis sužino viską, ko nori, o paskui jau sprendžia, kas geriau, — imtis kokių nors veiksmų ar apsimesti nieko nežinančiu. Klaudijus — garbanotais, šiek tiek žilstelėju-

siais plaukais, tamsiais akiniais, truputį pakumpęs, senais džinsais ir senais marškiniais — visuomet atidžiai klausosi pašnekovo ir kalba aiškia bei taisyklinga portugalų kalba. Orlandas, kurio plaukai tiesūs ir kuris dažniausiai vaikšto vienais šortais, labiau mėgsta pašnekėti, negu pasiklausyti, arba išvis ilgą laiką neprataria nė žodžio. Portugališkai kalba nepaprastai greitai. Bent jau anglo ausims daug suprantamesnė pabrėžtai aiški Klaudijaus kalba.

Vienu atžvilgiu jie buvo vienodi. Kiekvieną nekviestą svečią jie tuoj pat išprašydavo. Vienas stovyklos gydytojas atskrido kartu su brazilu, turėjusiu padėti jam dirbti, nes Parke tokio padėjėjo nebūtų radęs. Gydytojas buvo sutiktas svetingai, o brazilui teko išskristi pirmuoju lėktuvu. Fazendų šeimininkai, atskrendantys apžiūrėti Parko ir tarsi zoologijos sode barstantys indėnams po kojų saldainius, išvaromi dar greičiau. Tas, kuris dėl vienos ar kitos priežasties yra tapęs broliams *persona non grata,* gali visiems laikams pamiršti Parką. Jis niekuomet neįžengs čia be brolių sutikimo.

Klaudijaus trobelė Diauarune buvo paprastumo įsikūnijimas. Grindys — molinės (tuo tarpu svečių namelyje — medinės, ant aukštų atramų, kaip kad vandenyno pakrantėje), tamsoje kabojo hamakai. Maždaug dvylikos pėdų ilgio lentyna buvo pilnut pilnutėlė filosofijos, medicinos ir kitokių knygų. Mėgstamiausias autorius atrodė Antuanas de Sent Egziuperi; visos knygos buvo portugališkos. Stovėjo stalas, šalia jo suolas, o ant pastovo — emaliuotas praustuvas. Dar viena interjero detalė buvo radijo siųstuvas. Per jį Klaudijus arba kuris nors indėnas kiekvieną dieną 8 valandą ryto ir 5 valandą vakaro kalbėdavosi su Leonardo postu. Klaudijus be paliovos rūpinosi indėnais, ypač jų sveikata. Priešingai negu daugumoje Brazilijos gyvenviečių, kurios verste užverstos butelių kamščiais ir nuorūkomis, Diauarune ant žemės mėtėsi maži plastmasiniai vaistų buteliukai, tuščios ampulės, įpakavimo folija ir vienkartiniai švirkštai. Padedant indėnams įveikti traumą, kurią sukėlė kontaktas su civilizacija (Klaudijaus dažnai kartojama frazė), lemiamą reikšmę turi jų sveikatos priežiūra. Visa kita netektų jokios prasmės, jeigu nepavyktų išsaugoti pačių indėnų. Ten būdamas įsitikinau, jog ši problema iš tiesų pati svarbiausia, nes trobelės buvo pilnos gripu sergančių in-

dėnų, kurie kosėjo be paliovos dieną ir naktį. Laimė, tą kartą liga buvo nepavojinga.

Tačiau būdavo ir kritiškų atvejų; tuomet visi skubėdavo į pagalbą. Sykį vienam sujos genties indėnui plaukiant kanoja įvyko nelaimė — niekas tiksliai nežinojo, kas ten jam atsitiko. Po dviejų dienų jis pasiekė Diauaruną jau visiškas ligonis. Klaudijus iškart per radiją paprašė atvykti gydytoją anglą, tuo metu gyvenusį Leonardo poste. Maikas Kolis buvo labai greit nuskraidintas į Diauaruną Parkui priklausančiu dviviečiu lėktuvu. Apžiūrėjęs indėną, Maikas nusprendė, jog, matyt, būta trūkio, ir patarė vežti jį į ligoninę, nes galėjo prireikti operacijos ar kitokios pagalbos, kurios Diauaruno postas nebūtų įstengęs suteikti.

Klaudijus vėl sėdo prie radijo siųstuvo. Ligonis buvo nuskraidintas į Leonardo postą, o iš Gojo atskrido gydytojas brazilas. Pastarasis turėjo teisę iškviesti didesnį lėktuvą, kuriuo pacientas buvo nugabentas į Gojaniją. Jis pasveiko ir jau gerokai vėliau buvo parskraidintas į Parką. Šitoks operatyvumas ir tokios išlaidos dėl vieno žmogaus labai retas dalykas centrinėje Brazilijoje. Dauguma gyventojų, brazilų ar indėnų, nė nesvajoja apie tokį gydymą. Broliai Vilas Bojai tiki kad šitaip gelbstima ne vieno indėno gyvybė, o visas Parkas. Mat indėnai, jausdami tokį dėmesį ir globą, ima pasitikėti baltaisiais. Žinia apie tokius poelgius akimirksniu apskrieja visas Parko aldėjas ir padeda sugyti gilesnėms žaizdoms, kurios dar pūliuoja nuo visų praeities nuoskaudų.

Broliai Vilas Bojai mano, jog tos gentys, su kuriomis dar neužmegzti kontaktai, gerokai nukentės, kai galiausiai atsidurs progreso apsuptyje. Abi pusės nepasitiki viena kita, — tiek pionieriai brazilai, tiek laukiantys indėnai, ir abi nukenčia. Net jeigu bus apsieita be žudynių, vis tiek ligų bei kontaktų pasekmės indėnams bus pragaištingos. Raupai arba gripas kirs juos taip pat negailestingai kaip ir išsigandusio pionieriaus kulkų lietus. O po dvejopos atakos išlikę gyvi indėnai atsidurs tokioje padėtyje, kuri taip pasibaisėtinai skirsis nuo visko, ką jiems gyvenime teko patirti, kad jie praras orientaciją ir greičiausiai žus. Šitaip jau išnyko daugybė genčių, bet vargšas nusigalavęs pionierius dėl to nekaltas, — jis yra tik aplinkybių valdoma marionetė. Tarkim, jis nešauna

pirmas, tarkim, neserga raupais ar kita pavojinga liga, tačiau vien būdamas tarp indėnų jis gali pakenkti jų sveikatai. Jis gali pražūtingai paveikti jų gyvenimo būdą, jų kultūrą, kurios įstatymai bei papročiai vienijo indėnus ir teikė jų egzistavimui prasmę. Net gyvendamas labai kukliai ir neagresyviai, jis gali išnaikinti tūkstančius, nepajėgdamas jiems padėti. O jeigu jis karingas, priešiškai nusiteikęs arba linkęs įtariai žiūrėti į indėnus, pražūtis jiems ateis dar greičiau. Pernelyg dažnai, tiesiog pasibaisėtinai dažnai tokie dalykai kartojosi praeityje.

Neįtikėtina, kad Brazilijoje tebėra nemažai genčių, kurios tokios pat nepasiekiamos baltajam žmogui, kaip kad, sakykim, irokėzai buvo nepasiekiami Virdžinijos kolonizatoriams. Žinoma, jiems padeda džiunglės ir ne per didžiausias brazilų noras brautis į krašto gilumą, bet visgi keista, kad dar yra genčių, nesusidūrusių su ateiviais, nors praėjo jau 470 metų nuo pastarųjų išsilaipinimo Atlanto pakrantėje. Jos visos tikriausiai žino apie tuos žmones, yra girdėjusios pasakojimų, mačiusios skrendant lėktuvus, bet niekas nesugundė jų išlįsti iš savo slėptuvių. Broliai Vilas Bojai, jau įrodę, kad moka užmegzti kontaktus su naujomis gentimis, mano, jog galėtų pasirūpinti ir šitomis. Jie priimtų jas į Parką, kiek įmanoma greičiau paskiepytų, apsaugotų nuo nereikalingų ir nenaudingų ryšių ir pasistengtų sušvelninti sukrėtimą, kurį jos neišvengiamai turėtų patirti.

Netgi tada, kai panašiais atvejais viskas susiklosto sėkmingai, tolesnė priežiūra anaiptol ne lengva. Daug metų vaurą, taikią puodžių gentį, persekiojo čikao gentis. Joms abiem apsigyvenus Parke, čikao indėnai prarado pagrindinį savo gynybinį ginklą — nepasitikėjimą kitais. O vauros indėnai vieną naktį prisėlino prie čikao trobelių ir paleido strėles tokiame aukštyje, kokiame paprastai kabo vyrų hamakai (moterys miega žemiau). Dėl šio keršto bei kitų priežasčių čikao indėnų smarkiai sumažėjo, ir kai 1967 m. visi tos genties indėnai buvo galutinai perkelti į Parką, jų buvo tik 57, o po metų liko 53. Kaip ir nykstančioms kai kurių retų gyvūnų rūšims, atskiroms žmonių grupėms išlikti yra būtinas populiacijos minimumas. Priešingu atveju jos neišvengiamai išmirs.

Nors sunkumų nemaža, visgi Parkas yra tikras indėnų prieglobstis. Jis užima keturišimtąją Brazilijos dalį, tačiau ši ma-

žytė teritorija yra verta visokeriopos pagalbos. Kaip žinia, ten gyvena tik 1 700 indėnų — menka visų Brazilijos indėnų dalis, bet jų gyvenimo sąlygos bent jau panašios į jiems įprastas. Mehinakų, čikao, sujos, čukuhamajų, vauros, kamajurų, trumajų, kuikurų, kajabių ir kalapalų gentys turi galimybę atsikvėpti. Ateityje tikriausiai prie jų prisidės kitos gentys — tokios kaip kran-akororės ir tos, kurios dar neturi pavadinimo ir kurių gyvenama vieta nežinoma. Šis prieglobstis negali būti amžinas, nes Parko nepavyks išsaugoti tokio, koks jis yra dabar. Galbūt jis tik turi atrodyti amžinas, kad permainų įtaka nebūtų tokia baisi ir pražūtinga. Parkas — ne antropologinis muziejus, kur esantys šiapus grotų gali patenkinti savo smalsumą, pasistebėti. Tai nėra bandymas sustabdyti laiką ar įgyvendinti seną Žano Žako Ruso svajonę. Tai milžiniškos pastangos padėti indėnams. O kas pasiekta, atrodo juo nuostabiau, kadangi tai iš esmės legendinio dueto — brolių Vilas Bojų — darbas. Todėl suprantama, ko jie taip ryžtingai saugo savo laimėjimus ir savo globotinius.

Parke nėra šavantės indėnų. Todėl neįmanoma tiesiogiai palyginti Parko bendruomenės su ta liūdna, varginga stovykla prie Areonišo. Bet visgi skirtumas tarp apiplyšusių elgetų ir, tarkim, imtynių einančių kalapalų — akivaizdus. Patupdę į narvą harpiją — didžiulį erelį, turintį suteikti jiems papildomų jėgų, blauzdas ir bicepsus apsirišę odiniais diržais, kad atrodytų stipresni, kalapalai grumiasi tarpusavyje su tradiciniu senų laikų įkarščiu. Parkas jiems padeda išsaugoti jėgas. Tačiau, jeigu jau pradėjome lyginti, egzistuoja dar viena indėnų bendruomenė. Maždaug už šimto mylių į vakarus nuo Bara du Garso, netoli nuo kelio, kuris galiausiai atvingiuoja į valstijos sostinę Kujabą, yra San Markas — nuo nieko nepriklausanti, savarankiška saleziečių misija. Šios knygos kontekste ji svarbi todėl, kad čia gyvena didesnė dalis šavantės genties. Iš išlikusių 1 500 indėnų San Marko misijoje gyvena daugiau kaip 800.

Pirmąsyk mes pamatėme grupelę San Marko indėnų prie kelio į šiaurę nuo Šavantinos. Iš savotiškų šukuosenų ir plačių veidų iškart pažinome šavantės gentį, tačiau jų elgesys lyg ir vertė netikėti savo akimis. Užuot su viltimi priėję paspoksoti, pačiupinėti ir ko nors paprašyti, kaip kad įpratę jų gen-

tainiai, ateinantys į Šavantiną, jie toliau ramiai valgė mėsą sėdėdami aplink laužą. Bet ir laužas buvo ne toks, kokį kuria šavantės indėnai. Paprastai jie padeda keturis rąstus kryžium, surėmę juos galais, ir kai tie galai nudega, vis pastumia rąstus į vidurį. O čia liepsnojo normalus, kaitrus ir maloniai netvarkingas laužas. Ant kelio stovėjo sunkvežimis, kuris, matyt, buvo jų, bet ir šis vaizdas mums buvo neįprastas. Netikėtai pasirodė vidutinio amžiaus vyriškis, ant marškinių ir kelnių vilkintis darbinę palaidinę, turbūt brazilas vairuotojas.

Iš tiesų jis buvo ne tik vairuotojas, bet ir San Marko misijos direktorius. Tautybės jis buvo italas, „palikęs savo šalį tuoj po fašistinio karo" ir nuo to laiko gyvenantis Mato Grose. Jis su indėnais buvo atvažiavęs medžiagos lankams, — indėnai žinojo čia esant tinkamos, mat seniau šiame krašte gyveno. Tai išgirdę mes suklusome, nes dažnai stebėdavomės, kurgi dingo šių vietų indėnai. Paaiškėjo, kad maždaug 200 indėnų buvo įsikūrę dar toliau nuo Šavantinos nei dabartinė britų stovykla ir gyveno padriką ir betikslį gyvenimą, kai iš San Paulo atvyko naujieji tų žemių šeimininkai su nuosavybės teisės dokumentais. Dar sykį susikirto Senojo ir Naujojo pasaulių interesai. Sanpauliečiai nepageidavo, kad jų žemėse gyventų indėnai, ir nedelsdami — vos tik buvo baigta statyti tūpimo juosta — užsakė DC-4 lėktuvą jiems iškraustyti. Šavantės indėnai su visa manta buvo keturiais reisais nuskraidinti į San Marko misiją ir perduoti į tvirtas saleziečių rankas.

— Kodėl jums neaplankius mūsų vaikinų? — paklausė Marijus, direktorius-vairuotojas, ir parašė raštelį padrei Nikolau, kad „šie draugai anglai" norėtų aplankyti misiją.

Aišku, kodėl neaplankius!

Sera du Ronkadoro indėnai čia nebegyveno. Jie arba buvo susikėlę į apatiškas stovyklas, kaip toji prie Areonišo upės, arba saugiai įsikūrę Šingaus parke, arba buvo atiduoti į misionierių rankas, ir nežinia, ar jiems tai išėjo į gera, ar į bloga. Ši misija buvo reikšminga Ronkadoro indėnų likimui, ir mūsų grupelė iškeliavo duobėtu keliu į vakarus nuo Bara du Garso. Skurdžiame ir visų užmirštame Ženeral Karneiru miestelyje su dideliu vargu gavę benzino, pasukome į šoninį kelią, einantį link Merurio (ten gyvena saleziečių globojama bororų gentis), ir nuvažiavome apie 30 mylių, ieškodami misi-

jos. Rasti buvo nelengva. Į šalis šakojosi keliukai, mes nežinojome, kurį pasirinkti, o paklausti nebuvo ko. Šalutiniai keliukai tokiuose kraštuose ne visuomet būna vienos ar dviejų mylių ilgio; jais galima vingiuoti valandų valandas, kol galų gale, tarsi sekdamas žvėries pėdsakais, sutinki žmogų, kuris, pasirodo, išsikirto tą keliuką į savo fermą, kur turi susirentęs šiokį tokį būstą. Saleziečiai, žinoma, kelrodžių į savo ūkį nestatė, bet galiausiai pamatėme automobilį, atvažiuojantį keliu, kurio abi puses jau buvo išmarginusios mūsų ratų vėžės, ir vairuotojas paaiškino, į kurią labirinto atšaką mums sukti.

Serados, su kuriomis per tą ilgą nuobodžią dieną dar geriau susipažinom, ypač išryškino nuostabų mūsų laukiantį vaizdą. Įveikę vieną niekuo nuo kitų nesiskiriantį šlaitą, staiga apačioje pamatėme tikrą Italijos kampelį: pseudoromaninio stiliaus salelę su čia vienur, čia kitur į tolį nubėgančiomis palmių eilėmis, vidinius kiemelius, vienas prie kito prigludusius stogų šlaitus, kuriuos italai mėgo visais laikais, ir didžiulius pastatus su kresnais bokšteliais, kokių nė vienas iš mūsų Brazilijoje iki tol nebuvo regėjęs. Be to, lėktuvų nusileidimo takas buvo taisyklingo stačiakampio formos ir puikiai sutvarkytas. Daugumas anksčiau matytų takų panašūs į senus teniso kortus — vienuose augalija jau užkariavusi visą kitados lygų ir kietą paviršių, kituose tarp dulkėtos žolės dar ryškūs lygios ir kietos žemės lopai; tačiau šis takas buvo kuo lygiausias ir turėjo aiškias ribas. Ant stiebo buvo iškeltas dailus vėjarodis, kuris nė kiek nejudėjo. Toks reginys mus gerokai nustebino, ir mes įvažiavome į San Marko *piazza,* keisto nepasitikėjimo kupini. Automobilyje girdėjosi susižavėjimo šūksniai, bet dauguma visgi laikėsi nuomonės, kad misionieriai gali pridaryti žalos, nepaisant didžio jų pasiaukojimo, delikataus elgesio su indėnais ir dorų ketinimų. Gyvenvietė mums labai patiko, bet mes tvirtai laikėmės savo išankstinio nusistatymo.

Pavakare tas nusistatymas jau nebuvo toks tvirtas. Mes atvykome pačiame įkarštyje žaidimo, kažkodėl vadinamo „arabai ir indėnai“. Žaidėjai be paliovos lakstė, nes kiekvienos komandos atstovas turėjo nepaliestas prabėgti pro varžovus iki jų įskaitinės linijos. Jie išeikvojo daug jėgų, bet ne ką daugiau kaip per futbolo rungtynes, kurios įvyko tuoj po to,

Kai šavantės indėnai bėgiojo, jiems už nugarų plaikstėsi ilgi plaukai, o tvirti jų kūnai atrodė kuo sveikiausi.

Paskui svečių garbei jie surengė „*Buriti* lenktynes". Dvi komandos turėjo ratu nešti po maždaug dviejų pėdų ilgio *buriti* palmės rąstgalį, sveriantį apie porą šimtų svarų. Tam tikra prasme tai buvo paprasčiausia estafetės lazdelė, tik labai didelė, kurią vienas kitam turėjo perduoti šios sunkios estafetės dalyviai. Bet pirmoji indėnų pora su tais nešuliais ant pečių startavo lengvai, tik žemė dundėjo po plačiomis indėnų pėdomis. Nubėgęs kokius 200 jardų ir pavargęs indėnas mikliai užversdavo rąstgalį komandos draugui ant pečių. Visi komandos nariai, užuot laukę sutartose vietose, kaip kad mielai daro įprastų estafečių bėgikai, dūmė ratu drauge su laikinai apkrautuoju. Numetę rąstgalius prie mūsų kojų, jie šūkalodami nubėgo į dušus praustis. Mes buvome apstulbinti. Ir netgi pamėginome pakelti tuos rąstgalius.

Vėliau vakare visi indėnai susirinko į trobelių rato vidurį vakarinėms pamaldoms. Pagrindiniai San Marko statiniai buvo itališko stiliaus — nepaprastai išraiškingi, kai kurie aštuoniakampiai,— tačiau ten buvo ir tradicinė ratu sustatytų indėnų būstų aldėja. Aikštę juosė 53 palmių lapais dengti šavantės indėnų „aviliai" su mažomis durų angomis. Visos moterys ir vaikai stovėjo šalia jų, o vyrai būriavosi aplink kryžių, įkastą rato viduryje ir papuoštą elektros lemputėmis. Netrukus supratome, kas vyksta: susirinkusieji pradėjo sutartinai giedoti „Tikiu į dievą tėvą" šavantės kalba.

Paskui padrė Nikolau, maždaug 35 metų italas, kreipėsi į indėnus portugališkai. Tai buvo pamokslas apie trijų šeimų vaikus, kurie taip neatsargiai žaidė su ugnimi, kad trys namai sudegė iki pamatų. Vaikus reikia pratinti prie tvarkos, kalbėjo padrė. Tėvai turi geriau juos prižiūrėti. Po to visi sugiedojo „Sveika, Marija", kurią mes atpažinome, nors ji ir buvo išversta į gerklinę, kapotą šavantės kalbą. Baigę giedoti indėnai sušoko vieną iš savo tradicinių šokių — sustoję į glaudų, bet taisyklingą ratą ir atkišę į priekį alkūnes, vyrai kraipė pečius, trepsėjo ir labai žemais balsais dainavo kažkokią šiurpią dainą.

Kitą rytą po mišių visi dirbo. Indėnai virino autogenu, remontavo traktorius, degė plytas, valė derlių, virė cukranend-

res — žodžiu, mokėjo šimtą darbų. Dar įdomiau buvo stebėti, kokį įspūdį visa tai darė Žonui, mūsų vairuotojui brazilui. Jis buvo tvirtai įsitikinęs, kad indėnai nesugeba dirbti be priežiūros, nieko neišmano apie mechaniką, nenori užmiršti savo ankstesnio, „kaimiško" gyvenimo būdo. Jam pačiam ne per seniausiai pasisekė prasimušti į vairuotojus, o čia indėnai ne tik patys vairavo mašinas, bet ir mokėjo nuimti cilindrų bloko galvutę, suvirinti švaistiklį bei atlikti tokius darbus, kurie prašoko neseniai atsiskleidusius Žono sugebėjimus. Žinoma, tai nereiškia, kad Žonui būtų sekęsi blogiau, jeigu jį kas nors tų darbų būtų išmokinęs. Tiesiog vertėjo pamatyti, koks jis buvo suglumęs per ekskursiją po San Marką. Mūsų gidas indėnas, kuriam buvo liepta parodyti viską, ko tik užsimanysim, elgėsi pagarbiai, sakytum — bent man taip atrodė — pirmūnas, vedžiojantis svečius po mokyklą. Jis gražiai kalbėjo portugališkai ir ramiai atsakinėjo į visus mūsų klausimus arba išvengdavo tiesaus atsakymo. Ar jūs tikit Kristų? Taip. Ar nenorėtumėt pamedžioti? Mes turime darbo čia. Ar norėtumėt pamatyti didžiuosius Brazilijos miestus? Panorėję galėtume. Ar norite būti laisvi? Čia nėra tvorų.

Matėme juos dirbant — visų vienodi ryškiai raudoni šortai, rusvi kūnai, lygūs ilgi plaukai; plūkdami molį arba ilgakočiais kastuvais ritmingai kasdami žemę, jie buvo panašūs į nazariečius ar netgi senovės Egipto darbininkus. Stebėdami juos valgant, dar sykį įsitikindavome, kad jie išeikvoja nemažai energijos ir stengiasi ją kompensuoti. Didžiulės lėkštės, su kaupu prikrautos ryžių, apipiltų padažu, būdavo ištuštinamos be jokių pastangų, tačiau nutukusių neteko matyti. Vyrai valgė atskirai nuo moterų ir vaikų, kurie gyveno neišeidami iš trobelių rato. Vaikų ten knibždėte knibždėjo — irgi gana retas vaizdas kitose indėnų bendruomenėse. Iš 800 San Marke gyvenančių šavantės indėnų 50-čiai dar nebuvo nė metų. Kasmet gimdavo vis daugiau vaikų, ir gimimų procentas tolygiai augo. Gyvenvietė buvo suplanuota 2 000 žmonių, bet netrukus tas skaičius bus pasiektas, ir tada iškils problemų. Trumpai tariant, sanmarkiečių padėtis smarkiai skiriasi nuo visų kitų bendruomenių, kur indėnams gresia išnykimas, nes gyventojų prieaugio arba išvis nėra, arba jį labai sumažina didelis vaikų mirtingumas. Diauarune indėnai kosėjo, nes sirgo

gripu. Areoniše jie buvo ištinę nuo maliarijos. San Marke jie trykšte tryško sveikata ir kirto vieną lėkštę po kitos, kad turėtų dar daugiau jėgų.

Bendruomenę prižiūrėjo du padrės, penki vienuoliai (italai ir vokiečiai), dvi vienuolės ir keturi brazilai, išmanantys ne vieną amatą. Visi stengėsi išmokti kurią kitą kalbą. Padrė Nikolau, netgi užkalbintas itališkai, visuomet atsiliepdavo portugališkai. Vienam indėnui paklausus kitą portugališkai, kelinta valanda, praeinantis vienuolis vokietis pažvelgdavo į savo laikrodį ir atsakydavo šavantės kalba. Dauguma indėnų mokėjo skaityti ir rašyti tiek šavantės, tiek portugalų kalbomis — tai irgi labai stebino Žoną, kuris sugaišdavo nemažai laiko, kol parašydavo savo vardą sava kalba. Jie turėjo galingą elektros tiekimo sistemą, gaunančią energiją iš užtvankos, kurią buvo pastatę už vienuolikos mylių. Elektros tiekimas čia buvo daug pastovesnis negu Bara du Garse ar Šavantinoje. Misija neturėjo savo gydytojo ar dantisto, tačiau kas nors vis atvykdavo patikrinti indėnų sveikatos. Priešingai negu kitose Mato Grose matytose dirbamose žemėse, čia buvo rimtai kovojama su erozija. Ruošiantis liūčių sezonui, ant plikos žemės būdavo klojami seni cukranendrių stiebai (tą darydavo vaikai), kurie sutvirtindavo dirvožemį. Tai vėlgi nustebino Žoną, žiūrėjusį į viską išplėstomis akimis.

Kai išvažiuodami laviravome tarp dar vienos „arabų ir indėnų" dvikovos dalyvių, kai lenkėme traktorių, sausakimšą šavantės indėnų, kai girdėjome iš dušų sklindantį šurmulį ir paskutinįkart žvelgėme į lemputėmis papuoštą kryžių, stovintį trobelių rato viduryje, visi tylėjome. Ankstesnieji tvirti įsitikinimai buvo visiškai sujaukti.

Žinoma, daug ką dar galima pasakyti apie San Marką ir kitą saleziečių globojamą šavantės bendruomenę, apie kurią jie mums papasakojo. Jose gyvena 1 100 iš 1 500 išlikusių šios genties indėnų, buvusių Šingaus anklavo sergėtojų. Visi kiti gyvena Areoniše ir keliuose kaimeliuose prie Rio das Mortės. Šie du gyvenimo būdai skiriasi kaip diena nuo nakties ir tarpusavy visai nesusiję.

Dar kitaip tvarkomasi Nacionaliniame parke.

Tos visos trys bendruomenės sudaro tarpinę grandį tarp įtarių čiabuvių, miško gyventojų, vis dar nenorinčių išsižadėti

senųjų įpročių, ir visiškai prie naujų sąlygų prisitaikiusių brazilų, kurie, būdami aiškiai indėnų kilmės, pasivadina brazilais, vos tik atsisakę indėniško gyvenimo būdo. Bet vis dėlto tų bendruomenių — Parko, misijos ir kaimelių — indėnai bent jau gyvena. O juk rytams susidūrus su vakarais, Senajam pasauliui susidūrus su Naujuoju, daugybė tų žmonių nebeišliko.

4. Tyrinėjimų kvadratas

Anksčiau gamtos tyrinėtojas dažniausiai keliaudavo vienas arba, netgi patekęs į didelę ekspediciją, būdavo joje vienintelis mokslininkas. Todėl ir vienu, ir kitu atveju jam reikėdavo viskuo domėtis; jo veiklos sfera būdavo visas gamtos pasaulis. Kiekvienas gamtininkas privalėdavo būti daugelio sričių žinovas — su vienodu entuziazmu jis aprašinėdavo uolienas, augalus, gyvūnus ir čiabuvius. Be to, nesuskaitoma daugybė kiekvienos dienos atradimų būdavo aprašoma gyvai ir išsamiai. Tokia energija galima tik stebėtis. Diena galėdavo būti kupina nesėkmių, klimatas atšiaurus, aplinka nesvetinga, patį rašantįjį galėdavo būti apnikusios įvairios ligos, tačiau įrašai dienoraštyje atsirasdavo kasdien. Tai būdavo nepaprasti žmonės, gyvenę nepaprastą gyvenimą, ir du trečdaliai jų kolekcijų (kaip kad, pavyzdžiui, Beitso, kuris 11 metų darbavosi prie Amazonės) mokslo pasauliui būdavo naujiena. Galbūt kaip tik tai suvokdami jie ir įgaudavo jėgų bei stiprybės ilgus metus toli nuo namų dirbti tokį sunkų darbą.

Šiandieną situacija kitokia. Ne tik vis labiau trūksta laiko, bet ir darosi neįmanoma aprėpti visų mokslo šakų. Net jeigu mokslininkas to norėtų, net jeigu jis būtų kompetentingas įvairiose srityse, šiuolaikinė mokslo sistema neskatintų tokio daugiapusio entuziazmo. Ekologas gali — ir privalo — žvelgti plačiau, bet net ir jis stengiasi specializuotis, nes tam tikros rūšys ar gentys jam arčiau prie širdies arba jis mano, kad jos gali būti reikšmingos platesnėms jo darbo temoms. Trumpai tariant, niekas neatvyko į Mato Groso stovyklą, pasivadinęs gamtininku senąja šio žodžio prasme. Kiekvienas mokslininkas turėjo siauresnį interesų ratą — pavyzdžiui, domėjosi vie-

nū vabzdžių būriu ir jokiu būdu ne visomis jo šeimomis. Du ekspedicijos dalyviai domėjosi vapsvomis, trečias didžiąją laiko dalį skyrė termitams, o dar viena mokslininkė — skėrių šeimos žioginiams. Kadangi ne kiekvienas buvo entomologas, nebent tai būtų buvusi visiškai kitokia ekspedicija, daugelis būrių tokiame gausiame vabzdžių pasaulyje liko neištirti.

Taip pat daugiausia dėl laiko stokos neįstengėme aprėpti netgi kai kurių pagrindinių mokslo šakų. Stovykloje tarpais nebūdavo nė vieno entomologo. Beveik nė vienam botanikui neteko stebėti liūčių ar sausojo sezono nuo pradžios iki pabaigos. Faktiškai visas žuvų tyrinėjimo darbas buvo atliekamas ne neršto metu. Per dvejus metus ornitologas stovykloje gyveno tik aštuonias savaites. Niekas netyrinėjo skruzdėlių, viešpataujančių beveik visame krašte. Trumpai tariant, darbo buvo daug, o laiko visuomet per mažai. Be to, brazilų mokslininkams buvo sunku atitrūkti nuo savo tiesioginių pareigų. Atvykusius į stovyklą juos visi pasitikdavo su dėkingumu, nes jie daugiau apie šį kraštą išmanė, tačiau jie negalėdavo paaukoti tiek laiko, kiek patys arba britų mokslininkai būtų norėję. Visi mokslininkai stovykloje drauge paėmus išbuvo maždaug tiek pat laiko, kiek vienas Beitsas Brazilijoje tomis senomis, ramesnėmis devynioliktojo amžiaus dienomis.

Bet visgi praeitis ir dabartis visuomet yra ir bus šiek tiek panašios. Kas vakarą po parudavusiu palmių lapų stogu (bazinėje stovykloje, pagalbinėse stovyklose ar šiaip kur nors) rašytos pastabos buvo mokslo teiginių, samprotavimų ir anekdotų kratinys. Tokie ir Beitso, ir, žinoma, kiekvieno, dirbančio nepažįstamoje aplinkoje, dienoraščiai. Dirvožemininkas, tūnantis keturių metrų gylio duobėje, aišku, daugiausia domisi aplink jį esančiais dirvožemio horizontais, bet negali ignoruoti ir kitų dalykų.

„Dar viena nuostabi diena,— rašė Deividas Mofetas. — Kaip visada sėdėjau duobėje. Grįždamas po priešpiečių staiga susidūriau su aštuonių pėdų ilgio gyvate: didinga, ant juodos nugaros ryškiai geltonas ornamentas. Pabandžiau su lazda įvaryti į duobę, bet ji nušliaužė žaibo greitumu. Paaiškėjo, jog tai barškuolė. Vakare kaip visuomet pašėlusiai viską užrašinėjome."

Dirvožemininkais mes nepaprastai žavėjomės. Jie arba nueidavo labai toli, vienodais intervalais darydami gręžinius žemėje, arba išvis niekur neidavo ir kiaurą dieną pratupėdavo duobėse. Vabzdžiai ir erkės netrukdavo tuo pasinaudoti. Paprastai nariuotakojai labai greit sunaikina į spąstus pakliuvusį gyvūną (daug greičiau, negu ateina medžiotojas), tačiau visiems dirvožemininkams pavyko išlikti gyviems.

„Dar viena sėkminga diena, — toliau rašė Deividas Mofetas. — Paėmiau kiekvieno profilio pavyzdžių. Vis dar daug neaiškumų. Iš ryto profilis atrodė be struktūros. Po vidurdienio pjūvyje pastebėjau aiškius įtrūkimus — prizminės struktūros požymį. Dukart nuvalęs išsiaiškinau daugiau savybių... Labai karšta, todėl dirbau be marškinių. Grįžau nuo galvos iki kojų aplipęs raudonžemiu. Virš manęs suko ratus trys grifai — vienu daugiau negu vakar."

Dienoraščiai irgi buvo ištepti tuo pačiu raudonžemiu. Dabar juos vartydamas iškart prisimeni tas duobes per pragarišką karštį ir dirvožemininkus jose.

Nenusimanančiam žmogui ryškiausias tų vietų dirvožemio požymis atrodė ne tiek milžiniškos, kartais daugelio jardų gylio išdūlėjusios griovos, kiek įvairiausios laterito atodangos. Daugumos kalvų viršutinis sluoksnis — kieti, kampuoti arba apvalūs šios uolienos gabalai, kuriais baisiai sunku vaikščioti. Laterito sluoksnių pasitaikydavo beveik visuose pjūviuose — kartais tankių, kartais ne, kartais jie būdavo giliai, o retkarčiais taip giliai, kad kasdamas negalėdavai pasiekti. Tie „paviršiniai arba podirviniai geležingų klodų sluoksniai", visų kitų mūsiškių vadinami tiesiog lateritu, sukeldavo daugybę ginčų, kaipgi iš tikrųjų ši uoliena turėtų būti vadinama. Mat „laterito" terminas buvo pernelyg dažnai vartojamas įvairioms geležies turinčioms uolienoms apibūdinti. Pagaliau po ilgų ginčų bazinėje stovykloje buvo paliktas šis pavadinimas, nes uoliena vis dėlto atitiko Diu Pre definiciją, kad lateritas yra „akyta, konkreciška, ląstelinė, ringėta, nuosėdinė, pizolitinė arba į betoną panaši masė, sudaryta daugiausia iš trivalentės geležies oksidų, kuriuose gali būti mechaniškai įsimaišiusio

kvarco bei truputis aliuminio ir mangano; jos tvirtumas labai įvairuoja, bet dažniausiai ji lengvai suskaldoma staigiu plaktuko smūgiu". Todėl užkliuvę už tos uolienos arba į aštrų kampą prasipjovę batą, mes ir toliau vadinome ją lateritu, bet jau labiau domėjomės jos įtaka vietinio landšafto formavimuisi. Niekas tiksliai nežinojo, kokios sąlygos reikalingos jai atsirasti. Buvo aišku tik tai, kad geležingame dirvožemyje drėgno tropinio klimato srityse dažnai susidaro lateritas ir kad mūsų tyrinėjamame krašte tai vyksta ypač akivaizdžiai ir įdomiai.

Žiūrėdamas į tas gilias duobes, kur minkštas sluoksnis taip toli nuo paviršiaus, o paskui stebėdamas, kaip ruošiant dirvai žemę raunami medžiai, neišvengiamai susimąstai apie būsimą eroziją šitoje Mato Groso valstijos dalyje. Dirvožemininkai ataskaitoje rašė:

„Mažas cheminių elementų kiekis skurdžiame dirvožemyje savaime smarkiai apriboja žemdirbystės plėtojimą. Čia ne tik mažai maistingųjų medžiagų, bet ir tos pačios susikoncentravusios organinėje dirvožemių frakcijoje. Įdirbant žemę, visa augmenija paprastai iškertama ir sudeginama, tačiau išsiskiriančių maistingųjų medžiagų kultūroms užtenka tik labai trumpam laikui. Nuo greitos humuso mineralizacijos, kurią sukels augmenijos išnaikinimas, smarkiai pablogės dirvožemio savybė išlaikyti maistingųjų medžiagų jonus, o mineralizacijos metu vandeniui nuplovus ir iš pelenų išsiskyrusias medžiagas, po metų ar dvejų maistingųjų elementų kiekis ypač sumažės. Toliau auginti kultūras bus įmanoma tik tręšiant dirvą, tačiau trąšų kaina šiauriniame Mato Grose trukdys plačiai jas panaudoti. Todėl, nors klimatas ir fizinės dirvožemių savybės žemdirbystei čia palankios, nederlingos žemės, matyt, kol kas labiausiai tiktų gyvulininkystei, o intensyviau jas naudoti bus įmanoma tik pasiekus visuotinį šio regiono išvystymą."

Tose skurdžiose žemėse, kurias smarkiai pusto vėjas ir nušarmina vanduo, nunešantis mineralines medžiagas į gilesnius sluoksnius, beveik nėra dumblo, mažai organinių medžiagų ir

labai trūksta mikroelementų — kalcio, mangano, kalio bei fosforo. Fermeriams būtų geriau, jeigu jų žemėse būtų daugiau vadinamųjų mezotrofinių dirvožemių. Jie rudesni ir kitokios struktūros. Juose daugiau dumblo, be to, juos mažiau veikia atmosferiniai reiškiniai. Tačiau svarbiausia — juose daugiau tiek organinių, tiek neorganinių medžiagų, reikalingų augalams. Todėl jų produktyvumas daug didesnis, tik, deja, bazinės stovyklos rajone tokio dirvožemio pasitaikydavo labai retai. Iš aeronuotraukų buvo matyti, jog mezotrofiniai dirvožemiai labiau paplitę į rytus nuo stovyklos; tie kraštai vertingesni žemdirbystės požiūriu, bet, matyt, naujiesiems žemių savininkams tai visiškai nerūpėjo. Juos labiausiai domino, kokia ten augmenija (visiems labiau patiko miškai negu savanos), o ne tikrasis tų žemių potencialas.

Pasibaigus ekspedicijai, keturi britų dirvožemininkai, tyrinėję tą teritoriją, savo ataskaitos pabaigoje įspėjo:

> „Šiaurinis Mato Grosas ir gretimos kaimyninių valstijų teritorijos iki antros šio amžiaus pusės išbuvo kaip viena didžiausių pirmovinių žemių tropikuose. Šia ataskaita nesiekiama įrodyti, kad tokias žemes būtina išsaugoti, tačiau manytume, jog artimiausioje ateityje iškilsiantys sunkumai, intensyviai plėtojant žemdirbystę, o ypač stengiantis išlaikyti stabilų derlingumo balansą kultivuojamuose skurdžiuose dirvožemiuose, yra svarus papildomas argumentas palikti didelę šio krašto dalį nenaudojamą."

Bazinės stovyklos koordinatės buvo 12°49' pietų platumos ir 51°46' vakarų ilgumos. Lydavo čia dažniausiai tuo pačiu metų laiku — vasarą. (Per vienerius metus stovykloje iškrito 56 coliai kritulių.) Nuo lapkričio iki kovo mėnesio (ar netgi ilgiau) kritulių būdavo daugiau, negu išgaruodavo vandens, todėl susidarydavo drėgmės perteklius. Gegužės—rugsėjo mėnesiais lydavo retai, bet garavimas būdavo didžiausias. Todėl dirvos išdžiūdavo, o gruntinių vandenų lygis smukdavo. Retsykiais užeidavo liūtys rugpjūčio mėnesį; toks lietus Brazilijoje vadinamas „gėlių lietumi". Netikėta jo pradžia džiaugdavosi visi — ne vien augalai, kurie tuo metu staiga pražysdavo,

Lietus sukeldavo daugybę sunkumų dirbantiems bazinėje stovykloje. Lengviau būdavo, jeigu liūtis užklupdavo miške: pamatydavai debesį ir tamsią lietaus sieną, girdėdavai, kaip ji artėja medžių viršūnėmis, palaukdavai po medžiu, kol liūtis aprims, ir vėl bandydavai eiti toliau su sunkiais, šaltais, permirkusiais drabužiais. Tai nebūdavo labai nemalonu — tiesiog šioks toks dienos paįvairinimas, ir paėjėjęs kelis žingsnius jau beveik pamiršdavai, jog esi šlapias; pernelyg nesijaudindavai netgi pajutęs, kad vanduo pamažu smelkiasi prie juosmens — ši vieta ilgiausiai išlikdavo sausa. Užtat kiek rūpesčių atsirasdavo tiems, kurie stovykloje matuodavo šlaitų nuolydžius ir vandens lygius ilgomis, sausomis „žiemos" dienomis. Sakytum, staiga prasidėdavo gamtos konvulsijos. Nubusdavo iki tol snaudę upeliai. Pakildavo vanduo. Pasikeisdavo upių spalva. Visa, kas buvo statiška, akimirksniu imdavo judėti.

Buvo gauta ir netikėtų duomenų. Mokslininkai manė, kad lietus sumenkins upelių vandens laidumą, nes vandenyje sumažės jonų. Taip neatsitiko, — lietaus vanduo, ypač liūčių sezono pradžioje, buvo daug laidesnis (jame buvo daugiau jonų) negu upelių vanduo. Jeigu lydavo pakankamai smarkiai, žemės paviršiumi srūvantis vanduo gaudavo papildomų jonų, ir jo laidumas dar labiau padidėdavo. Tuo tarpu vanduo, kuris prieš pakliūdamas į upelį turėdavo sunktis per dirvožemį, prarasdavo pakeliui didžiąją dalį savo jonų; jie, matyt, atitekdavo augalams. Todėl, ilgai lyjant, upelių vandens laidumas nepasikeisdavo.

Kitaip tariant, padėtis tokia: jonizuotas lietaus vanduo dažniausiai lieka dirvožemyje, nes tankiai apžėlusi žemė trukdo jam nubėgti. Jeigu ateityje, šias žemes įdirbant, nutekėjimas padidės, o greičiausiai taip ir bus, vandens srovės nusineš visus jonus, augalams nespėjus jų asimiliuoti. Neaišku, kaip tie jonai, ypač kalcio, atsiranda lietaus vandenyje, bet, matyt, dažniausiai tą nulemia tropikuose toks populiarus augmenijos deginimas. Kasmet išdeginama milijonai akrų (dažniausiai tyčia); į viršų kylančios smulkios pelenų skiautės turbūt ir yra jonų šaltinis. Šiaip ar taip, didelė jonų koncentracija lietaus vandenyje turi nemažą reikšmę visam kraštui ir jo dirvožemių derlingumui. Reikėtų neleisti vandeniui nubėgti; šitaip būtų ne tik užkirstas kelias erozijai, kurią jis neiš-

vengiamai sukels, bet ir sulaikyta daugybė vertingųjų jonų, kurie priešingu atveju patenka į upes.

Savaime aišku, reikėjo saugotis, kad eksperimentų nesugadintų savo paties jonai. Vienas prakaito lašas, patekęs į 100 mililitrų upės vandens, iškart padvigubina jonų kiekį. Tai buvo paaiškinta tiems, kurie pasisiūlydavo atnešti vandens mėginių iš savo darbo vietų. Toks bendradarbiavimas, kai gydytojams buvo atiduodamas šlapimas, botanikams renkami augalai arba tiesiog atnešama vandens mėginių, stovyklai buvo be galo naudingas. Pasitaikydavo ir sudėtingesnių savitarpio pagalbos formų. Vienas dalykas — į paprastus plastmasinius indelius prisemti vandens, neatmiešto prakaitu, visiškai kitas — neprakaituoti, renkant ar netgi stebint, kaip renkami plėviasparniai. Ovenas Ričardsas ir Bilis Hamiltonas buvo ne tik nepanašūs, bet netgi labai skirtingi žmonės, tačiau abu domėjosi vapsvomis ir nepaprastai supanašėdavo, kai surasdavo kokį didesnį vapsvų lizdą. Jie turėjo rinkti tas vapsvas, ir tiek.

Pietų Amerikoje daugiau vapsvų ir jų rūšių negu bet kurioje kitoje pasaulio dalyje. Visų į ilgą Naujojo pasaulio sąrašą įtrauktų genčių yra ir Brazilijoje, bet visgi, nors Amerikos vapsvos ir neblogai ištirtos, maždaug 14 procentų Ričardso kolekcijos sudarė visiškai naujos rūšys. Todėl jis nusprendė grįžęs perklasifikuoti visus du ar tris šimtus šių bendruomeninių Pietų Amerikos vabzdžių. Bazinė stovykla buvo ypač patogioje vietoje: Amazonės ir Gajanos gyvūnai galėjo patekti čia galeriniais miškais, o sausesniesiems pietryčių rajonams būdinga fauna galėjo atkeliauti per seradas. Todėl daugelio rūšių pietrytinė ar šiaurės vakarinė paplitimo riba buvo ne per toliausiai nuo mūsų stovyklos. Nors vapsvų Pietų Amerikoje gausybė, manoma, jog jos atsirado pietryčių Azijoje ir kaip kad žmonės atsikraustė čionai per Beringo sąsiaurį kuriuo nors šiltesniu laikotarpiu to svarbaus tarpžemyninio tilto istorijoje.

Bazinės stovyklos apylinkėse buvo rasta ne tik naujų vapsvų rūšių, bet ir naujų lizdų architektūros tipų. Pavyzdžiui, kai kurios rūšys lipdo dvigubus korius, suglausdamos akutes dugneliais (unikalus atvejis *Vespidae* šeimoje), kitos tos pačios genties rūšys lipdo unikalius koncentriškus cilindro pavidalo korius. Pasitaikė rasti ir dar sudėtingesnių lizdų tipų. Taigi

buvo gauta papildomos informacijos apie žinomas rūšis, kurių lizdai iki šiol nebuvo aprašyti. Visa tai svarbu, nes vapsvų klasifikacijai visuomet didelės reikšmės turėjo lizdų architektūra.

Pietų Amerikoje vapsvų šeimų nariai paprastai nebūna tokie skirtingi kaip Europoje. Norint atskirti motineles nuo darbininkių, dažniausiai reikia vapsvas išskrosti ir išnagrinėti kiaušidžių struktūrą. Ovenas Ričardsas bazinėje stovykloje išskrodė apie 10 000 vapsvų ir padarė išvadą, kad

> „šių vapsvų lizduose paprastai būna daugiau negu viena motinėlė, tačiau beveik nežinoma, koks procentas motinėlių yra atskirų rūšių šeimose. Mes išsiaiškinome, kad kai kurių rūšių skirtumai tarp motinėlių ir darbininkių ryškesni. Net ir mažos struktūros skirtybės leidžia manyti, jog lervos nevienodai maitinamos ir greičiausiai į jų maistą primaišoma kažkokių liaukų išskyrų.
>
> Dirbdamas Mato Grose aš atradau ketvirtą liaukų rūšį. Jos išskiria tamsaus bei tąsaus sekreto siūlelį; tas liaukas turi tik motinėlės. Tiesa, kartais jas turi ir motinėlės, ir darbininkės, tačiau motinėlės sekretas būna gausesnis ir ne bespalvis. Pagal tą liauką galima atskirti keleto vapsvų rūšių motinėles nuo darbininkių nenagrinėjant kiaušidžių. Bet tai dar ne galutinės išvados; netgi žodžio „liauka" panaudojimą galima traktuoti kaip prielaidą. Jos funkcija nežinoma, bet kadangi motinėlių ir darbininkių tos liaukos paprastai būna nevienodos, reikėtų manyti, kad jos arba gamina kažkokią „motininę medžiagą", arba padeda vapsvoms atskirti motinėles."

Bilis Hamiltonas buvo bebaimis tyrinėtojas, be galo atsidėjęs savo darbui. Jis kaišiodavo rankas į grėsmingus urvus, tikėdamasis užtikti jų gyventojus. Jis visuomet pirmas čiupdavo gyvatę, atšliaužusią į stovyklą. Kadaise vaikystėje per kažkokį eksperimentą jis susižalojo piršto sąnarį, ir mums atrodė, jog tas įvykis geriausiai atspindi jo ieškojimų aistrą. Aš pirmąsyk pamačiau, kaip jis dirba, kai kažkas pranešė pastebėjęs trijų pėdų ilgio lizdą, kabantį medyje, šimto pėdų

aukštyje. Ėjau ten drauge su juo didžiai suintriguotas, kaip bus išspręsta tokia delikati problema.

Bilis Hamiltonas šiam reikalui pasirinko itin delikatų įrankį — kirvį. Jo ašmenims smingant į medžio kamieną, iš lizdo pro landą dribo tamsūs vapsvų tumulai, panašūs į būriais iš lėktuvo šokinėjančius parašiutininkus. Žemėliau (bet dar vis pakankamai aukštai virš mūsų) tumulai skilo į individus, ir vapsvos ėmė sukiotis maždaug toje pačioje horizontalioje plokštumoje, kurioje kabėjo lizdas. O kirtėjas darbavosi toliau. Stebėtina, kad vapsvos jam netrukdė, nors neįtikėtina galybė jų skraidė aplink savo kabančią „pagodą". Matydami, kad ramybės drumstėjo jos ieško tik horizontalioje plokštumoje, mes supratome paprastą ir neišvengiamą dalyką: Biliui baigus kirsti ir dūzgiančiam medžiui nugriuvus žemėn, mes atsidursime nepavydėtinoje padėtyje. Tad kol medis virto dejuodamas tarytum mirtinai sužeistas milžinas, o pavargęs kirtėjas gėrėjosi savo rankų darbu, mes visi leidomės į kojas. Bilis priėjo apžiūrėti lizdo ir pasirinkti vapsvų. Iš jo plaukų dar sklido plonas zyzimas, kai kiek vėliau jis pasivijo mus patenkintas sėkminga *Polybia liliacea* operacijos pabaiga. „O taip,— prisipažino jis, — mane sugėlė."

Ataskaitoje Bilis rašė:

„Remdamasis savo požiūriu į evoliuciją manau, jog nepaprastas bendruomeninių vabzdžių darbininkių atsidavimas kolonijos gerovei turėtų priklausyti nuo labai artimos visų kolonijos narių giminystės ir nuo to, kokioms funkcijoms jie buvo ruošiami, dar būdami lervomis. Tuomet daug lengviau suprasti bendriją su viena motinėle, kai visa kolonija yra tiesiog viena didelė šeima, negu bendriją su keliomis motinėlėmis. Rūšių su daug motinėlių giminystės sistema, matyt, panašesnė į žmonių gyvenviečių struktūrą; kolonijos čia atitinka kaimus arba gentis.

Mįslių dar labai daug. Kai kurios darbininkės elgiasi savanaudiškai — jos netgi atskirai deda kiaušinėlius, užuot pagelbėjusios motinėlėms, kurios šiam darbui skirtos ir turėtų efektyviau jį atlikti. Kitoms darbininkėms nesvetimas altruizmas — tą greit pastebi kiekvienas gau-

sios vabzdžių kolonijos tyrinėtojas. Daugelis rūšių darbininkių tarsi bitės geldamos paaukoja gyvybę, nes kartu su dygliuotu geluonimi palieka didžiąją dalį vidurių. Turėdamos tokį geluonį ir išdrįsdamos jį panaudoti, braziliškųjų rūšių darbininkės yra labiau ištikimos pareigai negu monoginiškosios Britanijos vapsvos, kurios, kaip žinoma, mieliau laikosi taktikos „gelk ir bėk". Galima tik stebėtis, kaip natūrali atranka toleruoja genus, skatinančius tokius savižudiškus polinkius. O jeigu darbininkės deda kiaušinėlius, tai kodėl jos pasitenkina mažesniu kiekiu negu motinėlės? Kiekgi iš tikrųjų jos deda? Ar gali būti, kad nežinomi šių vapsvų „kraujomaišos" papročiai palaikytų aukštą giminystės lygį kolonijoje, net jeigu paskutinėje ar priešpaskutinėje kartoje jokios giminystės lyg ir nebuvo?"

Vapsvos sąlygojo Bilio Hamiltono gyvenimą bazinėje stovykloje, o stovyklos gyvenimas dabar neišvengiamai atsispindi jo ataskaitoje:

„Viena proga Taituba padovanojo man apvalų molinį *Polybia emaciata* lizdą, kuris, pasak jo, buvo rastas tuščias. Taip ir atrodė netgi jį kratant, bet kai Taitubos pasiūlymu aš švelniai papūčiau į landą, pasigirdo pašėlęs zvimbimas ir dideliam visų aplinkinių džiaugsmui iš vidaus tarsi pelai iš kuliamosios pasipylė vapsvos.

...Veltui pamėtęs iš tolo į lizdą pagaliais, mėgindamas sugauti įprastas penkias vapsvas tyrimams, paėmiau gabalėlį vatos, pasitryniau ja pažastį, kad kvepėtų prakaitu, ir pasmeigęs ant ilgos lazdos prikišau prie lizdo. Akimirksniu įniršusios vapsvos puolė ją gelti ir nenorėjo atsikabinti netgi tuomet, kai purčiau jas į tinklelį.

...Apskritai skruzdėlės yra mirtini vapsvų priešai, ir vapsvos, atrodo, neturi jokio ginklo prieš jas. Aš perkėliau į stovyklos teritoriją *Polybia singularis* vapsvų lizdą su siaura vertikalia landa, kad galėčiau jį stebėti. Vos spėjus lizdo gyventojoms sugrįžti ir atnaujinti savo veiklą, jį užpuolė ir per kokias dvi valandas visiškai ištuštino skruzdėlės. Jos tempė bejėgius vikšrus bei ler-

vas, padariusios garsųjį gyvąjį savo kūnų kilimą, kad grobio nešėjoms būtų lygesnis kelias."

Stovykloje drauge su Biliu gyveno ir jo žmona Kristina. Jos pasiaukojimas šiam darbui buvo begalinis, kaip, beje, ir patirtų įgėlimų skaičius. Sykį jie nufotografavo vienas kitą po sunkios kovos su *Stelopolybia testacea*, kurios švirkščia nuodus, jeigu įgelti joms trukdo tinklelis. Bilį puošė baisiai ištinusi lūpa, o klaikiai aplink akis išbrinkusio Kristinos veido buvo neįmanoma pažinti. Vabzdžių jai pavyko pririnkti, tačiau ant veido užpurkšti nuodai paliko pėdsakus.

Eilinis europietis, įpratęs manyti, jog visos bitės bei vapsvos gelia pirma pasitaikiusia proga,— o jos taip ir daro, jei kas nors be reikiamo pasiruošimo braunasi į jų namus,— labai nustebtų sužinojęs, kad Brazilijoje yra daugybė negeliančių bičių ir vapsvų. O pačius brazilus neseniai nustebino jų šalį užplūdusios itin piktos medonešės bitės. Europietiškų bičių spiečiai į Naująjį pasaulį tikriausiai buvo atvežti netrukus po pirmųjų europiečių atsikėlimo; tie vabzdžiai garsėjo savo taikiu būdu, ir jų laukinių atmainų medų buvo galima kopti nesibijant jokių nemalonumų. Bet jos pačios nebūtų įstengusios pasklisti Brazilijos miškų platybėse.

Staiga viskas pasikeitė. Į San Paulo laboratoriją eksperimentams buvo atvežta labai piktų Afrikos bičių, mat buvo tikimasi šią nemalonią jų ypatybę panaikinti kryžminant. Deja, keli spiečiai ištrūko į laisvę. 1965 metais buvo gauta pranešimų, kad yra žuvusių galvijų, arklių ir net žmonių, be jokios priežasties užpuolus toms bitėms, ir kad jos sėkmingai veržiasi į vidines Brazilijos sritis. Niekas jau nebegalėdavo paprastai iškopti laukinių bičių medaus, nes afrikietės susikryžmino su taikiosiomis kolonistėmis ir plačiai paskleidė savo nuožmų charakterį. Agresyviųjų bičių bazinėje stovykloje būdavo pilna visur, o ypač ant skalbinių, paliktų prie upelio. Prieš keletą metų tokio vaizdo dar būtų buvę neįmanoma pamatyti.

Sykį išgirdę, jog ne per toliausiai nuo stovyklos yra bičių drevė, mes išsirengėme kopti medaus. Važiuodami paėmėme pakeleivį (taip niekada ir nesužinojome jo kelionės tikslo), kuris nusprendė prisidėti prie mūsų medkopio. Apžiūrėję drevę, pradėjome krauti laužą, kuris būtų pradžiuginęs kiekvie-

ną viduramžių inkvizitorių. Brazilas juokėsi iš mūsų pasiruošimų. Tereikia padidinti drevės skylę, sakė jis, ir medus bus jūsų. Dėl aiškumo jis pastukseno į medį ranka. Dėl dar didesnio aiškumo nežinia iš kur atlėkė bitė ir įgėlė jam į veidą. Brazilas tuoj pat pasitraukė šalin, o mes toliau krovėme laužą, ir netrukus ugnis bei dūmai jau buvo mūsų sąjungininkai.

Gaila, kad dalis medaus išvirė ir jis nebuvo toks skanus, koks turėtų būti, bet užtat mus ne taip jau smarkiai sugėlė. Mat mes gana pagarbiai elgėmės su ta nauja, ypač antagonistine Brazilijos bičių rūšimi. Mūsų pakeleivis savame krašte tikriausiai dar nebuvo girdėjęs apie pasikeitusį bičių temperamentą, bet mes neklausinėjome, iš kur jis atvykęs, ir atsisveikinome su juo ten, kur ir buvome susitikę — kelio pakraštyje. Tik dabar viena jo veido pusė smarkiai skyrėsi nuo kitos.

Mato Grosas, be abejonės, — entomologo rojus. Kaip kad stambių žvėrių medžiotojas Serengetyje ar ornitologas Baso saloje, čia jis jaučiasi tarytum devintame danguje, nors gal kiek nejaukiai. Apskritai tropikuose daugiau neaprašytų vabzdžių rūšių negu aprašytų. Ko gero, kiekvieno entomologo surinktoje kolekcijoje būtų maždaug 30 procentų mokslui nežinomų vabzdžių. Šis procentas bus mažesnis, jeigu jis rinks tik stambesnius vabzdžius — vabalus, drugius ar plėviasparnius, nes vabalais, peteliškėmis, drugiais, vapsvomis ir bitėmis visuomet buvo labiau domimasi. Procentas padidės, renkant smulkesnius vabzdžius — vienas ekspedicijos dalyvis labai greit rado tris naujas šiengraužių rūšis, tyrinėdamas palmių lapus.

Skėriai čia dideli, ir reikia tikėtis, kad jais bus susidomėta. (Tiesa, Modė Ričards Oveno žmona, kuri buvo trumpam atvykusi į stovyklą, galvoja kitaip.) Senajame pasaulyje svarbiausias jų tyrinėjimo akstinas yra ekonomika — dėl žalos, kurią padaro *Schistocerca gregaria,* garsusis Afrikos dykumų skėrys. Senajame pasaulyje tai vienintelė *Schistocerca* rūšis, tačiau Pietų Amerikoje jų daugybė. Pavyzdžiui, netoli bazinės stovyklos, pakelėse, esame radę nemažai *Schistocerca flavofasciata,* labiau mėgstančių vienatvę negu jų garsusis giminaitis. (Beje, vėliau paaiškėjo, kad ta giminystė ne tokia jau

tolima, nes daugybė jų buvo pastebėta ant *Hibiscus* krūmų pačioje netikėčiausioje vietoje — prie milžiniškos Kristaus statulos Korkovado kalne, Rio de Žaneire.)

Šie skėriai puikiai skraido, o kai kurie jų galėtų perskristi netgi Atlantą, todėl neaišku, ar, sakykim, Pietų Amerikos skėriai nuskrido į Afriką ir nuniokojo atrastas žemes, ar Afrikos dykumų skėriai „persikėlė" į Naująjį pasaulį ir vėliau suskilo į atmainų gausybę, būdingą Pietų Amerikos faunai. Kita didžioji mįslė — kodėl Afrikos skėriai kartais tampa tokia dievo rykšte ir kodėl Pietų Amerikos skėriai ne tokie grėsmingi? Retkarčiais ir jie užpuola pasėlius, ypač Argentinoje, bet jų antskrydžiai kur kas menkesni ir mažiau nuostolingi.

Pagalvojęs apie tai, kaip sparčiai auga atogrąžų augalija, staiga supranti, kad turėtų egzistuoti ir tokia pat greita irimo sistema. Štai čia termitų vaidmuo visų svarbiausias. Jie — pagrindiniai augalų naikintojai. Jie puola netgi nesubrendusius medžius: įsiskverbia į jų vidų per nudžiūvusias šaknis ar šakas, kad vėliau galėtų išėsti medžio šerdį. Paprastai sveikos medienos termitai neliečia ir, žinoma, visko suvirškinti negali, tačiau jų žarnyne veisiasi bakterijos bei pirmuonys (jaunikliai jų gauna, ėsdami išmatas), padedantys termitams greit suvirškinti net ir nesmarkiai grybo paliestą medieną. Termitai lizdus įsirengia ant medžių ir jų viduje, ant žemės ir po žeme. Šiuos visur esančius vabzdžius tyrinėjęs Entonis Matjusas kartą pasakė, tiesa, ne itin džiugiai, jog čionai nėra tokios vietos, kur pasėmę kastuvėliu žemių, nerastumėte termitų.

Jeigu čia pilna termitų, vadinasi, turėtų būti pilna ir jų priešų. Tai daugiausia skruzdėlės ir vorai. Apsigynimui termitai turi kareivių, kurių straubliukai pavirtę efektyviu ginklu, atbaidančiu užpuolikus. Retkarčiais galima pamatyti, o dažniausiai užuosti skystį, švirkščiamą į skruzdėles ir, žinoma, priverčiantį jas atsitraukti. Kareiviai su tokiais įspūdingais straubliukais dažniausiai turi silpnus žandikaulius, tačiau jie labai vikrūs ir kaipmat gali padaryti veiksmingą smarvės barjerą. Kadangi iš viso egzistuoja maždaug 4 000 termitų rūšių, bet kokie apibendrinimai gali būti klaidingi dėl įvairiausių išimčių, nes yra kareivių su tvirtais žandikauliais, yra rūšių, kurios išvis neturi kareivių, be to, yra ir kitokių gynybos priemonių, ne vien smarvė ir žandikauliai. Pavyzdžiui, užpulti kai kurių rū-

šių darbininkai prasiplėšia šoną ir palieja lipnų skystį. Savaime aišku, ši procedūra termitams mirtina, tačiau tuose klijuose įklimpsta ir atakuojančios skruzdėlės.

Retkarčiais netoli nuo stovyklos būdavo galima stebėti, kaip iš urvelio išsiveržia debesys termitų ir nuskrenda į vieną pusę. Skirtingų rūšių termitai išskrenda skirtingu dienos metu ir turbūt du ar tris kartus per metus iš kiekvieno lizdo. Aibė termitų žūsta, nes skrendančius bemat užpuola vapsvos, o nusileidusius apninka skruzdėlės bei vorai. Tačiau toks yra giminės pratęsimo būdas. Išlikusios patelės ir patinėliai nedelsdami poruojasi ir įsirengia naują lizdą. Apskritai visi jų kiaušiniai būna apvaisinti, ir visi būsimi termitai gali tapti motinėlėmis, bet tik hormonai nulemia, kurie bus darbininkai, kurie kareiviai ir taip toliau.

Ant žemės stūksantys termitynai yra nepaprastai kieti. Juose gyvena daugybės skirtingų rūšių termitai. Statybą pradėjusi rūšis galbūt jau seniai iš čia išsikraustė, o kitos rūšys įsikėlė joms patogiu metu. Skiriasi ne tik įvairių rūšių išvaizda, bet ir jų įrengti susisiekimo kanalėliai. Su vargu nuskėlus tokio termityno viršų, galima pamatyti visus tuos skirtumus, taip pat pasižiūrėti, kaip termitai ginasi nuo termitų, kol galų gale neišvengiamai pasirodo skruzdėlės. Stebėdamas skruzdėles ir termitus, matydamas juos kiekviename žingsnyje, supranti, jog į Mato Grosą būtų galima pasiųsti didžiulę ekspediciją, kuri tyrinėtų vien šias dvi pagrindines vabzdžių grupes. Tikriausiai net ir tuomet pirmučiausia jos išvada būtų, jog reikia surengti dar didesnę ekspediciją, kuri dirbtų tą patį darbą, bet apsiribotų tik keliomis svarbiausiomis rūšimis. Nes apskritai skruzdėlės ir termitai visgi yra per didelis objektas kruopščiam tyrinėjimui, ir jų galybės Mato Groso pasaulyje pervertinti neįmanoma.

Joks darbas stovykloje neapsieidavo be samdytų brazilų, gyvenančių bazinėje stovykloje. Apie juos jau buvo trumpai kalbėta, tačiau jų margas būrys nusipelno platesnio aprašymo. Tarp jų buvo ir juodadarbių, kurie su džiaugsmu būtų sprukę iš miško, kur nors kitur atsiradus tinkamam darbui, ir tokių, kuriems miškas buvo svarbiausia ir neatskiriama jų gyvenimo dalis. Už darbą jiems mokėjome palyginti neblogai, ir jie mums buvo ištikimi. Vienas brazilas, iš kurio mažiausiai buvo galima

tikėtis tokio poelgio, vis dėlto pabėgo, gavęs algos avansą, turėjusį padėti jam išbristi iš laikinų sunkumų (užsimokėti ligoninės sąskaitas, nes sirgo jo vaikai), bet, matyt, tie sunkumai buvo perdėti, o jo lojalumui teko pernelyg didelis išbandymas. Paprastai stovykloje būdavo daugiau brazilų negu britų, todėl čia dominavo jų gyvenimo būdas, jų dainos, gitarų muzika ir juokai (visuomet labiausiai vykę nelaimės akivaizdoje, o ypač kai ta nelaimė ištikdavo kitus). Turint galvoje, kad mes gyvenome Brazilijos teritorijoje, tai nebuvo taip jau blogai. (Džimas Rateris, botanikas, labiau už kitus domėjosi tų žmonių praeitimi, ir jo užrašų pagrindu parašytos šios trumpos biografijos; be jų knyga būtų nepilna.)

Pirmasis aprašytas žmogus ir pats sutiktų, kad jį reikia paminėti pirmiausia, ir tai būtų teisinga, nes jis sukiojosi aplink mus, ekspedicijai ką tik atvykus į Šavantiną, o po trijų dienų paaiškino, jog Centrinės Brazilijos fondas atsiuntęs jį mums padėti ir tarpininkauti, parenkant darbininkus. Jis buvo vardu Taituba.

Raimundas Azelinus di Kastrus, arba Taituba, gimė 1932 metais Paros valstijoje, mažame Itaitubos miestelyje prie Tapažo upės. Jo tėvas buvo fermos darbininkas, motina — tarnaitė. Tėvas buvo negras, motina turėjo daug indėnų kraujo. Vaikystėje, užuot lankęs mokyklą, su šeima rinko kaučiuką prie Tapažo. Kai Taitubai buvo 13 metų, mirė motina, ir jis pradėjo klajoti. Kurį laiką gyveno pas indėnus. Tada išmoko pažinti mišką. Taip pat išmoko tos genties kalbą ir stovykloje kartais ja prašnekdavo, norėdamas palinksminti kitus brazilus.

Įžengęs į trečią dešimtį, penkerius metus dirbo Brazilijos oro pajėgose (iš pradžių Kampu Žakarėjakange, vėliau Kašimbuje) medžiotoju, aprūpinančiu bazę mėsa. Paskui įsidarbino Centrinės Brazilijos fonde ir buvo paskirtas padėti britų ekspedicijai, nes pažinojo augalus bei gyvūnus ir gerai išmanė to rajono geografiją. Taituba ir parodė Jenui Bišopui būsimą bazinės stovyklos vietą. Jenas buvo nupasakojęs, kokios vietos jis norėtų — seradų ir sausojo miško sandūros,— ir Taituba prisiminė labai tinkamą 1966 metais kelininkų paliktą stovyklavietę.

Jis geriausiai iš visų brazilų pažinojo augalus. Polis Ričardsas sykį yra pasakęs, kad Taitubos sprendimai klasifikuojant augalus nepadarytų gėdos augalų taksonomijos profesoriui.

Kiekvienas, kas su juo dirbdavo, perimdavo jo žinias. Tas informacijos srautas būdavo abipusis, nes Taituba džiaugdavosi, kai jam būdavo parodomos paparčių sporinės ar visokie kiti dalykai, kurių jis nesuprato.

Taituba buvo mažo ūgio — maždaug 5 pėdų ir 3 colių. Viršutinė jo stuburo dalis buvo šiek tiek išlinkusi. Tačiau jis buvo labai stiprus ir ištvermingas — galėdavo nepailsdamas karstytis po medžius. Jis dirbdavo be galo uoliai, bet tik tuomet, kai užduotis jam patikdavo. Pagrindinė jo yda buvo, kad jis pernelyg daug gėrė kašasos. Jis dažnai kuprinėje turėdavo butelį ir apsisukęs vis trūktelėdavo gurkšnelį. Be to, mums dar būnant Šavantinoje, jis nuolat kaulydavo pinigų alkoholiui ir moterims. Kiti brazilai gerbė jį už sugebėjimą jaustis miške kaip namie ir gamtos pažinimą, bet kartu laikė jį klounu. Toks jis ir buvo.

Šeimyninis Taitubos gyvenimas buvo labai sudėtingas. Vieną moterį jis turėjo Šavantinoje ir, matyt, buvo jos dviejų sūnų tėvas, kitą — našlę su daugybe vaikų — gyvenvietėje kitame Rio das Mortės krante; jauniausias turbūt buvo jo vaikas. Iki 1968 metų gegužės jo širdis labiau linko prie našlės, ir jis buvo beketinąs ją vesti, bet paskui pradėjo dažniau lankytis Šavantinos pusėje. Kelionė į Aragarsą su Taituba paprastai nieko gero nežadėdavo, nes jis, atrodo, pažinojo visus jo gyventojus ir su kiekvienu turėdavo išmesti po burnelę. Jis buvo beveik neraštingas — mokėjo parašyti tik savo vardą ir perskaityti patį paprasčiausią tekstą; skaitė jis nelyginant vaikas: kiekvieną raidę ištardavo atskirai, o paskui jas sujungdavo.

Taituba labai daug nuveikė ekspedicijos labui. Jis parinko beveik visus brazilus, kuriuos mes pasamdėme, ir iš dalies jo dėka mes turėjome tokių drausmingų ir sąžiningų padėjėjų būrį.

Raimundas Reiš di Santus — augalų rinkėjų seniūnas (apmokytas Belene), 43 metų, rinkęs augalus įvairiausiose Brazilijos vietose. Mandagus, visų mėgstamas. Vidutinio ūgio, apkūnus, gražaus, malonaus veido ir tikriausiai grynai europietiškos kilmės. Sugebantis greitai prisitaikyti ir imtis bet kokio darbo — taisyti džipą, vairuoti, žymėti proskynas, rūšiuoti ir klasifikuoti surinktus augalus, virti valgį, žvejoti ir medžioti. Jis buvo kultūringesnis ir labiau išsilavinęs už kitus Šavantinos brazilus,

bet tai netrukdė jiems bendrauti. Didžiai mėgdamas rašyti laiškus, jis dažnai sėdėdavo Botanikos trobelėje ir rašydavo namo.

Grįžęs į Beleną, jis pastebėjo, kad viena kojos žaizda nuo įkandimo negyja. Paaiškėjo, jog tai leišmaniozės pasekmė. Koją pavyko išgydyti, tačiau liko nemažas randas. Jis visuomet mielai išlenkdavo stiklinaitę romo, jei tik pavykdavo jo gauti, ir mėgdavo dirbti, pasidėjęs po ranka gertuvę šio gėrimo. Kašasos jis negėrė — laikė ją šlykštyne.

Raimundas Souza (Raimundinjus) — kokį 20 metų dirbo kartu su Raimundu di Santum ir paprastai buvo vadinamas mažybiniu vardu, kad skirtųsi nuo stambesniojo bendravardžio. Juodviejų temperamentas ir sugebėjimai buvo visiškai skirtingi. Raimundinjus buvo žemo ūgio, tvirtas, lankstus, puikiai laipiodavo į medžius; jo gyslomis tekėjo mišrus europiečių, indėnų ir negrų kraujas. Jis nemokėjo parašyti nei savo vardo, nei skaičių ant laikraščių, į kuriuos būdavo vyniojami surinkti augalų pavyzdžiai. Geriausiai jam sekėsi karstytis po medžius ir rūšiuoti augalus — kiti rinkėjai laikė jį šio darbo specialistu. Visus alkoholinius gėrimus jis maukė be jokio saiko, tačiau nuostabiausia, kad iš ryto visuomet būdavo darbingas. Kaip ir Taituba, jis turėjo fantastišką beraščio atmintį ir laisvalaikiu dažniausiai pasakodavo linksmas istorijas iš savo gyvenimo.

Žozė Ramus — visada nenuramdomai linksmas (niekas ir nesistengdavo jo ramdyti), visų mėgstamas žavus dvidešimtmetis. Labai mažas, kokių 5 pėdų ir 1 colio ūgio, beveik grynakraujis indėnas tiesiais juodais plaukais ir bronzine oda. Puikiai rinkdavo augalus ir laipiodavo į medžius. Ne tik raštingas, bet ir labai mėgstantis keverzoti beveik neįskaitomus laiškus.

Žoanas Bertolda priklausė botanikų grupei, bet nors buvo pasamdytas kaip rinkėjas, šį darbą nelabai išmanė. Jis gimė 1934 metais Paros valstijoje; dirbo su Taituba Kašimbuje. Augalus pažinojo neblogai, bet su Taituba lygintis negalėjo. Jį ypač traukė biznis, todėl jis nei rūkė, nei gėrė — taupė pinigus. Visą algą išleisdavo Bara du Garse gyvenančios žmonos ir penkių vaikų išlaikymui bei įvairiausiems sandėriams, susijusiems su gyvulių prekyba. Brazilai jį laikė tinginiu, bet tikroji energijos stokos priežastis išaiškėjo tik stovykloje. Gydytojas kolumbietis iš Beleno tropinių ligų instituto nustatė, kad jo širdis smarkiai išsiplėtusi ir silpna — Šago ligos arba sifilic

pasekmė. Todėl jam buvo skiriamos lengvesnės užduotys — pavyzdžiui, rinkti vabzdžius. Jis neblogai skaitė ir rašė; skaityti aiškiai mėgo. Suprasdamas mokslo reikšmę rūpinosi, kad vaikai kuo daugiau išsilavintų.

Andrelinjus (jis turėjo tik tą vieną vardą)— kilęs iš Maranjano valstijos, daug buvo klajojęs po Brazilijos šiaurę bei centrinius rajonus. Motina buvo mirusi, bet tėvas, kiek jam buvo žinoma,— gyvas. Jis irgi gerai mokėjo laipioti į medžius, tik kitaip negu visi. Kiti susirišdavo kulkšnis dirželiu — senas šiaurės Brazilijos indėnų būdas, o Andrelinjus laipiodavo nesurištomis kojomis. Kaip ir dauguma atkampiose vietose gyvenančių brazilų, jis liguistai rūpinosi savo sveikata. Be to, labai jautriai reaguodavo į parazitus ir nemažą darbo laiko dalį ieškodavo ant savo kūno erkių. Buvo neaukštas, bet labai tvirto sudėjimo ir tikriausiai beveik grynakraujis indėnas. Žoakinas jį vadindavo Munduruku (indėnų genties pavadinimas).

Antonijus antrasis — ryškiausias negroidas iš visų ekspedicijos brazilų, tačiau akių forma rodė jį turint ir indėnų kraujo. Jis nemokėjo nei skaityti, nei rašyti. Dirbo šauniai — ir kasdamas duobes dirvožemininkams, ir kirsdamas pikadas, ir vėliau virdamas valgį pagalbinėse stovyklose. Puikus žvejys ir medžiotojas; medžioti išmokęs iš tėvo ir dėdės, su kuriais plaukdavo kanojomis į Šingaus intakus medžioti ūdrų, kol, jo žodžiais tariant, žmonės dar nebuvo visiškai jų išnaikinę. Pasaulio beveik nematęs, išskyrus sausąjį mišką *mata*. („Niekuomet nepamiršiu, — rašė Džimas Rateris, — kaip vieną vakarą prie laužo antroje pagalbinėje stovykloje Antonijus išsižiojęs klausėsi Taitubos paskaitos apie Brazilijos miesto zoologijos sodą, kurioje ypač gyvai buvo pateikiami duomenys apie įvairių gyvūnų lyties organus.") Jis absoliučiai nesugebėjo tvarkyti savo finansinių reikalų — visą algą išleisdavo alui, džinui bei cigaretėms ir buvo smarkiai įsiskolinęs Šavantinos parduotuvei. Būdamas girtas, o tai atsitikdavo gana dažnai, jis turėjo įprotį linksmai šnekučiuotis su žmonėmis, tvirtai įsikibęs jų marškinių, o norėdamas žiūrėti tiesiai į akis, kone griūdavo ant pašnekovo. Jis puikiai dainavo ir grojo gitara.

Žoakinas Fonseka ir Žezonajis Brederis — du sunkvežimių vairuotojai, atsiųsti iš sostinės universiteto. Jie, žinoma, buvo labiau išsilavinę ir kultūringesni už Šavantinos brazilus, tačiau

puikiai su jais sutarė. Abiem buvo galima visiškai pasitikėti, ir kartais jie gaudavo parvežti iš sostinės į bazinę stovyklą pinigų sumas, maždaug prilygstančias jų trejų metų algai. Nė vienas nebuvo vedęs, bet į ekspedicijos pabaigą abu susižadėjo.

Brazilų nuomone, Žezonajis portugališkai kalbėjo geriausiai iš visos stovyklos; turbūt todėl, kad buvo kilęs iš pietesnių vietų negu visi kiti. Iš pradžių jo kalba mums skambėjo keistokai, bet картą pripratę labai lengvai jį suprasdavome. Jis buvo kupinas jaunatviškų planų, kuriuos ketino įgyvendinti po ekspedicijos. Jo dėdė norėjo, kad jis taptų augalų rinkėju — šis darbas gerai apmokamas, bet Žezonajui nepatiko privalomi egzaminai, ir jis jų neišlaikė. Labiausiai už viską jis troško, kad tėvas nupirktų „Folksvageną" ir jis galėtų dirbti taksistu sostinėje.

Konstansijus — lieknas, trečią dešimtį įpusėjęs negroidas aukštu balsu, uolus darbininkas ir geras virėjas. Vilkėdavo keistą žalią kostiumą trumpomis kelnėmis, o šaltais sausojo sezono rytais apsivyniodavo galvą rankšluosčiu, kad būtų šilčiau,— vaizdas būdavo gana groteskiškas. Jo pareiga buvo skalbti didesnius daiktus — kelnes, rankšluosčius ir panašiai — ir jis didžiavosi galėdamas atspėti, kieno koks drabužis, vien paėmęs jį iš bendros krūvos ir pauostęs. Jis turėjo didelę šeimą, gyvenančią prie Rio das Mortės priešais Šavantiną, ir buvo geras valtininkas, tarnavęs locmanu didelėse kanojose, vežiojančiose krovinius šia upe. Jis papasakojo man, jog yra kilęs iš gausios šeimos, kur vieni vaikai balti, o kiti juodi kaip ir jis pats. Prieš didįjį skalbimą jis mėgdavo pasistiprinti guaranos ir kondensuoto pieno kokteiliu.

Buvo jų ir daugiau: Aurelijus Fereira, Leo (puikus žemkasys), Žonas (buvęs kaučiuko rinkėjas), Žulijus (kuriam pakluso stereomikroskopas), Niltus (pagrindinis juodadarbis) ir kiti, kurie dirbo ne visą ekspedicijos laiką. Kaip kad mes buvome susidarę tvirtą nuomonę apie kiekvieną iš jų, taip ir jie kai kuriuos iš mūsų mėgo labiau, kitus mažiau. Jų nemalonę lengviausia būdavo užsitraukti, pažeidus šventą valgymo laiko ritualą. Mato Groso brazilai priešpiečius valgo anksti ir negali be jų gyventi. Priešingu atveju — vos tik ateina svarbioji vienuolikta valanda, o valgyti niekas neduoda — jie persimai-

no, atrodo, tuoj iškeliaus į aną pasaulį. Akių obuoliai išvirsta, juos apima visiška apatija. Toks vaizdas ypač gąsdina naujokus, kol galų gale jie perpranta esmę. Prikimšę skrandžius ryžių ir pupų, brazilai greit vėl atsistoja ant kojų.

Visi šie žmonės vienaip ar kitaip buvo pasamdyti, ekspedicijai atvykus į Braziliją. Ekspedicija jiems mokėjo neblogai, o svarbiausia reguliariai ir pabaigoje apgailestaudama su jais išsiskyrė. Mokslininkai buvo jiems labai dėkingi už darbą ir bičiulystę. Nežinau, kaip iš tikrųjų, bet nemanau, kad brazilai būtų buvę nepatenkinti ta gyvenimo atkarpa, praleista kartu su *expedição inglesa.*

Britų mokslininkai ne tik buvo užsiėmę skirtinga veikla, bet ir patys buvo labai nepanašūs. Sakoma, kad europiečiui užsiminus, jog kinai visi vienodi, pastarieji ima tvirtinti, kad ir jie neatskiria vieno europiečio nuo kito. Bet jiems neteko būti mūsų stovykloje. Jau buvo minėta, kad abu vapsvų tyrinėtojai su savo tyrimų objektu elgėsi vienodai drąsiai, tačiau Ovenas Ričardsas visuomet atrodydavo nelyginant išsiblaškęs profesorius, o Bilis būdavo panašus į amžiną studentą iš Čechovo pjesės. Bilis galėdavo rimtai susikaupti, kai, sakykim, skraidanti vapsva išduodavo, jog arti yra lizdas, tačiau ne tiek svarbiai veiklai, pavyzdžiui, vairavimui, jis neteikdavo tokios didelės reikšmės. Būdavo nesunku numanyti, kad kažkas kitas vairuoja automobilį, net jeigu arčiausiai vairo ir pedalų būdavo Bilio kojos bei rankos.

Oveno Ričardso brolis Polas irgi smarkiai skyrėsi nuo kitų. Jį galėdavai atpažinti netgi už tukstančio žingsnių vien iš eisenos, jeigu tik šiuo žodžiu galima apibūdinti jo manierą judėti žeme. Ilgapėdė skruzdėda lengviau būtų supratusi, kaip jis tai daro, nes abu krypuodavo vienodai. Ta jo eisena pažiūrėti buvo tokia netvirta, jog beveik galima patikėti, kad ruošiantis į Gajanos ekspediciją, vadovas pasakė tokius žodžius: „Be abejo, mes paimsim Ričardsą, tik nežinia, ar parsivešim jį atgal." Vis dėlto Polas grįžo ir vėliau didžiąją dalį gyvenimo praleido necivilizuotoje aplinkoje, kur sunku žmogui, bet lengva augalams.

Oveno žmona Modė labai piktindavosi, jei kas nors užsimindavo, jog neįprasta matyti 60-metę moterį, atvažiavusią keliems mėnesiams į Mato Grosą vaikytis skėrių. Ji buvo įsitikinusi,

kad nei lytis, nei amžius neturi jokios reikšmės ir kad domėtis skėriniais visada nepaprastai įdomu.

Jenas ir Andžela Bišopai stovykloje išbuvo ilgiausiai. Jie pirmieji joje įsikūrė ir paskutinieji iš jos išvyko. Jenas buvo iš tų žmonių, kurie sugeba ištisus mėnesius išlaikyti trijų dienų barzdą ir nuolat vaikščioti su išsipešusių marškinių uodega. Kur nors netoliese jam po ranka visuomet rūkdavo padėta cigaretė. Andžela tikriausiai būtų smarkiai šokiravusi Persį Harisoną Fosetą ir visus kitus tyrinėtojus, kurie kadaise taip sunkiai skynėsi kelią per šituos miškus. Dažniausiai ji vilkėdavo tik maudymosi kostiumą, bet ne vien todėl, kad užsimaniusi galėtų iškart pūkštelėti į upelį, o tiesiog toks drabužis labiausiai tiko karštam ir drėgnam klimatui. Sykį, ruošdamiesi oficialiam vizitui į Brazilijos miestą, Bišopai užsidarė trobelėje persirengti. Kai po valandėlės jie išėjo, Andžela atrodė tik dar mielesnė ir tvarkingesnė, tuo tarpu Jenas, nusiskutęs šerius ir susikišęs marškinius, buvo tapęs visiškai kitu žmogumi.

Žinoma, mes visi turėjome šiek tiek supanašėti jau vien dėl pačios aplinkos. Basutės ir šortai vaikščioti po džiungles netiko; būtinai reikėjo ilgaaulių batų, ilgų kelnių ir marškinių ilgomis rankovėmis. Net ir šią priverstinę uniformą buvo galima paįvairinti, tačiau, kiek atsimenu, niekas niekada nevilkėjo tokių drabužių, kurie būtų patikę P. H. Fosetui.

Stovyklos dienotvarkė buvo labai paprasta. Pusryčiaudavome anksti: avižinių dribsnių košė, arbata, sausainiai su marmeladu. Po to visi išsiskirstydavo dirbti savų darbų: rinkti, pjaustyti, aprašinėti, matuoti, stebėti. Priešpiečius valgydavo tik tie, kurie tuo metu netoliese dirbdavo. Arbatą gerdavo tie, kurie jos užsimanydavo, tačiau pietūs visuomet būdavo nedidelė šventė. Pietauti pradėdavome truputį anksčiau, negu pranykdavo paskutinis saulės spindulys; nežmoniškas dienos karštis jau būdavo atslūgęs, ir ateidavo pats tinkamiausias metas valgyti, šnekučiuotis, ilsėtis ir kritikuoti vieniems kitus.

Neretai kildavo diskusijos dėl mūsų ekspedicijos pobūdžio ir metodų. Ar iš tikrųjų ji tokia originali, kaip kad galvoja daugelis, ir ar taps prototipu visų ateities žygių į neištirtas žemes? Ar jau galutinai praėjo šiurkščių ir bet kam pasiryžusių avantiūristų laikai? Ar išvis verta taip plačiai užsimoti — tyrinėti mylias, o ne milimetrus; gal netgi tas kvadratas, kurio

kraštinės po 20 kilometrų, yra absurdiškas, pernelyg sunkus, pernelyg stambus, pernelyg įvairiapusiškas uždavinys?

Kiekvienas gana protingai gindavo savo srities pozicijas: beveik visi geografai buvo linkę aprėpti didesnius plotus, dauguma entomologų labiau vertino nuodugnesnius tyrimus, tačiau vieningai būdavo suniekinama tai, kas dvelkė bravūra, neišmintinga rizika, avantiūrizmu.

Amžiaus ir specialybių maišalynė ekspedicijoje buvo netgi naudinga. Daugumoje mokslo įstaigų nevienodo amžiaus žmonės laikosi skyrium, beveik nebendrauja ir skirtingų sričių specialistai, bent jau vien todėl, kad dirba ne vienose patalpose. Jokiame kabinete ar valgykloje nesusirenka tokia mišri publika, kokia sėdėdavo po palmių lapų stogu ilgoje bendroje troboje. Galbūt įvairių mokslo šakų atstovai ne ką galėdavo padėti vieni kitiems, bet kiekvienam buvo pravartu išgirsti apie kitų problemas, susidomėti jomis bent jau tiek, kad būtų galima įsitraukti į ginčą. Žinoma, tame laukiniame krašte kiekvienas dirbo kitokį darbą, tačiau prie pietų stalo visi barjerai pranykdavo: ornitologai pradėdavo klausinėti apie plėviasparnius, o hidrologai susidomėdavo žuvimis. Laimė, bazinės stovyklos kontingentas nuolat keisdavosi — ne taip kaip kai kuriose statiškesnėse bendrijose (sakysim, Antarktidoje), kur ilgą laiką tenka išbūti su tais pačiais žmonėmis ir klausytis tų pačių sąmojų.

Kai stovykla įgrisdavo, kai viskas įsipykdavo iki gyvo kaulo, visuomet būdavo galima sutrumpinti valgymo laiką ir užsidaryti kurioje nors kitoje trobelėje. Jei to nepakakdavo, buvo dar pagalbinės stovyklos. Beveik kiekvienas galėdavo sugalvoti rimtą mokslinę priežastį ir išeiti į pagalbinę stovyklą; vėliau visi gana šiltai jas prisimindavo. Jos buvo įrengtos tam, kad žmonėms nereikėtų eiti ilgo kelio pikadomis atgal į bazinę stovyklą, ypač jeigu iš ryto vėl reikėdavo grįžti į tą pačią vietą. Pagalbinėse stovyklose buvo viskas, kas būtina Robinzonui Kruzui: iškirsta aikštelė, paprasčiausi stalai iš karčių, prie upelio einantis takas. Be abejonės, ir medžiai, tinkami hamakams prisirišti — tokių patogumų Mato Grose buvo užtektinai,— ir neretai gražūs vaizdai. Pastarosios aplinkybės trūko bazinei stovyklai, kur, saulei nusileidus, akimirksniu pasidarydavo tamsu. Ten niekam netekdavo pasigrožėti didingu saulėlydžiu. O pagalbinėse stovyklose — atvirose seradose ar ne taip smarkiai viską užgožiančiame galeri-

niame miške — saulėlydžiai dažniausiai būdavo nuostabūs. Be to, ten būdavo palyginti tylu — retas dalykas bazinėje stovykloje. Jos buvo primityvios, tačiau joms nieko nestigo, kad jaustumeisi puikiai, ir, esu tikras, žmonės ten padirbėdavo dvigubai geriau.

Prie posūkio į bazinę stovyklą buvo sena lėktuvų tūpimo aikštelė, įrengta kelio tiesimo dienomis. Britams atvykus į tas vietas, ji jau buvo gerokai apžėlusi, tačiau dėl rekreacijos, kuriai visur skiriama tiek dėmesio, buvo nutarta augmeniją išnaikinti ir įrengti futbolo aikštę. Bet juo labiau stengėmės padaryti ją tokio dydžio, koks numatytas taisyklėse, juo sunkiau buvo su augmenija kovoti. Galiausiai įsitaisėme unikalią aikštę — 30×30 jardų kvadratą. Iš visų pusių jį supo brūzgynai, bet įkalę į žemę porą karčių, britai ir brazilai duodavo garo tiek kamuoliui, tiek vieni kitiems. Britų žaidėjai būdavo labai skirtingi, brazilų — irgi, tačiau būtų buvę visiškai suprantama, jei po rungtynių kokiam nors kinui visi būtų pasirodę vienodi. Aplipę tuo pačiu purvu, srūdami prakaitu jie bėgdavo į bazinę stovyklą, šūkaudami visi vienodai, tik skirtingomis kalbomis.

Tai buvo nepaprastai laiminga stovykla. Žinoma, jai trūko daugelio dalykų, kartais būtinų civilizuotam žmogui, tačiau visi stengėsi kuo geriau išnaudoti aplinką. Jie žinojo, kad bus stovykloje neilgai. Žinojo, kad neilgai egzistuos ir pati stovykla. Todėl visi darė ką įmanydami, kad joje būtų dar mieliau. Be to, labai mažai kas tesirgo, tai ekspedicijos gydytojai galėjo dirbti tiriamąjį darbą pagal individualius planus. Ir jų atliktas darbas tikrai didelis.

5. Gydytojai Šingaus parke

Šavantinos—Kašimbaus ekspedicijos medikai daugiausia tyrė šinguanus — Šingaus nacionalinio parko indėnus, gyvenančius tarp tos upės aukštupio intakų. Liūdną daugelio rajonų medicinos istoriją buvo nulėmusi viena aplinkybė: izoliuotai indėnų bendruomenei susidūrus su žmonėmis, gyvenančiais ne taip izoliuotai,— sakykim, brazilais iš kitų šalies teritorijų,— pasekmės indėnams būna pragaištingos.

Kai kurių mokslininkų nuomone, dėl smarkaus venerinių ligų protrūkio 1493 metais pietvakarių Europoje buvę kalti jūreiviai, pargrįžę iš Naujojo pasaulio. Kiti mano, jog epidemija taip siautėjo todėl, kad Senasis pasaulis neturėjo imuniteto naujai infekcijai. Bet nekyla jokių abejonių, kad po tokių mainų Amerika nukentėjo labiau negu Europa ar Azija, du Senojo pasaulio žemynai, turėję daugiausia kontaktų su naujomis žemėmis.

Anksčiau mažai kas žinojo, o dar mažiau kam rūpėjo indėnų mirties priežastys. Šiais laikais jau puikiai žinoma, kad apkabinimas gali būti toks pat pražūtingas kaip ir kulka ir netgi dar pavojingesnis, nes viena kulka pakerta tik vieną indėną, o draugiškas prisilietimas gali pražudyti ištisą bendriją. Senais laikais niekas nepajėgdavo sustabdyti siaučiančių epidemijų, kurios nusinešė tiek daug gyvybių, bet liūdniausia, kad netgi šiandieną beveik nepavyksta išvengti pasekmių, naujai susidūrus Senajam ir Naujajam pasauliui.

Jau minėta kran-akororės gentis, gyvenanti džiunglėse, galėjo būti puikus medicinos tyrimų objektas. Kiek žinoma, ji niekuomet nebuvo ilgiau bendravusi su atėjūnais, bet dėl tam tikrų priežasčių valdžia norėjo suvaržyti jos laisvę. Visų pirma todėl, kad kran-akororės gentis buvo kaltinama Ričardo Meisono nužudymu — šių indėnų stovykla vėliau buvo aptikta tik už 25 mylių nuo užpuolimo vietos. Antra, vienas tos genties indėnas sykį buvo atėjęs pasėdėti pagrindinio tako viduryje Kašimbaus aerodrome, esančiame gana toli į šiaurę nuo Šingaus parko, ir tas nekaltas veiksmas tuomet sukėlė tikrą sąmyšį. Indėnas nedelsiant buvo atakuotas, iš visur atskubėjo pastiprinimai kovai su tariama grėsme. Vienas lėktuvas, pilnas kareivių, nukrito į džiungles, ir dauguma skridusiųjų žuvo. Jų mirties priežastį brazilų sąmonė sutapatino su kran-akororės žiaurumu. Brolių Vilas Bojų manymu, atviras ir taikus apsilankymas Kašimbaus aerodrome reiškė paprasčiausią norą užmegzti kontaktus, o po tokio šiurkštaus jų pasiuntinio sutikimo kran-akororės gentis pasislėpė džiunglėse, dar labiau nepasitikėdama baltaisiais žmonėmis.

Broliams Vilas Bojams ir patiems labai rūpėjo priimti šią gentį į Parko broliją; jokių valdžios nurodymų jiems nereikėjo. Jie suprato, kad, atėjūnų ir indėnų interesams galų gale

susikirtus, gentis nukentės kur kas labiau. Jie suprato, jog nėra vilties juridiškai užtikrinti apsaugą didžiulei teritorijai, kur gyvena pusiau klajokliška kran-akororės gentis. Jie taip pat žinojo, kad ši gentis yra krislas akyje kai kuriems Parko indėnams — ypač čukuhamajams, kurie kartkartėmis rengia antpuolius, mėgindami atsigriebti už kažkokią ankstesnę nesėkmę amžiname keršto rate. Kran-akororės indėnai buvo pagarsėję kaip žudikai, nes niekada nieko neimdavo į nelaisvę— netgi moterų ar vaikų. Galbūt toks negailestingas apdairumas jiems iš dalies ir padėjo taip ilgai išlikti, bet, kita vertus, čia glūdi dar viena priežastis, kodėl jie pasmerkti neišvengiamai pražūčiai. Tai pirmykščiai žmonės, darantys kirvukus iš akmens ir ginkluoti daugiausia vėzdais bei lankais. Jei būtų rimtai panaudoti šaunamieji ginklai, indėnai pralaimėtų be jokių abejonių. Keturiasdešimt ginkluotų vyrų džiunglėse, kaip kad Adrijanas Kavelas yra pasakęs savo puikiame dokumentiniame filme šia tema, prilygsta divizijai, vadinasi, tas šimtas kran-akororės indėnų (manoma, kad jų yra maždaug tiek) netrukus būtų nugalėti. Todėl po eilinio čukuhamajų išpuolio, per kurį buvo pagrobti keturi kran-akororės vaikai, broliai Vilas Bojai nusprendė surengti džiunglėse didžiulį reidą, vildamiesi atsivesti į Parką tuos žūti pasmerktus žmones.

Filipas Hju-Džonsas, Sujos upe atplaukęs gydytojas, paprašė Orlandą leisti jam prisidėti prie taikos misijos, kuri tuo metu jau buvo iškeliavusi. Gavęs bent truputį tokių izoliuotų žmonių kraujo, jis galėtų jį išanalizuoti ir sužinoti, kokių jame trūksta antikūnų, reikalingų susidaryti imunitetui nuo virusinių ligų. Tuomet būsimos taikos misijos iš anksto apsirūpintų medikamentais, reikalingais indėnų gyvybei išsaugoti. Kran-akororės genčiai tai galbūt ir nespėtų padėti, bet ateityje į Parką perkelti indėnai nekristų kaip musės nuo pirmos pasitaikiusios virusinės infekcijos.

Būtų tikrai didelis laimėjimas, jeigu sumanymas pavyktų ir reikiamos vakcinos būtų pagamintos. Žinoma, sunkumų turėjo būti daug. Nauji žmonės, besisukiojantys po kaimelį, traumuos indėnų psichiką, o ką kalbėti apie tai, kad reikės leisti tiems atėjūnams smailiu švirkštu išsiurbti po 10 kubinių centimetrų kraujo! Be to, tiek plazmą, tiek visą kraują sunku išlaikyti tokį, kad po kelių savaičių jis dar tiktų analizei. Ta-

čiau bent jau ši problema buvo išsprendžiama. Filipas turėjo atsivežęs iš Londono nedidelę sviestmušę. Jos nelemta išvaizda susilaukė daugybės komentarų aerouostuose. Mes visi niurzgėjome dėl jos svorio. Jos griozdiškas metalinis korpusas kyšojo iš daiktų krūvos valtyje, kai ši plaukė Sujos upe pro garnius, smėlio krantus ir krioklius. Tačiau vertėjo tiek vargti, nes sviestmušėje buvo —70 C temperatūra, ir kraujo pavyzdžiai galėjo ilgai išsilaikyti. Viduje buvo įdėta kieto azoto, kuriam palengva virstant dujomis indo svoris vis mažėjo. Vadinasi, vien pasvėrus sviestmušę buvo galima apskaičiuoti, kiek dar savaičių joje bus šalta.

Taigi Hju-Džonsas turėjo viską, ko reikėjo kraujui pergabenti į Angliją. Laboratorijos Anglijoje buvo pasiruošusios jį analizuoti ir pradėti vakcinos gamybą. Liko tik laukti, kol broliai Vilas Bojai suras, iš ko tą kraują paimti, nes niekas kitas to padaryti negalėjo. Kartu su jų ekspedicija į džiungles buvo pasiųsta apie 40 indėnų, aprengtų šiuolaikiniais drabužiais, kad jie neatrodytų tokie karingi. Gaila, keturi pagrobti vaikai nepadėjo nuspręsti, kokios genties indėnus pasirinkti. Buvo tikėtasi, kad pavyks išsiaiškinti jų gimtąją kalbą ar bent kalbų grupę. Tuomet indėnai, kalbantys panašia kalba, būtų buvę paimti vertėjais. Deja, keturi vaikai, iš kurių vyriausia buvo 5 metų mergaitė, tylėjo nuo pat pagrobimo. Kai galų gale prašneko, sakė tik savo pagrobėjų čukuhamajų kalbos žodžius. Buvo kilusi mintis, jog abiejų genčių kalba ta pati, nes ir anksčiau buvo manoma, kad jų kultūros panašios. Bet juk kitos gentys, ypač izoliuotos, turėjo savo aiškiai skirtingas kalbas. Todėl buvo nuspręsta, kad labiausiai tikėtina vaikų tylėjimo priežastis — juos ištikęs šokas. Juk vaikas išmoksta vieną ar kitą kalbą tik todėl, kad ja šneka aplinkiniai, ypač jam artimi žmonės. Jiems visiems staiga pradingus, vargšas vaikas, net jeigu jam penkeri metai, nebegirdi tos kalbos ir nebando ja šnekėti.

Iš Diauaruno Vilas Bojų ekspedicija plaukė Šingumi iki Manitsaujos upės, o paskui keliavo sausuma. Du mėnesius ji kirto pikadą (maždaug po mylią per dieną) ir galiausiai išėjo prie upės, kuria pasiekė kran-akororės žemes. Nematomi indėnai mėtė akmenukus, norėdami atkreipti keliaujančiųjų dėmesį, tačiau pulti nepuolė. Apskritai jokia tuose kraštuose gy-

venusi gentis — šavantės, čikao, čukuhamajų ar kuri kita — atviro puolimo niekuomet nelaikė gynybos priemone. Grupė sėkmingai pasiekė kran-akororės plantacijas ir ten iškabino dovanas — taikių ketinimų įrodymą.

Sugrįžę kitą dieną dovanų dalintojai puodus rado išmėtytus, veidrodžius sudaužytus, plastmasinius lėktuvėlius net nepaliestus, tačiau visi peiliai buvo paimti. Labiausiai juos sujaudino tai, kad mainais buvo palikta įvairaus ilgumo vėzdų. Tokių mainų nudžiuginti broliai Orlandas ir Klaudijus vylėsi, kad po kelių savaičių, o blogiausiu atveju po kelių mėnesių abi pusės susitiks. Vėl buvo iškabinta dovanų — šįkart mažų kirvukų. Akmens amžiaus žmonėms, net ir mačiusiems praūžiančius lėktuvus ir tikriausiai žinantiems, kad kiti žmonės turi kitokių daiktų, negu jie patys moka pasigaminti, dovanų gauti plieno kirviai turėtų būti tokia dangaus mana, kokią mums sunku įsivaizduoti. Taigi jiems buvo pasiūlyta 12 kirvių, ir visi buvo paimti. Puodai vėl buvo numesti šalin, tačiau Vilas Bojai jautė, kad į priekį visgi šiek tiek pasistūmėta.

Deja, 1968 metų pabaigoje prasidėjęs liūčių sezonas sužlugdė visas greito susitikimo viltis. Daugiau dovanų indėnai neėmė. Kran-akororės gentis netgi negrįžo į savo laukus nuvalyti derliaus ar susirinkti negausaus palikto turto — krepšių, puodų žemės ūkio padargų. Jie pasitraukė į džiunglių prieglobstį, į žūti pasmerktą tvirtovę. Pirmiausia iš pačių įsirengto „aerodromo" teko išskristi Orlandui, nes Parkas reikalavo nuolatinės priežiūros. Paskui ir Klaudijus, dar palaukęs kelis mėnesius, sugrįžo tuo pačiu keliu, kuriuo buvo atvykęs — iš pradžių upe, sausuma, o paskui vėl vandeniu.

Filipas Hju-Džonsas, kuris laukė, kada gi galės prisidėti prie ekspedicijos, irgi jau turėjo grįžti į Londoną tęsti savo darbo Karališkojo koledžo ligoninėje. Kontaktai su kran-akororės indėnais liko neužmegzti. Ir dabar nežinia, kas pirmi tą gentį užklups — greiti šaudyti aukso ieškotojai, žemvaldžiai, broliai Vilas Bojai ar ligos. Įsivaizduokite, kiek susijaudinimo šūksnių ir dėmesio susilauktų išnykę paukščiai dodo, jeigu jų kas nors vėl atrastų kokioje šalia Maurikijaus esančioje saloje. Tačiau į vakarus nuo Šingaus ir daugelyje kitų anklavų to krašto vakaruose gyvena mums nežinomų žmonių grupės. Gal jiems išeis į naudą, jeigu juos surasime, o gal ir atvirkščiai.

Šiaip ar taip, ligos dar vis lieka pati baisiausia indėnų rykštė, kad ir kokie žmonės galiausiai būtų pirmieji pasiuntiniai senovinėje jų karalystėje.

Bet ne visoms ligoms atėjūnai turi geresnį imunitetą už indėnus. Kad ir leišmaniozei, kuria domėjosi daugelis ekspedicijos medikų. Ji buvo tiriama kuo nuodugniausiai: buvo gaudomi graužikai ir kiti gyvūnai — natūralus leišmanijų šaltinis, jas platinantys moskitai, buvo ieškoma užsikrėtusių fazendeirų bei stovyklos gyventojų ir stengiamasi juos išgydyti. Be to, buvo tiriama visų aplink naująjį kelią gyvenančių kolonistų oda, norint išsiaiškinti susirgimų mastą praeityje ir dabar. Atliktas darbas buvo išties įspūdingas — leišmaniozė buvo pakankamai ištirta visais aspektais.

Odos leišmaniozė yra viena iš nemaloniųjų tropinių ligų. Pradinis audinių pažeidimas gali būti palyginti menkas, tačiau yra pirmas ligos požymis. Paprastai iškyla neskausmingas spuogelis, kuris palengva auga ir galiausiai išopėja. Dažniausiai būna viena opa, rečiau — kelios. Tos piktžaizdės ne tik nemalonios akiai, bet ir pranašauja dar didesnius nemalonumus. Kartais parazitas gali sukelti antrinių nosies bei gomurio pažeidimų, neretai praėjus 5—20 metų nuo to laiko, kai pirminės žaizdos buvo išgydytos ir užmirštos. Nosies ir gerklės infekcijų gali būti ypač bjaurių — ardančių audinius ir kremzlę, kol nosis ir gomurys visiškai sunaikinami. Nors pati liga nėra mirtina, pacientai dažnai miršta nuo antrinės infekcijos ir plaučių uždegimo. Be odos sudarkymų, būna daugybė kitokių pasekmių; viena iš svarbiausių — socialinės stigmos. Retkarčiais dėl akivaizdaus išorinių požymių panašumo sergančius leišmanioze galima supainioti su raupsuotaisiais.

Leišmaniozė Naujajame pasaulyje buvo perprasta palyginti neseniai. Tik septintajame dešimtmetyje buvo įrodyta, kad miško graužikai yra pagrindiniai jos „šeimininkai". Kol egzistavo ši spraga, niekas negalėjo suprasti ciklo „pirminis šeimininkas — platintojas — antrasis šeimininkas", nors pati liga buvo žinoma jau seniai. Iš laukinių gyvūnų žmonėms ją perneša moskitai, tačiau kaip kad ne visi maliariniai uodai platina maliariją, taip ir ne kiekvienas moskitas platina leišmaniozę. Karališkųjų draugijų ekspedicija buvo įsikūrusi tokioje vietoje, kurioje buvo labai patogu tirti šią problemą. Stovyklą su-

po miškai, kuriuose galėjo gyventi šios ligos platintojų. Į spąstus patekdavo daugybė graužikų, kurie galėjo būti pirminis leišmaniozės šaltinis. Tiriant ekspedicijos darbininkus ir kitus brazilus, gyvenančius šalia naujojo kelio, buvo galima išsiaiškinti, ar žmonės užsikrečia būtent tose vietose, o tiriant indėnus — sužinoti, ar jie irgi serga ta liga, ar yra įgiję imunitetą. Žodžiu, viskas buvo po ranka.

Ralfas Leinsonas ir Džefris Šou jau anksčiau buvo nemažai nuveikę, tyrinėdami leišmaniozę: jie nustatė, kokią reikšmę šios zoonozės plitimui turi graužikai. Abu dirbo Parazitologijos laboratorijoje Belene, o Mato Groso stovykloje gavo unikalią galimybę išplėsti savo veiklos sferą ir atlikti stebėjimus ne tik šiaurinėje Brazilijoje, bet ir centrinėje. Jie ketino tirti graužikus, moskitus ir žmones, tiksliai žinodami, ką norėtų rasti. Jenas Bišopas, Ruta Džekson ir Džonas Vudolas padėjo jiems gaudyti gyvūnus, Linas Estonas ir Entonis Torlis — tirti žmones; šiedu netgi buvo nuvykę į Šingaus parką tikrinti indėnų imuniteto.

Spąstai žinduoliams dažniausiai būdavo spendžiami tankiuose galerinio miško raizgynuose arba ten, kur jis ribojasi su sausuoju mišku. Masalui buvo naudojami bananai arba kukurūzai. Tačiau tiko tik tie spąstai, kuriuose žvėreliai išlikdavo gyvi. Kitokie spąstai efektyviai užmušdavo savo belaisvius, bet negyvus žvėrelius kaipmat apspisdavo skruzdėlės ir dažniausiai jie netekdavo mokslinės vertės. Iš 107 sugautų ir tyrimams tikusių žinduolių keturiasdešimt šešių buvo pažeista oda, o dvidešimt vieno (visi sugauti miške) pažeidimai buvo būdingi leišmaniozei. Tas buvo nustatyta, atradus žaizdose vienaląsčių parazitų. Visi užsikrėtę gyvūnai buvo graužikai, priklausantys žiurkėnų pošeimiui, išskyrus vieną mažą sterblinių atstovą — *Marmosa murina*. Šis individas buvo išimtis dar ir todėl, kad iš penkiolikos sugautų sterblinių jis vienintelis buvo užsikrėtęs. Tarp užsikrėtusių graužikų dažniausiai pasitaikydavo *Oryzomys* genties atstovų bei *Nectomys* žiurkių, tačiau buvo ir dygliuotųjų pelių. Paprastai leišmaniozę išduodavo nedidelė, vos pastebima žaizdelė ant arba prie gyvūno uodegos, bet pasitaikydavo ir kelios žaizdelės, o kartą buvo sugauta *Nectomys* žiurkė su keliom žaizdelėm ausyje. Beleno mokslininkai

inokuliavo leišmanijų į odą savo atsigabentiems žiurkėnams, kad galėtų parsivežę ištirti laboratorijoje.

Moskitams gaudyti buvo naudojamas arba koks gyvūnas, arba žmogus. Aplink spąstus su gyvūnu būdavo išdėliojami padėklai su aliejum, kuriame ir įklimpdavo privilioti vabzdžiai. O žmogus paprasčiausiai sėdėdavo naktį miške, rinkdavo nuo savęs moskitus ir greit mesdavo į 70 procentų spiritą arba parnešdavo gyvus skrodimui. Per penkias savaites įvairiose vietose į spąstus pakliuvo 3 280 moskitų. Žmonės irgi prigaudė jų ne vieną šimtą. Beveik visi moskitai, kuriuos priviliojo spąstuose palikti graužikai, buvo vienos rūšies — *Lutzomyia flaviscutellata*. Šių mažų vabzdžių pateles reikėjo išskrosti ir ištirti, ar jos neturi leišmanijų. Kadangi šie vabzdžiai gali praskristi pro smulkiausius tinklelius, nesunku įsivaizduoti, kokio kruopštumo reikalavo tas darbas. Tačiau jis buvo atliktas ne veltui. Vieno moskito kūnelyje buvo rasta daugybė parazitų, ir jie taip pat buvo inokuliuoti žiurkėnui, viliantis, kad šią rūšį pavyks patikimai izoliuoti. Iš visų moskitų, kuriuos sugavo žmonės, 444 buvo išskrosti, tačiau parazitų juose nerasta. Bet tarp jų pasitaikė tik dvi *Lutzomyia flaviscutellata* patelės. Todėl dar liko išsiaiškinti, kurios moskitų rūšys kandžioja graužikus, kurios — tiek žmones, tiek graužikus ir kurios iš tikrųjų turi parazitų ir juos platina.

Labai greit paaiškėjo, jog tuose kraštuose galima užsikrėsti leišmanioze. Keliems stovyklos brazilams atsivėrė bjaurios pirminės opos, ir jiems nedelsiant buvo paskirtas dviejų savaičių stibio injekcijų kursas. Ši liga paprastai nesunkiai pagydoma, jei tik anksti pastebima ir iškart pradedami leisti stibio preparatai. Iš 30 žmonių, gyvenančių netoliese skurdžioje fazendoje, penkiem buvo atsivėrusios pirminės, o dviem — daug baisesnės antrinės žaizdos nosiaryklėje. Be to, dviejų trečdalių tos fazendos gyventojų reakcija į odos testus su nedideliu antigenų kiekiu buvo teigiama. Tai reiškė, kad jie buvo užsikrėtę praeityje.

Žinoma, moskitų galėdavai pastebėti ir stovyklos apylinkėse, tačiau šiaip jie laikėsi tankesniame miške ir daugiausia skraidė naktį. Todėl naktį atvirame lauke ar trobelėje galėdavai jaustis ganėtinai saugus ir nebijoti nemalonių jų įkandimų bei dar nemalonesnių pasekmių. Užtat įžengęs į mišką (vien su-

klupti naktį miške yra gana pavojinga), iškart patirdavai, jog čia esama moskitų. Sutemus niekas pernelyg neužtrukdavo miško tualete, kuriame būdavo malonu dieną — aplink skraidydavo drugeliai, purpsėdavo arba nutūpę valydavosi plunksnas paukščiai,— nes tenai, kad ir labai trumpam, turėjai apnuoginti gana nemažą kūno plotą. Moskitai tokių progų nepraleisdavo.

Beje, naktį išeidavom į mišką ir ne vien dėl tos priežasties. Juk norėjosi pamatyti ir jonvabalių, ir vabalų su dviem žibintais ant galvos, ir termitynų, kurie naktį iš pilkų žemės luitų virsta tikra Medisono aveniu. Šimtai mažų jonvabalių išlenda iš savo urvelių ir nuostabiai apšviečia tuos statinius. Ne kartą bandėme nufotografuoti tokį reginį, bet nepakako netgi 12 minučių išlaikymo. O ryškiausius prisiminimus apie nemiegotas naktis, praleistas tamsiame miške, visgi paliko moskitai. Naktimis jie su kaupu atsiimdavo, kas jiems priklauso, sugaišdami kur kas mažiau negu 12 minučių.

Prigaudžius graužikų ir juos ištyrus, pririnkus moskitų ir juos išskrodus, atradus užsikrėtusių žmonių ir juos išgydžius, liko tik išsiaiškinti, ar leišmaniozė pavojinga to krašto čiabuviams — indėnams. Orlandas Vilas Bojas leido Linui Estonui ir Entoniui Torliui padirbėti Šingaus parke, kad būtų galima padėti tašką leišmaniozės istorijoje. Visų pirma buvo ketinama nustatyti, ar indėnai išvis serga šia liga — kitaip tariant, ieškoti arba gana nedidelių pirminių, arba baisių antrinių opų, o antra — ar indėnų organizmas turi antikūnų kovai su šia liga. Slaptoji infekcija nesukelia jokių pakitimų, bet užtat padeda susidaryti specifiniams antikūnams — apsauginėms medžiagoms, ginančioms organizmą nuo tam tikros ligos. Todėl, neradus randų ar atitinkamų antikūnų, matyt, būtų galima teigti, jog indėnai ja neužsikrečia. Jau anksčiau Parke lankęsi gydytojai ir šiaip atsitiktiniai stebėtojai teigė, jog leišmaniozė lyg ir nėra tokia pavojinga indėnams, kaip tose vietose gyvenantiems brazilams. Daugybė kitų ligų indėnus kamuodavo labiau negu brazilus, tačiau leišmaniozei jie, atrodo, buvo atsparesni.

Tiedu anglai ketino ištirti visus indėnus, išskyrus vaikus, neturinčius dvejų metų, mat jie per daug jautrūs dirgikliams. Ieškoti pirminių žaizdų buvo gana paprasta, nes dauguma indėnų vaikščiodavo nuogi, tačiau dėl nepastovaus jų elgesio

kiek sunkiau sekėsi vykdyti antrąją programos dalį. Praėjus dviem dienom po antigeno injekcijos, reikėdavo patikrinti, ar nėra odoje kokių nors reakcijos žymių. Savaime suprantama (kaip Džonas Gijebo jau buvo įsitikinęs rinkdamas šlapimą), potraukis žvejoti arba medžioti dažniausiai būdavo stipresnis už norą dukart per 48 valandas paklusti keistiems atvykėlio reikalavimams. Be to, nors entuziastingas brazilų požiūris į injekcijas ir suintriguodavo indėnus, vėlesni patikrinimai jiems, matyt, atrodydavo visiškai nereikalingi. Iš viso aštuoniuose Šingaus kaimuose antigenas buvo suleistas 500 žmonių, bet tik 400 iš jų atėjo pasirodyti po 48 valandų. Kiti buvo kažkur nuklydę.

Viena ranka būdavo naudojama kontrolei. Į ją po oda būdavo įleidžiama fiziologinio tirpalo, o į kitą — tirpalo su antigenu. Šitaip būdavo patikrinama reakcija į patį tirpalą. Dūrio vieta būdavo apibraukiama nenusiplaunamais dažais, o po 48 valandų ieškoma teigiamos reakcijos požymių — maždaug trijų milimetrų skersmens paraudimo.

Rezultatai buvo įspūdingi. Nė vienas indėnas neturėjo aktyvių pirminių arba antrinių odos pažeidimų, bet maždaug du trečdaliai visų indėnų — 162 vyrai ir berniukai (76%) ir 88 moterys ir mergaitės (47%) — teigiamai reagavo į antigeną. Labai nedaugelio mažų vaikų, užtat praktiškai visų suaugusiųjų, vyresnių kaip 35—40 metų, reakcija buvo teigiama. Kitaip tariant, vyrai buvo infekuoti labiau už moteris, o abiejų lyčių suaugusieji — už paauglius bei vaikus. Manoma, jog šitokį skirtumą tarp lyčių sąlygoja skirtingi gyvenimo būdai. Moterys daugiausia laiko praleidžia trobelėse arba šalia jų, t. y. iškirstoje stovyklos teritorijoje. Vaikai daugiausia būna prie moterų, tačiau berniukai augdami vis dažniau kartu su vyrais dalyvauja įvairiose išvykose. Vadinasi, miškas yra pagrindinis infekcijos šaltinis. Dažniausiai ten lankosi vyrai, rečiau berniukai bei moterys, rečiausiai vaikai. O kaip žinoma, miškas — kraugerių moskitų pamėgta vieta.

Buvo atrasta ir išimtis — vauros genties indėnai. Septintojo dešimtmečio pradžioje netikėtas leišmaniozės protrūkis buvo užklupęs šią mielą puodžių gentį, gyvenančią Parko prieglobstyje. Laimė, epidemijai buvo užkirstas kelias stibio preparatais, tačiau, turint galvoje tradicinį indėnų imunitetą, buvo keista,

kodėl ji išvis kilo. Britams lankantis kaimelyje, kuriame gyveno 97 vauros indėnai, leišmaniozės atakos pėdsakai dar buvo ryškūs tiek indėnų atmintyje, tiek jų kūnuose. Iš 1968 metais britų ištirto 71 vauros indėno šešiolika turėjo senus neaktyvius infekcijos randus. Iš vienuolikos vyrų septyni epidemijos metu turėjo būti 5—10 metų amžiaus, vadinasi, infekcija buvo labiau paplitusi tarp vaikų, tačiau po 1964 metų ta liga genties daugiau nelietė.

Svarbiausia šioje istorijoje tai, kad prieš porą mėnesių nuo epidemijos pradžios gentis buvo persikėlusi į naują stovyklavietę, esančią už keturių valandų kelionės kanojomis Batovio upe. Matyt, ji atvyko į tokias vietas, kur buvo daugiau šios ligos platintojų arba infekcijos antigenai buvo kitokios rūšies. Šiaip ar taip, faktas, kad vien už keturių valandų kelio vingiuota upė ta pati infekcija jau gali pasidaryti pavojinga, dar sykį įrodo, kaip sudėtinga medikams rūpintis izoliuotomis bendruomenėmis. Tad nenuostabu, kad izoliuoti indėnai taip lengvai miršta, pabendravę su žmonėmis, atnešančiais naujų ligų iš kito žemyno, iki kurio reikėtų irkluoti daugybę šimtų valandų.

Odos leišmaniozės, kuria sergama Naujajame pasaulyje, istorija siekia labai senus laikus. Majai ir inkai tikriausiai žinojo šią ligą, nes ant kai kurių keramikos dirbinių jie kuo tiksliausiai atvaizdavo žmones su būdingais ligos požymiais. Brazilai taipogi žino ją labai seniai ir ne veltui jos bijo, nors, tiesa, kartais painioja su raupsais. Daugelis kalnakasybos ir miško ruošos kompanijų draudžia savo darbininkams (netgi grasindamos atleisti iš darbo) naktį eiti į mišką, kad jie neužsikrėstų leišmanioze. Kiti brazilai, kaip kad stovyklos kaimynai naujakuriai, savarankiškai kovojantys už būvį, negali būti tokie apdairūs, nes gyvena praktiškai miško vidury. Todėl leišmaniozė yra neatsiejama jų gyvenimo dalis kaip ir maliarija, kaip ir pats miškas. Vietiniai fazendeirai irgi gali ja susirgti. Tačiau gali ir išsigydyti, nes turi lėšų bei galimybių gauti dviejų savaičių injekcijų kursą. Dauguma kitų pakelės gyventojų ne tokie laimingi, todėl medicininame stovyklos žurnale pilna įrašų apie tuos, kurie buvo atėję gydytis pas ekspedicijos medikus. Labiausiai įsiminė viena mergytė, kuri apatiškai slankiojo iš vienos trobelės į kitą, vildamasi, kad kas nors mes darbą ir su ja pasišnekės.

Atokiuose rajonuose sunku prisišaukti medicinos pagalbos, ir tai, matyt, gerokai stabdo centrinės Brazilijos kolonizaciją. Lai-

koma, kad tuose kraštuose plačiai paplitusi hipochondrija, tačiau kai nėra pinigų, nėra gydytojų, o ligos lipte limpa, žmogų apima ir visiškai pagrįsta baimė. Pasak Džono Ganterio, iš 80 milijonų brazilų 79 milijonai yra gydytojai, ir nors tai buvo parašyta anksčiau, kai Brazilijoje gyveno mažiau žmonių, tie žodžiai tinka ir šiai dienai. Mato Grose, ko gero, visi norėtų būti gydytojais, nes čia ir sergama dažniau, ir atstumų bei pinigų problema čia ypač opi. Kiekviename miestelyje, net mažiausiame yra vaistinė, neabejotinai viena iš labiausiai klestinčių įstaigų, bet iš to maža naudos, kai jūsų fazenda — dvi trobelės, vienas arklys ir dešimt karvių — yra už 300 mylių nuo viliojančių, medikamentais nukrautų lentynų.

Ekspedicijos gydytojams dažnai keldavo nerimą plačiai paplitusi savigyda. Čia žmogui arba mirtinai reikėdavo, sakysim, stibio preparatų gydytis nuo leišmaniozės ar chloridino — nuo maliarijos, arba jis kimšdavo pirmus pasitaikiusius vaistus be jokio saiko, vadovaudamasis principu „kuo daugiau, tuo geriau". Tai buvo, pasak kažkurio iš mūsų, paprasčiausias mėginimas kompensuoti diagnostikos trūkumus, nes diagnozę vieni kitiems nustatydavo patys ligoniai. Todėl, pavyzdžiui, karštinė ar kas nors panašaus į karštinę paprastai būdavo gydoma kompleksiškai — priešmaliariniais vaistais, karštį mažinančiais vaistais ir antibiotikais, o neretai dar būdavo pridedama ir steroidų. Tokia „triuškinanti" taktika gali sumenkinti vaistų veiksmingumą, kai jų prireiks iš tikrųjų. Vienas toks „tonizuojantis kokteilis" buvo sudarytas daugiausia iš B grupės vitaminų, bet jame taip pat buvo ir levomicetino — labai stipraus vaisto, naudotino visiškai kitu atveju. Ne visi iš 79 milijonų Brazilijos daktarų nusimano apie vaistus, tačiau vaistinės neblogai pelnosi pardavinėdamos tiek reikalingus, tiek nereikalingus medikamentus. Kitas visuotinis dėsnis — svarbiausiu medicinos mokslo atradimu laikomas švirkštas; piliulės, tabletės, tonizuojantys preparatai, tepalai, balzamai, pavilgai ir lašai, žinoma, geras dalykas, bet injekcijos — pats geriausias.

Visa tai iliustruoja toks pavyzdys. Kartą botanikas Deividas Filkoksas grįžo į stovyklą sužinojęs, kad vienam žmogui, gyvenančiam prie kelio, „baisingai" apdegęs pilvas. Džonas Gijebo aplankė ligonį, įsitikino, jog reikalas išties rimtas, tačiau suprato, kad pilvas dega, bet nėra apdegęs. Vargais negalais jis nustatė, jog tai juostinė pūslelinė, tačiau kodėl buvo sunku nusta-

tyti diagnozę, jis sužinojo tik tada, kai paaiškėjo, kaip ligonis gydėsi nuo šios ligos. Jo senelė buvo patarusi ant peršinčių vietų dėti karvių mėšlo ir pieno. Pats ligonis papildomai pasirinko streptomicino (kurį jis, matyt, vartojo nuo visų negalių) ir levomicetino (kurį jis laikė tobulumo viršūne) injekcijas į veną. Dedervinės į tokį kompleksinį gydymą reagavo deginančiu skausmu. Džonas liepė nebesigydyti pačiam ir rekomendavo vonias bei paprasčiausius skausmą mažinančius vaistus, tačiau išeidamas labai abejojo, ar tokio neįspūdingo patarimo bus paklausyta. Matyt, kiekvienas gydytojas, ketinantis šiame krašte praktikuoti, turėtų pirmiausia padirbėti vietinėje vaistinėje, kad sužinotų, kas dar, be pačios ligos, gali kenkti ligoniams. Vienas dalykas yra hipochondrija, kitas — liaudies medicina, bet matyt, svarbiausia yra polifarmacija — stiprių naujausių vaistų naudojimas ir į tai reikėtų atkreipti dėmesį.

Taip pat reikėtų pasidomėti (tai galėtų duoti didžiulę naudą), kokiais vaistais čia buvo gydomasi gerokai anksčiau, negu į šias vietas pateko levomicetinas ir kiti panašūs preparatai. Tos žinios, įvairių genčių sukauptos, sudaro jų kultūros dalį ir yra tokios pat mirtingos kaip ir patys indėnai. Daugelis svarbių šiuolaikinių vaistų — kokainas, digitalis, ergometrinas — kilę iš vaistinių augalų, bet kiek daug informacijos prarasta, įvairioms bendruomenėms įsiliejus į šiuolaikinį pasaulį. Seras Viljamas Osleris — Kanados gydytojas ir medicinos profesorius (1849—1919) — rašė, jog „žmogaus noras vartoti vaistus yra galbūt svarbiausias požymis, skiriantis jį nuo gyvulių"; Amerikos indėnai nėra šios bendros taisyklės išimtis. Antropologai ir kiti mokslininkai, grįžę iš kelionių, nuolat pasakoja apie indėnų gydytojų daromus stebuklus.

Deja, atlikti tyrimus būtų labai sudėtinga. Visų pirma indėnai turėtų pagaminti vieno ar kito vaisto pavyzdį. Jie turėtų nurodyti, koks augalas buvo vartojamas, dalį to vaisto atiduoti tyrimui ir papasakoti, kaip jis gaminamas, nes medžiaga gali pasikeisti netgi paprasčiausiai verdant ar spaudžiant sultis, kaip kad atsitinka, mėginant pašalinti ciano rūgštį iš neapdorotų manijokų (sunku įsivaizduoti, kaip toks procesas išvis buvo atrastas). Paskui indėnai turėtų papasakoti, kaip tas vaistas gydo, arba, dar geriau, pademonstruoti, kaip jis veikia ligonį — pageidautina, ne vieną.

Tokiems eksperimentams neišvengiamai trukdytų žynys. Juk tikriausiai ne tik jis pats besąlygiškai tiki savo galia, bet ir visa gentis, be abejo, tiki juo ir jam paklūstančiomis dvasiomis. Todėl būtina išsiaiškinti, ar vaistai yra veiksmingi vien dėl to, kad žynys taip tvirtina, o visi kiti tuo tiki, ar jie išties turi savybių, kurios būtų tokios pat efektyvios klinikinio patikrinimo sąlygomis, kai nei gydytojas, nei pacientai iki pat eksperimento pabaigos nežino, kurie ligoniai buvo gavę tų vaistų. Galiausiai, kai kurio nors medžio žievė tam tikru būdu būtų apdorota ir paskirta ligoniui, kai būtų įsitikinta, jog tie vaistai padeda įveikti susirgimą, dar liktų problema, kaip identifikuoti ir išskirti pagrindinį ingredientą. Jau prieš gerą šimtmetį skalsė buvo naudojama kraujavimui po gimdymo sustabdyti, o jos šlovė šioje srityje tikriausiai siekia netgi labai senus laikus, kai medicina dar toli gražu nebuvo įtraukusi jos į savo arsenalą, tačiau tik 1906 metais buvo išskirtas ergotoksinas — vis dar kelių medžiagų mišinys, ir tik praėjus dar trisdešimčiai metų galų gale buvo išgautas ergometrinas, tapęs viena iš svarbiausių šiuolaikinės akušerijos gydomųjų priemonių. Vienas dalykas yra klausytis indėnų pasakojimų apie vaistus, o visiškai kitas — išgauti svarbiausią jų komponentą.

Bet visgi būtina išklausinėti indėnus, kol dar nevėlu: paskui jie gali tuos dalykus pamiršti, nebenorėti pasakoti ar jų pačių gali nebelikti. Bobas Milzas praleido Parke mažiau nei porą mėnesių, tačiau laisvos valandėlės neturėjo — imdavo kraujo pavyzdžius, medžiodavo kartu su indėnais, eidavo su Klaudijumi išmėginti revolverių, prižiūrėdavo sergančiuosius, stengėsi aplankyti kuo daugiau indėnų kaimelių ir dar ištaikydavo laiko rinkti informaciją apie vietinius medikamentus, jų kilmę ir pritaikymą. Žemiau pateikiamas sąrašas kai kurių Bobo į Angliją parsivežtų ir dabar analizuojamų vaistų. Vienais iš jų gali gydyti tik žyniai — dvasių kerėtojai, kitus gali vartoti patys ligoniai, tačiau šiame sąraše gali pasitaikyti ir tokių, kurie padės sukurti kokį nors visagalį ateities vaistą.

Memat (čikao gentis)
Gėrimas iš augalo lapų. Specifinio pritaikymo neturi.
Kuhitse (kuikurų gentis)
Raudoni sakai, ištirpdyti vandenyje ir vartojami lytiniam potraukiui sužadinti. (Veiksmingumas neaiškus.)

Tolotutu arba *nõntutu* (kuikurų gentis, bet plačiai vartojami daugelio Šingaus parko genčių ir vadinami kuo įvairiausiai)

Beveik neabejotina, kad šis ne per skaniausias gėrimas iš medžio žievės veikia kaip oralinė kontracepcinė priemonė — bent jau tuo tiki ne viena gentis. Matyt, jis sulaiko ovuliaciją, kol yra reguliariai geriamas.

Puyalu (javalapičių gentis)

Žinantys paslaptį geria šį skystį nuošaliai nuo kitų, kad „būtų stiprūs". (Gaminamas iš nedidelio krūmo.)

Kalalatiri (javalapičių gentis)

Nuodingas skystis, kuris išgėrus tuoj pat išvemiamas, antraip prasideda traukuliai, ištinka koma, po to mirtis. Jį geria žyniai, kad įtikintų kitus turį galios įveikti mirtį. Tai viena iš gydymo ritualo sudėtinių dalių — gydantysis šitaip priartėja prie mirties ir bendrauja su dvasiomis, sukėlusiomis ligą. (Gaminamas iš viso nedidelio medžio kamieno.) Išgėrę šių nuodų, žyniai gana dažnai miršta, o brolių Vilas Bojų pastangos užkirsti tam kelią bevaisės.

Kumairuqu (javalapičių gentis)

Tepalas kūdikių galvoms ir veidams profilaktiškai tepti.

Makukawa-inuhri (javalapičių gentis)

Lašinama į akis, kad regėjimas būtų aiškesnis. (Kitokius lašus akims plauti vartoja čikao genties indėnai, kai miršta kuris nors jų bendruomenės narys. Labai dirgina akis ir sukelia smarkų konjunktyvitą.)

Katepu-eglu (čikao gentis)

Kartais geriama, bet dažniausiai naudojama tatuiravimui: oda įtrinama ir badoma spygliuotojo ryklio spygliu. Skystis po oda oksiduojasi ir įgauna tamsiai mėlyną spalvą. (*Jatoba* medžio syvai.)

Inat (čikao gentis)

Plačiai vartojami nuodai žuvims. Labai efektyvūs, todėl koncentracija turi būti nedidelė. Tuomet žuvys lėtai plaukioja pačiame vandens paviršiuje ir jas lengvai galima pašauti iš lanko. Suvalgius smarkiai apnuodytų žuvų, ištinka stuporas. (Gaminamas iš *timbo* augalo.)

Upuya (čikao gentis)

Gėrimas iš augalo lapų — puikus vaistas nuo viduriavimo. (Aš pats jį sėkmingai išmėginau.)

Noto (čikao gentis)
Kita veiksminga priemonė nuo viduriavimo. (Iš smulkaus vijoklio.)
Airi (javalapičių gentis)
Cigaras, kurį rūko žyniai per visus gydymo ritualus. Labai stiprus. Į išorinį lapą (tikriausiai narkotikas) įvyniota tabako ir kažkokio nežinomo augalo mišinio.
Urucu (naudoja visos gentys, išskyrus tas, kurios kilusios iš šiaurės)
Dažai kūnui. Ne tik skaniai kvepia, bet ir puikiai atbaido vabzdžius — pats tuo įsitikinau.

Mes vykome į šiaurę, kai Bobas Milzas galų gale sugrįžo į „anglų namą" Šavantinoje — tranzitinį punktą, kuriame gyveno visi ekspedicijos nariai, važiuodami tiek į vieną, tiek į kitą pusę. Didžiausia Šavantinos puošmena buvo Rio das Mortė — nuostabi tiek pažiūrėti, tiek išsimaudyti upė. Kartą, kai vieni iš mūsų plaukiojo, o kiti sėdėjo sekliame vandenyje, mus nepaprastai sukrėtė klaiki Bobo Milzo išvaizda. Su vešlia barzda jis atrodė netgi dar plonesnis, tačiau labiausiai mus išgąsdino randai, opos ir pūliniai ant jo kūno. Atrodė, jog supūliavusi kiekviena moskito, mašalo ar erkės įkąsta vieta, todėl mes visi pasitraukėme toliau, kad nebūtume iš jo pusės tekančiame vandenyje.

Be to, jis atrodė labai nusilpęs, ir nenuostabu, nes vėliau, skaitydamas jo dienoraštį, pamažu pradėjau suprasti, koks didžiulis pavojus užsikrėsti kitų ligomis gresia šiame krašte kiekvienam gydytojui, net jeigu jis išbūna čia ne ilgiau kaip aštuonias savaites. Keista, dienoraštyje jis neminėjo jokių išorinių simptomų,— matyt, todėl, kad jį buvo apnikę daug daugiau nematomų ligų, negu mes įsivaizdavome, tą dieną lipdami iš vandens ir atidžiai žiūrėdami, kad nusišluostytume savais rankšluosčiais. Dienoraštyje jis gana netikėtai pereina nuo indėnų nusiskundimų aprašymo prie lakoniškų savo paties negalių komentarų.

Birželio 17 ir 18
Kurikurų genties kūdikiui smarkiai kraujuoja bambagyslė. Užrišti neįmanoma, nes tų genčių papročiu virkštelė nupjaunama prie pat pilvo. Kūdikis buvo nemaitintas nuo pat gimimo, todėl pastačiau lašelinę. Jis liko gyvas, ir po dviejų savaičių sugrąžinau jį indėnams.

Liepos 6

Atvyko Matipus, ir drauge su Kalakumanu išsiruošėme į kalapalų kaimelį. Keliavau nuogas, ir tai buvo labai malonu. Uodams nubaidyti tepiausi *urucu*. Kaimelyje problemos tos pačios — *„Têm muito doenca aqui"* — „čia daug ligų".

Liepos 10

Apžiūrejau Mariką — kamajuros genties seniūną. Labai įdomus 70-metis senukas, jaunystėje buvęs sujos indėnų nelaisvėje. Jis padirbo man keletą strėlių — anksčiau tokiomis būdavo kariaujama. Jis sirgo žvynuotąja varpos karcinoma. (Tai patvirtino histologiniai tyrimai San Paule ir Londone.) Pirmas užregistruotas susirgimas vėžiu Parke.

Liepos 16

Tyrimai bei pokalbiai su Klaudijum ir Orlandu. Susiuvau kojos sausgyslę gaidžiui, priklausančiam javalapičių genčiai. Gana neblogai sugijo.

Liepos 22

Kai grįžęs į Leonardo postą rūšiavau ir dažiau vauros indėnų kraujo pavyzdžius, keli čikao indėnai atnešė mergaitę ir pasakė, kad ji sunkiai serga. Tai mane iškart sudomino — jie tikrai buvo labai susirūpinę, jeigu jau atgabeno ją į Leonardo postą. Paprastai ligoniams tekdavo ilgokai pagulėti hamakuose, iki kas nors imdavosi tokių ryžtingų priemonių. Tai buvo 11 ar 12 metų mergaitė, vardu Kole, kuri, matyt, buvo šiek tiek protiškai atsilikusi. Aš paklausiau: *„Onogomo?"* (Kuo tu vardu?) Ji labai tyliai atsakė: „Kole", ir tai buvo paskutinis jos ištartas žodis. Aš apžiūrėjau ją ir paėmiau analizei kraujo. Jame dominavo meningokokiniai organizmai, o ne pirminiai maliarijos parazitai, kaip kad tikėjausi.

Tuo metu ji jau buvo praradusi sąmonę. Suleidau į veną ir raumenis antibiotikų, taip pat priešmaliarinių ir stiprinančių vaistų. Jos pulsas buvo labai dažnas (140 tvinksnių per minutę), kraujospūdis žemas (sistolinis — 75—80 mm Hg stulpelio), ji šiek tiek karščiavo. Padariau juosmens punkciją, paėmiau pūlinio pavyzdį ir tuo pat metu sulei-

dau antibiotikų. Nudažęs stuburo smegenų skysčio tepinėlius, radau didelę meningokokų koncentraciją. Neturėjau sulfanilamidų, kurie yra patys efektyviausi vaistai nuo šios ligos, nei G penicilino. Teko panaudoti kitokį peniciliną ir levomicetiną, taip pat tetracikliną ir antimaliarinius vaistus. Apie 4 valandą po pietų pasunkėjo kvėpavimas, ir pasidarė aišku, jog tracheotomija būtina.

Tuo metu Klaudijus atvedė mergaitės seserį su vyru. Indėnai verkė, Klaudijus buvo labai nusiminęs, nes čikao genčiai jis jaučia simpatiją, o jų yra likę tik 53 žmonės. Jis nuogąstauja, kad indėnai, ko gero, panorės palikti Parką, jeigu mirtis bus dažnas svečias jų kaimelyje. Aš pabrėžiu, jog būtinai reikalingi sulfanilamidai. Jis perduoda radiogramą į San Paulą, kad artimiausiu Brazilijos KOP lėktuvu tie vaistai būtų atsiųsti. Trys čikao žyniai pageidauja pamatyti mergaitę. Visi trys mano, jog ji neišgis, praktiškai laiko ją mirusia ir nori kūną palaidoti, nors iš tikrųjų ji dar gyva. Aš nesutinku! Tuo tarpu beveik visi čikao indėnai, susirinkę lauke, raudodami be paliovos kartoja: „Tu bjauri čikao",— matyt, taip išreikšdami ne tik savo požiūrį į pavojingą užkrečiamą ligą, bet ir troškimą užkasti ligonį dar prieš mirtį ir tokiu būdu pašalinti infekcijos šaltinį.

Aš paaiškinau jiems tracheotomijos esmę, ir žynius, atrodo, tai labai sudomino. Operaciją atlikau 6 valandą vakaro — naudodamasis papraščiausiais instrumentais įstačiau sterilizuotą guminį vamzdelį. Pro vamzdelį išėjo daugybė gleivių ir kraujo, ir kvėpavimas pasidarė daug lengvesnis. Viskas buvo sterilizuojama garo katile. Įstatytas kateteris. Atlikta intraveninė infuzija.

Liepos 23

Kvėpavimas pagerėjęs, bet smegenų būklė blogesnė. Išploviau šlapimo pūslę. Išsiskiria labai nedaug šlapimo. Visi čikao indėnai labai prislėgti ir negali suprasti, kodėl aš neleidžiu mergaitės palaidoti.

Liepos 24

Tikiuosi artimiausiu lėktuvu parskristi į Šavantiną. KOP sutinka. Beveik ištisą dieną laukiu pranešimo per radiją iš Rio, kad lėktuvas išskrenda, prižiūriu Kole ir ruošiuosi iš-

vykimui. Maža vilties, kad Kole atgaus sąmonę. Visiškai nėra šlapimo, kvėpavimas sunkėja; plaučiai pabrinkę.

Liepos 25

1 valandą nakties Kole mirė ir buvo greitai, beveik be jokių apeigų palaidota troboje, suvyniota į antklodę ir savo hamaką. Du vyrai iškasė maždaug 6 pėdų gylio duobę ilgosios trobos viduje,— kitos gentys taip nelaidoja. Tada prasidėjo apsivalymo ritualas — jų pačių, daiktų ir maisto. Pagal tradiciją bus giedama dešimt dienų.

Liepos 26

Nuo pat ankstyvo ryto laukiu lėktuvo, nes čia man jau nebėra kas veikti. Mačiau, kaip Pabrus (čikao vadas) lašina vaistus visiems genties indėnams į akis, turbūt, kad jos apsivalytų, nes matė ligą.

Liepos 27

Kiaurą naktį nesudėjau akių, nes maudė visą kūną, krėtė drebulys, viduriavau. Tokiu metu susirgti! Kraujo reakcija į maliarinius plazmodijus teigiama — bet juk kartą per savaitę gėriau darachlorą, turintį daraprimo ir pirimetamino. Matyt, šiuose kraštuose reikia jį gerti dukart per savaitę, kad kraujas būtų geras. Kai skridau iš bazinės stovyklos, paludrino joje nebuvo. Gydžiausi pats ir kelias dienas itin prastai jaučiausi.

Išgirdau, kad lėktuvas išskrido iš Kašimbaus, paskubomis atsisveikinau su visais posto gyventojais, pažadėjau Klaudijui atsiųsti „Šaulio žinyną". Į lėktuvą įsėdau sėkmingai.

Liepos 28

Ilsiuosi „anglų name", viduriavimas šiek tiek aprimo. Vėliau išmatose buvo rasta ankilostomidžių; nuo jų labai sunku išsigydyti.

Liepos 29—rugpjūčio 2

Įprastas gyvenimas Šavantinoje.

Rugpjūčio 2

Atvyko dar keli ekspedicijos nariai, ir kartu su jais iškeliavau į stovyklą.

Viena liga, kurios išvengė Bobas Milzas ir kurios mes visi pagrįstai bijojome, buvo Šago liga. Spėjome, kad ją platina įvairūs vabzdžiai, ypač tritomos, arba blakės plėšrūnės, o labiausiai *Rhodnius prolyxus*. Užuot įleidusios parazitų kartu su seilėmis, kaip kad daro moskitai ir daugelis kitų vabzdžių, šios blakės platina parazitus su išmatomis. Matyt, kraujo siurbimo aktas skatina defekacijos procesą. Kadangi vabzdys yra maždaug pusės colio ilgumo, išmatos paliekamos gana toli nuo tos vietos, kur siurbtuvėlis pradūrė odą, todėl nėra pavojingos, jeigu, žinoma, žmogus pats nepadeda parazitams patekti į vidų. O taip atsitinka, kai įkąsta vieta ima niežtėti ir pasikasius ji užteršiama tomis išmatomis.

Egzistuoja nuomonė, jog Čarlzas Darvinas užsikrėtė Šago liga Lotynų Amerikoje. Greičiausiai ji, o ne hipochondrija ar kuri kita liga suardė jam sveikatą, nors jis ir nugyveno gana ilgą amžių. Paprastai šios ligos aukos nebūna tokios laimingos — ji jau nusinešė daugybę gyvybių.

Ekspedicijos stovykloje ligos platintojų vabzdžių niekam neteko užtikti, bet retkarčiais vienas ar keli darbininkai būdavo įtariami sergą švelnia tos ligos forma. Parko indėnai tvirtino, jog pažįsta tuos vabzdžius ir yra patyrę jų nemalonių įkandimų, todėl mums nuolat grėsė pavojus užsikrėsti. Blogiausia, kad nuo Šago ligos nėra jokių vaistų. Laimė, jos išvengti pavyko visiems — netgi siaubingai sukandžiotam, pūliuojančiom žaizdom ir randais išvagotam Bobui Milzui. Netrukus jis jau buvo toks pat rausvas kaip kiti, nes raudonos dulkės aplipdavo visus, kas tik važinėdavo sunkvežimio kėbule.

Visa ekspedicijos medikų veikla — tiek mokslinė, kaip kad leišmaniozės tyrinėjimas, tiek kasdienis kaimo vietovės gydytojo darbas — tik dar labiau pabrėžė stulbinantį gydytojų trūkumą šiuose kraštuose. Stovyklos *casa medica*, matyt, buvo geriausiai įrengtas priimamasis daugelio šimtų mylių spinduliu. Netgi Aragarso ligoninė turėjo siųsti automobilį į bazinę stovyklą parvežti morfijaus, kai sykį prireikė amputuoti autokatastrofoje sužalotai slaugei koją; į abi puses susidarė 500 mylių nelengvo kelio. Daugelis vietinių gyventojų ateidavo gydytis pas mus, ir tai

buvo puiku ne vien todėl, kad jie išeidavo sveikesni, bet ir todėl, kad atsidėkodami jie stengėsi mums padėti kaip tik įmanydami. Savaime suprantama, užmokesčio niekuomet neimdavome, bet jie dažnai atnešdavo dovanų stovyklos virtuvei — kiaušinių ar vaisių, kurie mums būdavo brangesni už auksą, kai šių produktų atsargos sandėlyje išsekdavo ilgesniam laikui, o ryžių, pupų ir balkšvos konservuotos mėsos privalumai įkyrėdavo netgi kaip užstalės pokštų tema.

Atvykstančių į Mato Grosą naujakurių, samdytų darbininkų ir klajojančių skvaterių laukia daugybė sunkumų. Ypač jų gyvenimą komplikuoja pavojai, gresiantys sveikatai tropinėje aplinkoje, kurioje gausu ligų, o kelias iki kvalifikuotos medicininės pagalbos tolimas bei nepigus. Įvairiausios nelaimės tyko ir tų, kurie atvyksta į Mato Grosą trumpam ir būna apsirūpinę visais reikalingais medikamentais. Net dviem ekspedicijos gydytojams vėliau teko persirgti baisiąja maliarija. Erkių ir vabzdžių įkąstos vietos dažnai galėdavo tapti septiškomis; erkės galėdavo įsisiurbti į pačias jautriausias vyriškas vietas. Kartą vienas žmogus parkrito ir aštria viksva labai pavojingai įsipjovė akį. Kitas netyčia išmetė atsuktuvą ir dėl to neteko dviejų pirštų; atsuktuvas nukrito ant starterio, sujungė elektros kontaktus, užvedė variklį, ir suūžusio ventiliatoriaus mentės nukirto pirštus. Žinia, nelaimių gali atsitikti visur, bet jų pasekmės būna ne tokios skaudžios, kai pagalba suteikiama netrukus ir čia pat yra visos reikalingos medicinos priemonės. Tačiau žmogų, kuris gyvena toli nuo kitų ir neturi nieko, tik šeimą, keletą karvių ir porą trobelių, nelaimingi atsitikimai turėtų gąsdinti ne mažiau kaip ligos. „Ko jums labiausiai reikia?"— sykį paklausėme nuošaliai gyvenančių žmonių. „Geros sveikatos",— atsakė jie.

6. Žvėrys, paukščiai, žuvys ir augalai

Stambieji Afrikos gyvūnai taip seniai žavi žemyno svečius ir yra taip plačiai aprašyti bei tiek daug fotografuoti, kad kiekvienas, pirmąsyk apsilankęs Pietų Amerikoje, irgi tikisi pamatyti čia panašaus dydžio kaimenių. Veltui dairęsis jis pradeda stebėtis, kodėl Pietų Amerika kitokia, kodėl joje nėra stambių

žolėdžių (tokių kaip drambliai) ir daugelio kitų gyvūnų, kurių pilna Afrikoje, kodėl žmogus gali kiaurą dieną vaikščioti po pirmovinį mišką ir nepamatyti ar netgi neišgirsti nė vieno žvėries. Daug kur Afrikoje net ir šiais laikais galima tikėtis išvysti buivolą, liūtą, raganosį ar krokodilą. Tuo tarpu Pietų Amerikos miškuose daugių daugiausia pamatysite jaguaro pėdsakus ir greičiau užtiksite kokį plėšrų augalą negu patį menkiausią plėšrų gyvūną.

Ko gero, teisingiau būtų stebėtis, kodėl Afrikos lygumose taip gausu gyvulių ir atitinkamai daug mėsėdžių, o ne manyti, kad visi kiti žemynai turėtų būti į ją panašūs. Pietų Amerikos pampose kadaise būta, sakykim, daugybės guanakų (lamų atmaina), tačiau niekuomet nesiveisė dideli, lengvai pastebimi žinduoliai. (Jų nėra ir Kongo miškuose.) Siaura juostelė jungia šį žemyną su Šiaurės Amerika, bet iš esmės jis yra izoliuotas. Taip pat didžiosios upės sudarė ir sudaro papildomus geografinius barjerus, ir tų upių gausybė, matyt, trukdė plisti toms rūšims, kurios neįstengdavo jų perplaukti.

Be to, Pietų Amerikoje beveik visiškai nesirūpinama gyvūnijos apsauga. Kur tik pradedamos įdirbti naujos žemės, ten tuoj pat išnyksta žvėrys su bent kiek vertingesniais kailiais, oda, nagais ar panašiai. Kartą San Felikse grupelė stovyklos mokslininkų sutiko jaguarų medžiotoją, aptarnaujantį turistus, trokštančius papildyti savo laimikių kolekciją bent vienu jaguaru. Anksčiau medžiotojas visuomet surasdavo jaguarų prie Aragvajos upės, taip pat ne per toliausiai nuo mūsų bazinės stovyklos, tačiau per pastaruosius keletą metų jie beveik išnyko, ir amerikiečiai, medžioklės trofėjų mėgėjai, dabar vyksta prie Šingaus upės, ten, kur ji kerta 6° pietų platumos lygiagretę. Bet netrukus net ir tokioje atokioje vietoje prisivilioti jaguarą bus sunku. (Viliojant jaguarus, per moliūgą traukiamas išvaškuotas siūlas ir išgaunamas į urzgimą panašus garsas, kurį išgirdęs žvėris negali atsispirti smalsumui...)

Pagrindinių Pietų Amerikos žinduolių grupių atstovai yra nedideli, todėl juos ne taip lengva pastebėti, ypač Mato Groso seradose ar miškuose. Iš viso čia gyvena 46 genčių graužikai, daugiausia smulkūs, bet tarp jų yra ir pačių stambiausių graužikų pasaulyje — kapibarų. (Tvirtinama, kad kapibaroms sunku tuštintis sausumoje. Bet prijaukintai kapibarai, išgyvenusiai mūsų stovykloje beveik metus, jokių sunkumų nekildavo, o upelis,

ko gero, būdavo vienintelė vieta, neužteršta jos ekskrementais.) Čia yra 11 nepilnadančių, 52 šikšnosparnių ir 8 sterblinių gentys. Sterbliniai ir nepilnadančiai — reliktiniai gyvūnai, kurių kadaise buvo nepalyginti daugiau. Sterbliniai žinduoliai dominuoja Australijoje ir Okeanijoje, o placentiniai — visur kitur, tačiau Pietų Amerikoje gyvena tiek sterbliniai, tiek placentiniai, nors, tiesa, pirmųjų ne tiek jau daug. Brazilijoje tėra viena šeima — sterblinių žiurkių (oposumų), turinti 12 genčių.

Mato Groso ekspedicijai pavyko pamatyti, sugauti ar netgi prisijaukinti gana nemažai žinduolių. Matėme į mišką nubėgantį būrelį elnių, matėme tapyrų — bet tik netoli upių. Buvome sugavę vilką, bet šis gražus ilgakojis žvėris gyveno neilgai — jį teko iš gailesčio nušauti. Matėme įvairiausių didelių kačių, kurias kelio darbininkai gaudydavo tiek dėl mėsos, tiek dėl kailiukų. Retkarčiais pamatydavome primatų, pavyzdžiui, beždžionių kapucinų, ypač jeigu su mumis eidavo brazilas, mokantis jas prisišaukti. Beveik kiekviename purvyne aptikdavome agučių pėdsakų, tačiau labai retai — jų pačių. Kartais taira, stambi kiaunių šeimos atstovė, mikliai užsikardavo į medį pasižiūrėti į mus iš viršaus, tačiau reginiu nepatenkinta triukšmingai pranykdavo. Stovykloje gyveno keletas nepilnadančių — šarvuočių, skruzdėdų ir tinginių. Tripirščiai tinginiai karstydavosi mediniais stogų rėmais arba neįtikėtinai greitai bėgiodavo žeme. Šarvuočiai įrodė, kad puikiai sugeba akimirksniu įsirausti į žemę, net jeigu už uodegos juos traukia tiek rankų, kiek tik gali įsikibti. Vieną vienintelį kartą matėme be galo retą didžiąją ūdrą, su šeima besiropščiančią į statų krantą. Jos nelietėme, nes šios stambiausios pasaulyje ūdros labai įnirtingai medžiojamos ir daugelyje vietų yra visiškai išnykusios.

Į įvairių konstrukcijų spąstus pakliuvo 676 žinduoliai, maždaug 33 genčių ir kokių 36—40 rūšių atstovai. (Pastarieji skaičiai, be abejonės, pasikeis, kai šių žvėrelių kailiukai bus atidžiau ištirti laboratorijose, turinčiose visą lyginamąją medžiagą.) Spąstus spendėme reguliariai ištisus metus, tačiau laimikis nebuvo itin didelis — spąstų efektyvumas buvo tik vienas procentas.

Ir dar du dalykai aiškiai rodė, kad spąstai pagauna daug mažiau gyvūnų, negu būtų galima sugauti. Visų pirma, pačioje bazinėje stovykloje, jos trobelėse ir maisto sandėliuose, buvo sugauta daugiau kaip 40 graužikų. Didžiuma jų priklausė *Oryzomine* rūšims, kurių kitur nepavyko sugauti. Antra, paprasčiausios

duobės, dirvožemininkų iškastos visai kitam reikalui, kuo puikiausiai atstodavo spąstus. Jose buvo rasta apie 30 žinduolių, o iš jų aštuoni priklausė trims gentims, kurių atstovai nė karto nebuvo įkliuvę į spąstus. Žinoma, jeigu kokių nors žvėrelių nepakliūna į spąstus, lengviausia tvirtinti, jog jų labai mažai arba jie išvis tose vietose negyvena. Dirvožemininkų iškastos duobės, padėjusios be jokio vargo prisigaudyti įvairiausių gyvūnų, paneigė šią klaidingą nuomonę.

Ekspedicijos dalyvė Ruta Džekson labiausiai iš visų rūpinosi, kad iš spąstų ar duobių išimti žvėreliai išliktų gyvi. Sterblinius išlaikyti buvo daug sunkiau nei graužikus, tačiau du *Marmosa* genties atstovai bent jau ėdė. Kiti sterbliniai maisto neliesdavo, užtat šiems dviem buvo pasiūlytas nepaprastai gausus meniu iš virtų ryžių, kiaušinių, pieno, žalios mėsos, bananų, melionmedžio vaisių, musių, skraidančių skruzdėlių, termitų ir drugių. Šitaip maitinamas vienas iš jų išgyveno tris mėnesius, nes buvo pagautas dar mažas. Graužikams pakakdavo paprastesnio maisto — žalių kukurūzų arba ryžių, kiaušinių ir pieno. Dvi *Proechimys* genties patelės nelaisvėje netgi atsivedė jauniklių, nors, tiesa, po kelių dienų viena savuosius suėdė. Tai, kad tiek daug graužikų gerai jautėsi, gaudami tokius įprastus produktus, visiškai nereiškia, jog jie niekino kitokį maistą. Retkarčiais jiems duodavome ir jie mielai ėsdavo vabzdžius — bites ir cikadas, *buriti* palmių, lianų vaisius.

Stovykloje darbuojantis Ronui Painui, visų dėmesys buvo nukreiptas į šikšnosparnius. Jis gaudydavo juos plonyčiais kaip voratinklis, tačiau pakankamai tvirtais tinklais, kurių šikšnosparniai negalėdavo iškart pragraužti. Tuos tinklus pakabindavo taip, kad žvėreliai lengvai į juos patektų. Šikšnosparnių būta įvairesnių negu, sakykim, graužikų. Iš viso buvo sugauta tinklais arba nušauta 120 šikšnosparnių — 18 genčių, 26 rūšių atstovų. Dažniausiai pakliūdavo *Artibius* ir *Molossus* genčių šikšnosparniai, bet buvo ir netikėtumų. Pavyzdžiui, nepavyko sugauti nė vieno tikrojo vampyro, beveik visada atsivežamo gyvūnų kolekcijose iš Brazilijos. Ir atvirkščiai, buvo sugauta vienuolika šikšnosparnių, priklausančių dviem rūšim, kurios iki tol būdavo aptinkamos tik Trinidade ir Panamoje.

Brazilijos statistika tvirtina, jog per metus šalyje gyvatės įkanda maždaug 20 000 žmonių ir kokie 5 000 iš jų miršta. Šiais skaičiais lengva suabejoti, ypač kai esi Mato Grose, kur į viso-

kiausią statistiką žiūrima ne itin rimtai, nors, be abejo, nuo gyvačių įkandimo miršta nemažai žmonių. Laimė, niekas iš stovyklos gyventojų nebuvo įkąstas. Tiesa, vienam gyvatė kirto — pataikė į batą, o visi kiti tik stebėdavosi, kodėl jiems nieko panašaus neatsitinka, akis į akį susidūrus su šiuo gyviu. Iš 200 Brazilijos gyvačių rūšių tik 16 gali būti pavojingos ir jos visos priklauso duobagalvių šeimai, išskyrus liūdnai pagarsėjusius koralinius aspidus. Pačios pavojingiausios gyvatės — žararakos (vieną aptikome bazinėje stovykloje kone pirmą ekspedicijos atvykimo dieną), žararakusos, barškuolės ir koraliniai aspidai.

Žinoma, tarp visų gyvačių, kurias pamatę traukdavomės iš kelio, pavojingųjų buvo daug mažiau, negu mes manėme, nes netikrieji aspidai labai panašūs į tikruosius. Netikrieji neturi geluonies, jų galva platesnė, didesnės akys ir ilgesnė uodega, kuri nebūna iškelta šliaužiant, tačiau į tokius dalykus paprastai nekreipi dėmesio, kai netoliese pamatai tikro koralinio aspido dydžio ir tokiom pačiom ryškiom spalvom išmargintą gyvatę. Brazilai užmušdavo tiek vienas, tiek kitas. Jie netgi nudobdavo tas, kurios ėda kitas gyvates,— taip giliai buvo įsišaknijęs įprotis ką nors galabinti, ypač gyvates.

Norą žudyti nebūtinai nulemdavo sveikas protas ar gyvybiniai poreikiai, tai yra, auka nebūtinai turėdavo būti kenksminga ar tinkama maistui, tačiau tas noras išties buvo visuotinis. Jei didžioji skruzdėda, retas, gražus ir visiškai nekenksmingas gyvūnas, perbėgdavo kelią — o tai atsitikdavo gana dažnai,— vairuotojas akimirksniu sustabdydavo automobilį, ir visi brazilai šokdavo jos gaudyti. Paprastai skruzdėda vos velka savo dideles letenas, tačiau gali pajudėti ir greičiau, ypač kai ją vejasi klykianti minia žmonių, apsiginklavusių bėgant nutvertais pagaliais. Galiausiai už kokios mylios nuo kelio brazilai pasivydavo ją, imdavo daužyti ir daužydavo dar ilgai, nors ji jau seniai būdavo išleidusi paskutinį kvapą. Tebešūkaudami jie grįždavo prie automobilio tęsti kelionės, kurią taip įžūliai buvo nutraukusi didžioji skruzdėda.

Ornitologas Hilaris Frajus bazinėje stovykloje praleido aštuonias savaites. Jo atvykimas visus labai nudžiugino, nes miške buvo gausybė paukščių ir kitiems mokslininkams valandų valandas tekdavo ginčytis dėl jų vardų arba vartyti knygas. Kiek jų buvo daug ir koks energingas buvo Hilaris Frajus, matyti iš jo ataskaitos: jis sugavo 940 paukščių — 161 rūšies atstovų —

ir užregistravo dar 102 pastebėtas rūšis. (Kiekvienas britų ornitologas laikytų didžiausia sėkme, jei šitiek rūšių pastebėtų Britų salyne per visą gyvenimą. Mato Groso sparnuočių pasaulis savo rūšių gausybe labiau džiugina, bet ir labiau vargina.) Netgi prieš pat išvykdamas Frajus beveik kasdien papildydavo savo sąrašą naujais paukščiais ir, jo nuomone, būtų galėjęs užregistruoti kokius keturis šimtus rūšių, jei būtų dirbęs stovyklos apylinkėse ištisus metus. Galima palyginti: tiek pat laiko jis tyrinėjo paukščius panašaus dydžio ir panašios geografinės padėties plote Afrikoje ir aptiko tik 266 rūšis, iš kurių 26 buvo atkeliavusios iš vidutinio klimato zonos. Endeminė Brazilijos ornitofauna išties įvairi.

Daugiausia paukščių rūšių — 60, aptinkamų tik vienoje augmenijos zonoje, buvo seradose. Galeriniame miške gyveno 33 niekur kitur nematytos rūšys, sausajame miške — 25, o kampose 5. Keista, kad tankumynuose abipus Suja Misu gyveno tik dešimt rūšių, nepastebėtų kitose vietose; vadinasi, daugybė kitų rūšių atstovų čia buvo susiradę „antruosius namus".

Ne visuomet iškart būdavo galima atsakyti, kodėl kai kurios rūšys pasirenka vieną, kartais dvi gyvenamąsias teritorijas, bet neaptinkamos trečioje. Frajus rašė:

> „Išdrįsčiau teigti, kad psichologinis faktorius, renkantis gyvenamąją vietą, yra vienintelis ir lemtingiausias, kad kiekvienas paukštis laikosi tam tikros teritorijos ribų, nes kitur jis jaučiasi daug prasčiau... Panašų požiūrį yra išreiškęs Moro: „Aiškinimą subjektyviais faktoriais galime laikyti įtartinu, kuo rečiau naudotinu metodu, paskutine nesuprantamų dalykų aiškinimo priemone, savo bejėgiškumo išpažinimu, tačiau tiek daug visko yra nepaaiškinama jokiomis kitomis priežastimis, kad mes esame priversti pripažinti subjektyvių veiksnių egzistavimą."

Galerinių miškų paupiuose buvo sugauta tinklais arba pastebėta visų penkių Pietų Amerikos rūšių tulžių. Keturios jų rūšys, išskyrus didžiuosius *Ceryle torquatus*, priklauso *Chloroceryle* šeimai; jų arealai šiek tiek skiriasi, tačiau bendruose plotuose turbūt sugyvena todėl, kad minta skirtingomis žuvų rūšimis. *C. aenea* sveria apie 13 gramų, *C. americana* beveik dukart daugiau, *C. inda* — keturiskart, *C. amazona* — bemaž aštuoniskart

daugiau. Jų snapų dydžiai sutinka kaip 1 : 1,5 : 2 : 2,5, ir matyt, jų gaudomos žuvys irgi yra atitinkamo dydžio.

Ilgokai išbuvęs Afrikoje ir ten daugiausia tyrinėjęs bitininkus, Hilaris Frajus Brazilijoje susidūrė su visiškai jiems negiminingа paukščių grupe, žakamarais, kurie buvo labai panašūs į Afrikos bitininkus. Negiminingų grupių panašumas, ypač kai jas skiria vandenynas, visuomet kelia susidomėjimą, o šie paukščiai išties turėjo daug bendrų požymių. Todėl jis lygino vienus su kitais: geniniams priklausančius auksapaukščius, gyvenančius Naujajame pasaulyje, su žalvarninių būrio atstovais bitininkais, paplitusiais Senajame pasaulyje, ir štai ką parašė:

„Abiejų šeimų paukščiai — maži, ryškiaplunksniai, ilgais aštriais snapais ir labai trumpomis kojomis. Abiejų lyčių plunksnų spalva panaši, dažniausiai žalia; papilvė paprastai tamsiai geltona, kaklas ir krūtinėlė kontrastingi. Skraidančius vabzdžius jie gaudo daugiausia miškuose (žakamarai) ir savanose (bitininkai). Nei viena, nei kita šeima nėra itin gausi: žakamarų yra penkios gentys, apimančios šešiolika rūšių, o bitininkų — trys gentys ir 24 rūšys.

Žakamarų ir bitininkų konvergencija gali būti vienodos mitybos pasekmė, nes tai, kuo paukštis minta ir kaip tą maistą susiranda, turi didžiulę įtaką ne vien snapo sandarai, bet ir plunksnų, elgesio bei dauginimosi biologijos pobūdžiui.

Kadangi abiejų šeimų maistas yra iš esmės vienodas, kyla klausimas, kiek kiti panašumai yra dėsningi, kiek tiesiog atsitiktiniai. Apie tai galima tik spėlioti. Jų ilgi, aštrūs, standūs snapai pritaikyti geliančiųjų vabzdžių gaudymui. Bitininkai savo grobio nuodų išvengia dėl įgimto mokėjimo apsieiti, bet dar nepastebėta, kad analogiškai elgtųsi žakamarai. Kaip ir kiti paukščiai, medžiojantys pavienius skraidančius vabzdžius (kregždės, čiurliai), žakamarai ir bitininkai suka lizdus urvuose, nors visiškai nesuprantama, kodėl jie kasa ilgus tunelius ir pačiame jų gale deda kiaušinius, užuot įsikūrę medžių drevėse ar uolų plyšiuose. Galbūt šis įprotis susiformavo dėl natūralių ertmių trūkumo ar pakrančių, kur yra tinkamų skardžių ir apstu vabzdžių, pomėgio, o gal todėl, kad jų snapais kuo puikiausiai galima rausti urvus. Ir vieni, ir kiti deda vienodo dydžio

kiaušinius, inkubacinis ir plunksnavimosi periodai tokie patys; matyt, tą lemia maisto kiekis ir kokybė poravimosi metu, kuris sutampa su vietinio liūčių sezono pradžia."

Bemaž visi žvėrių, paukščių, žuvų ar augalų tyrinėtojai papildė savo kolekcijas naujais pavyzdžiais ir praplėtė mokslui žinomų rūšių paplitimo ribas. Natūralu, kad anksčiau Brazilijos floros ir faunos pavyzdžiai buvo renkami labiau civilizuotose krašto vietose, o mūsų bazinės stovyklos apylinkės niekada nebuvo taip intensyviai tyrinėjamos. Kadangi stovykla buvo įsikūrusi ant miškų ir seradų ribos, kuri nuo neatmenamų laikų slinkdavo čia į vieną, čia į kitą pusę, veikiama klimato ar kitokių pasikeitimų, konkrečių rūšių arealai buvo išsiplėtę: kokių nors ekvatorinių ar miško rūšių būdavo aptinkama kaip niekada toli pietuose, o pietinių — šiaurėje arba vakaruose, kur anksčiau niekas jų nebuvo matęs.

Rozmerė Makonel tyrinėjo žuvis. Prieš tai ji dirbo Gajanoje, todėl dabar domėjosi, kuo gi skiriasi šie du kraštai ir kokias analogijas galima nustatyti, remiantis jos stebėtų rūšių elgsena bei paplitimu. Dirbti Brazilijoje buvo daug sunkiau, bet Mato Grosas su kaupu atlygino visus vargus.

„Žuvis gaudydavau daugiausia naktį, nes Gajanos patyrimas buvo pamokęs, kad su tokiais menkais įnagiais kaip mano tai pats produktyviausias metas. Kai kurios Pietų Amerikos žuvų grupės (cichlidai ir dauguma characidų) aktyvios dieną, o naktį tūno pasislėpusios prie krantų, tuo tarpu kitos (įvairiausių rūšių šamai ir peiliauodegiai) — naktinės. Turint gerą žibintą, miegančias žuvis galima traukti paprasčiausiu tinkleliu, be to, naktį daug lengviau gaudyti aktyvias naktines žuvis, nes jos išlenda iš plyšių, kuriuose slapstėsi dieną. Jas išduoda žibinto šviesoje švytinčios raudonos, oranžinės ar sidabriškai geltonos akys. Daugelio gėlavandenių krevečių akys irgi blizga, kaip ir vorų, kurių čia buvo itin apstu: vieni naktį lakstydavo vandens paviršiumi, kitų akys tarsi deimantai blizgėdavo išilgai upės krantų. Lėlių akys žibinto šviesoje irgi būdavo panašios į žvakes ir gerai atsispindėdavo tamsiame vandenyje.

Nudžiugau radusi bazinę stovyklą tokioje vietoje, kur daug duburiuotų upelių. Todėl galėjau kiek tinkama laks-

tyti prie jų gaudyti ir stebėti žuvų bet kuriuo dienos ir nakties metu. Nuostabu, kokios didelės žuvys pasirodydavo tuose upokšniuose naktį — 15 colių peiliauodegiai, ilgos plonos žuvys, kurios nelankstydamos kūnų vienodai lengvai plaukdavo tiek į vieną, tiek į kitą pusę (elektros laukas apie kūną padeda joms justi aplinką). Jų elektrinius specifinio dažnumo signalus mes įrašėme į magnetofono juostą ir sužinojome, kad upėje netoli stovyklos jų yra trijų rūšių. Naktimis šarvuotieji šamiukai (maždaug šešių colių ilgio) naršydavo lapus upelio dugne, ieškodami lašalų vikšrų bei kitokio maisto taip įnirtingai, kaip kad terjeras vaikosi žiurkę. Paaiškėjo, kad šios žuvys nepaprastai ištvermingos: jos sugeba išsiropšti iš rezervuarų laboratorijoje, gali išbūti ilgą laiką be vandens, šliaužioti žeme pasispirdamos uodega ir pilvo pelekais ir netgi ilgokai išgyventi šalčiausioje šaldytuvo kameroje. Cichlidai *Aequidens*, gyvenantys tų upelių aukštupiuose, irgi labai ištvermingi ir geriau už daugumą kitų rūšių ištveria deguonies trūkumą. Beveik visi jie turi papildomus kvėpavimo organus, padedančius egzistuoti pūvančių lapų pilnuose, rūgštinguose aukštupiuose, kur labai mažai deguonies. Kelios naktinių žuvų rūšys ir kai kurios dieninės, pavyzdžiui, piranijos, skleidžia garsus — sugautos cypia.

...Žinoma, kasdien ir beveik kasnakt peršlapdavau iki pažastų. Visuomet dirbdavau apsirengusi, nes taip buvau įpratusi Gajanoje, kur reikėjo ypač saugotis piranijų. Todėl visuomet būdavo vėsoka, nors dirvožemininkus tuo tarpu kamuodavo karštis. Kai nuolatos sėdi ant dumblėto upės kranto iki siūlo galo permirkusiomis kelnėmis, drabužiai beregint virsta skudurais, nes šlapia medžiaga lengvai plyšta. (O drabužių buvau įsidėjusi kuo mažiau, kad tilptų žūklės įnagiai.) Matuojant drėgnas žuvis, sulėkdavo bitės, tarp kurių būdavo ir geliančių sulaukėjusių „europiečių". Prie upelių ramybės neduodavo kandantys vabzdžiai, ypač uodai trūkliai, mašalai ir moskitai.

Tyrinėjant žuvis bjauriausia, kad reikia nešiotis daugybę reikmenų žuvims gaudyti ir laikyti, nes tropikuose jos labai greitai genda. Slankiodavau paupiais nežmoniškai apsikrovusi. Dauguma brazilų buvo įgudę žvejai ir mėgo šį užsiėmimą, tačiau beveik visi braudavosi per krūmus

labai garsiai, palyginti su indėnais, su kuriais dirbau Gajanoje. Darbas buvo išties sunkus, nes tekdavo patiems darytis tinklus ir paskui be valties juos užmesti, nuolat saugantis piranijų ir elektrinių ungurių — aš puikiai žinojau, kokie jie pavojingi. Gerai, kad vanduo beveik visur buvo skaidrus ir su poliaroidiniais akiniais galėdavai pamatyti, kokių žuvų esama upelyje, o jau paskui bandyti jas gaudyti."

Iš viso per du mėnesius Rozmerė Makonel prigaudė maždaug 50—100 rūšių žuvų. Praeis nemažai laiko, iki bus nustatytas tikslus galutinis skaičius, bet jau dabar atrodo, kad beveik pusė jų — mokslui nežinomos. Kai kurios žuvys, visų pirma characidai, bus atiduotos ekspertams nuodugniau ištirti. Po Gajanos ji tikėjosi aptikti čia bent 200—300 rūšių ir nepaprastai nustebo, neišsenkančiuose bazinės stovyklos apylinkių upeliuose radusi tiktai kokį dešimt rūšių. Tarsi atpildas maždaug 50 rūšių buvo sugauta Rio das Mortėje prie Šavantinos ir apie 20—30 Sujos upėje. Matyt, stovyklos upeliai, nors ir neišsenkantys, buvo ne itin palanki terpė žuvims — visų pirma, dėl deguonies trūkumo. Dažniausiai juose randami cichlidai, characidai ir šarvuotieji šamiukai gali išbūti be vandens netgi keletą valandų.

Jokios žuvys nenerštė, jai būnant Brazilijoje liūčių sezono pabaigoje (kovo—gegužės mėnesiais). Iš gonadų buvo matyti, kad dauguma rūšių turėtų neršti pačioje lietymečio pradžioje, o sausasis sezonas žuvims — „psichologinė žiema", kada jos menkai tesimaitina ir beveik neauga. Todėl liūčių sezono pabaiga labiausiai tinka lyginamajai giminingų rūšių ekologijai ir jų mitybos įpročių panašumui tyrinėti. Pavyzdžiui, skirtingos characidų *Creatochanes* genties rūšys dažnai būdavo sugaunamos kartu; matyt, jos varžydavosi dėl to paties maisto tais laikotarpiais, kai jų privisdavo daugiausia. Įdomu, kad tropikams būdinga ne tiek rūšių gausumas, kiek panašių ir giminingų rūšių sambūvis toje pačioje ekologinėje nišoje tuo pačiu metu. Gal ten yra kur kas daugiau nišų, negu atrodo? Arba daugiau maisto? O gal rūšys čia labiau toleruoja vienos kitas, nors šiauresnėse platumose tai būtų visiškai neįtikėtina?

Anglijos žvejai, įpratę kiaurą dieną išsėdėti be laimikio, apstulbtų pamatę, kaip gausu Pietų Amerikoje žuvų ir kaip lengva jas pagauti. Rozmerė Makonel ir trys brazilai, su kuriais ji eida-

vo į ekspedicijas iš stovyklos, kartą užtiko ežerą, kuriame tikriausiai niekas nebuvo žvejojęs, tik gal kadaise indėnai. Jaukas buvo stveriamas vos įmerkus kabliuką, ir per tris valandas jie sugavo vienuolika svarų žuvų.

Kiekvienas naujas ekspedicijos narys, ypač kai jis eidavo maudytis į visų pamėgtą vietą Rio das Mortėje, būdavo „padrąsinamas" pasakojimais apie žuvis, kurios gali energingai įlįsti į bet kurią žmogaus kūno angą. Jų spygliai įstringa į raumenis, ir ištraukti būna labai sunku ar netgi neįmanoma. Pastaroji detalė itin sustiprindavo tų pasakojimų efektą. Rozmerė Makonel iš tikrųjų prie kranto sugavo kelias *candiru* — taip portugališkai vadinamos parazitinių šamiukų šeimos vandelijų genties žuvys (jas privilioja šlapimas), tačiau sugavo tinklu. Jos laikosi arti dugno, dažniausiai parazituoja kitų žuvų žiaunose ir tikrai turi spyglius ant galvos. Todėl nenuostabu, kad vos išgirdę tuos pasakojimus, žmonės skubiai pašokdavo nenorėdami daugiau sėdėti vėsiame, gaivinančiame, raumenis atpalaiduojančiame Rio das Mortės vandenyje. Galbūt toks mitrumas ir padėjo — niekas nenukentėjo nuo *candiru*, tik įsibaiminę visi buvo gerokai.

Ekspedicijai dirbant Mato Grose, buvo surinktos keturios stambios augalų kolekcijos. Deividas Filkoksas surinko 2 000 pavyzdžių, Rėjus Harlis — 1 500, Džimas Rateris su Deividu Gifordu — irgi 2 000, o Džordžas Ardžentas su Polų Ričardsu — 1 000. Iškart reikia pasakyti, jog pavyzdžių skaičius gali ir neatitikti surinktų rūšių skaičiaus. Į naują rūšį panašus augalas pažymimas tam tikru numeriu, bet paskui gali paaiškėti, kad toji rūšis numerį jau gavusi anksčiau, kai tas pats augalas atrodė kitaip. Žodžiu, turint galvoje dublikatus ir tai, kad dirbo keturios grupės, nors daugiausia skirtingose vietose ir skirtingu metų laiku, galima teigti, jog iš 6 500 pavyzdžių nebus 6 500 skirtingų rūšių. Tačiau pridėjus mažesnes kolekcijas (kai kurias surinko viešėję brazilų mokslininkai), susidarė įspūdingas 8 000 pavyzdžių rinkinys.

Deividas Filkoksas ataskaitoje rašo:

> „Maždaug 1 000 iš 8 000 surinktų pavyzdžių jau yra kritiškai išnagrinėti ir gavę pavadinimus; kai kurie iš jų, atrodo, mokslui nežinomi.
>
> Darbą mes pradėjome suvokdami, kad iš šių kraštų atvežtos kolekcijos sudomins viso pasaulio botanikus. Žinoma, Mato Grose augalai buvo rinkti ir anksčiau, bet pastarosios

ekspedicijos metu ištirta teritorija iki šiol buvo botanikų neliesta — tuo dar labiau įsitikinome, pradėję taksonomiškai nagrinėti ir vardyti augalus.

Pamažu aiškėja ir kitas, netgi dar įdomesnis dalykas — jau galima kalbėti apie kai kurių rūšių plitimą pietų kryptimi, nes radome augalų, kurių iki šiol dar niekas nebuvo aptikęs piečiau Amazonės baseino."

Kadangi kitos mokslo įstaigos irgi norėjo gauti augalų pavyzdžių, o Brazilija pageidavo, kad britų kolekcija liktų ir jai, botanikai rinko po dešimt vienodų augalų. Todėl surasti, pažymėti numeriu, supresuoti ir išdžiovinti dešimt egzempliorių kiekvieno iš 8 000 augalų buvo daug sunkiau, negu atrodė iš pradžių. Palyginkime: Britanijoje botanikui niekuomet nepavyktų surinkti 8 000 pavyzdžių, nes Britų salyne iš viso rasta tik apie 1 500 rūšių, o vienoje teritorijoje, sakykim, grafystėje, būtų galima aptikti daugių daugiausia 1 300 rūšių.

Ar bus tie nauji Brazilijos augalai panaudoti? Gal taip, o gal ir ne, bet visgi sąrašas naudingų augalų, kilusių iš Naujojo pasaulio, gana ilgas. Bulvės ir tabakas atkeliavę jau seniai, bet tai tik menka nemažo asortimento dalelė. Jį sudaro ananasai, žemės riešutai, braziliškieji riešutai (deja, neaugę bazinės stovyklos apylinkėse), kažu riešutai, chininas, kokainas, kaučiukas, pomidorai, melionmedžio vaisiai, kakava, manijokai, kurarė (kelių augalų mišinys), maranta, kukurūzai (taip ir neaišku, iš kur atsiradę, nes neaptikta jokių panašių laukinių rūšių), anonos, brantmedžio sakai (naudojami medicinoje), kaskara segrada (šunobelės žievė), ipekakuana ir vanilė. Ir atvirkščiai, pagrindinė Brazilijos kultūra — kavamedis — atkeliavo į Braziliją iš Arabijos, o į ją iš Afrikos.

Dugumas botanikos atradimų bus paskelbta, kai bus identifikuoti visi pavyzdžiai ir visos aptiktos rūšys. Tai gali užtrukti dešimt, o gal net daugiau metų. Su kitais duomenimis, ypač gautais dar stovykloje, platesnė auditorija bus supažindinta greičiau. Pavyzdžiui, Rėjus Harlis susižavėjęs stebėjo ir aprašė, kaip veikia sudėtingas žiedadulkių išbėrimo mechanizmas:

„*Eriope crassipes* — Pietų ir Centrinės Brazilijos savanose (vadinamose seradomis) gana dažnai aptinkamas augalas, kurio paplitimo sritis siekia Boliviją ir galbūt Venesuelą.

Tai status, negausiai išsišakojęs žolynas ilgu ir plonu stiebeliu, kylančiu iš storos sumedėjusios plaštakiškos šaknies. Žiedai, kurių ilgis nuo vainikėlio pagrindo iki viršutinės lūpos galiuko tik 6—8 mm, turi keturis kuokelius, nulinkusius prie įgaubtos apatinės vainikėlio lūpos (kaip ir visų *Ocimoideae* atstovų). Gelsvai žalsvi pumpurai prieš išsiskleisdami būna charakteringai išsipūtę. Jie išsiskleidžia pamažu, tačiau pakankamai greitai, kad būtų galima stebėti, ir žiedas tuomet jau būna pasiruošęs išberti žiedadulkes.

Žiedadulkes perneša mažytė, vos 6 mm ilgio bitė. Ieškodama nektaro, ji nusileidžia ant apatinės lūpos. Apatinė lūpa tučtuojau atsilenkia, ir išlaisvinti kuokeliai staiga ištiesia, apiberdami žiedadulkėmis bitės pilvelį. Tų ryškiai geltonų žiedadulkių paprastai išberiama gana daug, ir jos gerai matomos netgi bitei skrendant. Dažnokai staigus lūpos ir kuokelių krustelėjimas išgąsdina bitę, bet paprastai ji tuoj pat sugrįžta prie kito žiedo. Atidavęs žiedadulkes, žiedas gana greit netenka rusvo atspalvio ir virsta šviesiai violetiniu.

Purka šios procedūros metu būna nejautri ir išlieka trumpa, neretai pasislėpusi tarp ilgų plaukelių. Bet išlaisvinti ir tiesūs kuokeliai po truputį nulinksta, ir plaukeliai purkos jau nebedengia. Matyt, kuokeliai šitaip lyg ir parengia aikštelę žiedus lankančioms bitėms ir leidžia žiedadulkėms patekti ant purkos. Galų gale dulkinės visiškai nulinksta, purka gerokai pailgėja, ir po kelių valandų vainikėlis nukrinta."

Deja, niekas iš stovyklos mokslininkų neturėjo galimybių nuodugniai išsiaiškinti, ar tropikų gyventojų pamėgtas dažnas augmenijos deginimas duoda kokios naudos, tačiau Deividas Filkoksas teigia, kad žoliniai augalai šiuo atveju nukenčia labiausiai. Medžiai ir krūmai turi storą kamštinę žievę, kuri faktiškai yra atspari ugniai, todėl jie praranda tik vegetuojančias dalis, tuo tarpu žolynams svarbiausia turėti tvirtą šaknų sistemą, nes tik ten gali būti laikomos maisto medžiagos, reikalingos jiems ataugti, netekus antžeminės dalies. Todėl nenuostabu, kad buvo aptikta tiek nedaug vienmečių augalų, o surinktų vienmečių

rūšių kiekis buvo nepaprastai mažas, palyginti su vidutinio klimato zonomis.

Atsidūręs seradose siaučiančio gaisro viduryje, nepatikėtum, kad kas nors gali atlaikyti nuožmios ugnies liepsnas. Ugnis šliaužia nukritusių lapų kilimu ir nudžiūvusiomis šakomis, o užklupusi sausos žolės lopinėlį ar kokį kitą lengvai degantį daiktą, sušnypščia ir akimirką suliepsnoja dar smarkiau. Tiesiog neįtikėtina, kad žemė ir medžių kamienai atvėsta beveik tuoj pat, kai praslenka ugnis. Tyrimai Pietų Afrikoje ir kitose to žemyno vietose parodė, jog degant žolių savanoms temperatūra būna aukšta, bet išsilaiko neilgai. Dirvos paviršius, priklausomai nuo vėjo ir žolės rūšies, įkaista iki 100—850°C, tačiau atvėsta iki aplinkos temperatūros per kelias minutes. Dviejų centimetrų gylyje temperatūra pakyla daugiausia 14°C, o kartais — tik 3—4°C. Tropinių miškų deginimas kelia susirūpinimą daugelyje kitų pasaulio vietų, tuo tarpu brazilai Mato Grose atkakliai tiki deginimo nauda ir dėl gresiančio pavojaus pernelyg nesijaudina. Štai ką yra parašęs Dankanas M. Porteris apie tą pačią problemą kitoje Lotynų Amerikos šalyje:

„Ištisus šimtmečius žemės ūkis (Panamoje) rėmėsi augmenijos kirtimu ir deginimu, kuris tropikuose labai populiarus. Viso pasaulio žemdirbiai ir gyvulių augintojai naudojasi šiuo metodu, darydami didžiulę žalą aplinkai. Medžiai ir krūmai iškertami, jiems leidžiama išdžiūti, o paskui sudeginami. Iš pelenų grūdinės kultūros gauna maistingųjų medžiagų. Toks maistingųjų medžiagų atpalaidavimas ypač gausus tropikuose, kur medžiai turi sutraukę didumą jų ir žemė labai nederlinga. Sudeginus medžius, dirva patręšiama ir sėjamos grūdinės kultūros. Per kelerius metus dirvožemio derlingumas išsenka, ir fermeris eina gilyn į mišką pakartoti to paties ciklo.

...Ugnis ne tik sunaikina vegetacinę dangą, bet ir padaro nenusakomą žalą pačiam dirvožemiui. Sunaikinami nukritę lapai ir humusas, todėl dirvožemiai pasidaro praktiškai sterilūs. Tropinės dirvos yra smarkiai nualintos, nors jose ir auga vešlūs miškai."

Geografas Erikas Braunas, aplankęs kelias stambias fazendas, esančias džiunglese ne per toliausiai nuo bazinės stovyklos, irgi

labai sunerimo dėl krašto ateities. „Tarptautinių agentūrų sudarytomis ekonominio vystymo rekomendacijomis,— pasakė jis,— čionai nesinaudojama, ir tai man atrodo tragiška." Nuo nelytėto bazinės stovyklos pasaulio, kur mokslininkai viską tausojo, tarytum patekę į Rojaus sodą, iki didelių, prie kelio įsikūrusių fazendų buvo tik keli žingsniai. Rojus virsta fazenda tiesiog bežiūrint.

7. TURTUOLIS, VARGŠAS

Sakoma: „Dievas sutvėrė pasaulį, bet Olandiją — patys olandai." Iš tiesų, gerokas tos šalies gabalas šiandieną yra žemiau jūros lygio, tačiau visos Olandijos plotas — tik 13 000 kvadratinių mylių, o pačių olandų sukurta sausuma užima poros tūkstančių kvadratinių mylių plotą. Todėl europiečiams sunku suvokti, kokios didžiulės tos turtingosios žemės, kurias Brazilija pradeda naudoti beveik be jokių pastangų savo teritorijos viduje. Mato Groso valstija užima bemaž 400 000 kvadratinių mylių, o Amazonės ir Paros valstijos dar didesnės. Kiekviena iš jų savo plotu mažiausiai 30 kartų pranoksta visą Olandiją, o ką jau kalbėti apie brangiąsias, taip sunkiai iš jūros atkovotas žemes. Reikia įsisąmoninti, kokia milžiniška Brazilijos vidinė imperija, kad būtų galima ją suprasti.

Vien kelias iš Šavantinos į San Feliksą, lygiai 324 mylių ilgio, atvėrė plotus, kur kas didesnius už Olandiją ar netgi Britaniją. Jį būtų galima palyginti su keliu iš Anglijos į žemyną, nutiestu per Šiaurės jūrą, jeigu tik koks išradingas olandų sumanymas staiga paverstų ją sausuma. O juk tai nebe pirmas per nelytėtą kraštą brazilų nutiestas kelias, padovanojęs jiems mylių mylias naujų žemių. Nuo pat pradžių brazilai vienokiais ar kitokiais būdais plėtė savo valdas. Jie visuomet galėjo tarsi kokie turtingi paveldėtojai eikvoti pagrindinį kapitalą, kai pajamos būdavo nepakankamos. Tik rusai ir kanadiečiai žino, ką reiškia turėti tokius turtingus žaliuosius masyvus, tačiau nei Rusija, nei Kanada negali pasigirti vešliais atogrąžų miškais, kokie auga Brazilijos gilumoje.

Todėl atrodytų, kad brazilai turi būti išmokę kuo optimaliausiai naudoti savo neįkainojamą turtą. Juk galų gale jie turi pa-

tyrimo, be to, šitos atsargos nėra neribotos. Jie žino, kad žemės negalima amžinai eksploatuoti, kad ją reikia įdirbti. Kaip ir bet kuris paveldėtojas jie supranta, kad kapitalas anksčiau ar vėliau išsenka ir tik pajamas galima paversti amžinomis. Šaliai trūksta maisto, ypač šiaurės rytams, kur žmonės kone badauja,— papildomos žemės galėtų padėti išbristi iš skurdo. Gyventojų kasmet priauga daugiau kaip trim procentais, ir tuščiuose plotuose jiems atsirastų vietos. Todėl atrodytų, kad tokioje senoje valstybėje, kur tiek daug pirmovinių žemių, galinčių patenkinti didumą jos poreikių, galima tikėtis griežčiausios tvarkos ir didžiausio pasiryžimo kuo tinkamiau panaudoti šią nuostabią gamtos dovaną.

Iš tikrųjų nieko panašaus ten nėra. „Norėdami perprasti, kas dedasi visoje Brazilijoje,— yra pasakęs vienas anglų diplomatas Rio de Žaneire,— galite iš Rio niekur nevažiuoti." Deja, Rio de Žaneiro beveik nedomina, teisingai ar neteisingai naikinami miškai. Ką tai turi bendro su gyvenamųjų namų kvartalų kainomis? Didžioji Rio dalis nė neįsivaizduoja, kas vyksta beveik visame Mato Grose, nes didžiajai Rio daliai į tai nusispjaut. O sužinoti, kas dedasi naujose žemėse, galima tik vienu vieninteliu būdu — reikia ten nuvažiuoti.

Invazija į tą senovinį kraštą, jos pobūdis apstulbintų beveik kiekvieną. Jis, be abejonės, nustebintų rusus, kurie Sibiro išteklius naudoja taip apdairiai ir planingai. Taip pat labai nustebtų visos ankstesnės Amerikos vyriausybės, kurios rūpindavosi tolygiu naujų žemių paskirstymu, kai tikrieji naujakuriai pirmiausia įsikurdavo pasienyje, o tik paskui gaudavo savo 640 akrų, savo vieną kvadratinę mylią. Olandai tiksliai žinojo, kas dirbs naujus sklypus, daug anksčiau, negu buvo nusausinti polderiai. Naujoji Asuano užtvanka du milijonus akrų dykumos pavertė derlinga žeme, ir kiekvienas akras buvo aiškiai paskirstytas.

Tik trečdalį Žemės užima sausuma, ir tik maža dalis (12 procentų) tos sausumos tinka žemdirbystei. Todėl ji turi nepaprastai didelę vertę. Tik dalelę to mažo ploto sudaro tropikai, kur gausūs lietūs neretai pagerina netgi skurdžiausią žemę ir kur lietus, šiluma ir tikrai gera dirva gali duoti neprilygstamą javų derlių. Mato Grosas yra tropikuose. Lietaus ten netrūksta, bent jau pusmetį, o dirvožemiai įvairūs — vienur geri, kitur skurdūs. Todėl — pakartosime dar sykį — su šiuo neįkainojamu turtu turėtų būti elgiamasi be galo subtiliai, nes vis didesnė jo dalis patenka į užkariautojų rankas ir vis mažiau ir mažiau jo lieka nepaliesto.

Iš tiesų elgiamasi visai kitaip. Daugumoje naujų žemių pirmiausia pamatai porseirų lūšnas. Šie žmonės — skvateriai, neturintys jokių teisių arba turintys visas teises, nelygu, koks jūsų požiūris. Aišku, jie negali pateikti nuosavybės dokumentų ir apskritai beveik neturi jokios nuosavybės. Matyt, jie atvyksta iš pietesnės Mato Groso dalies arba iš šiaurės rytų Brazilijos, kur jie greičiausiai buvo išvaryti iš kieno nors kito žemių. Tokioje šalyje kaip Brazilija, kuri įnirtingai stengiasi išsiplėsti savo pačios viduje, porseirai visuomet gali kraustytis iš vienos vietos į kitą — atsukti nugarą vienam keiksnojančiam savininkui ir įsikurti gerokai atokiau, kur dar nejusti esant kito savininko. Kelias į šiaurę nuo Šavantinos, ypač pietiniai seradų plotai, kuriuos jis kerta, iškart priviliojo porseirų. Ši tyli invazija vyko paslapčia ir be paliovos — vieni keliavo pėsti, kiti raiti, treti sunkvežimiais (arklys, žmonės ir visa manta važiavo kėbule). Per kiekvieną ilgą mūsų kelionę į stovyklą ir iš stovyklos kelias atrodydavo toks pat, tačiau trobelių ir lūšnų pakelėje kaskart pamatydavome vis daugiau. Kiekviena iš jų buvo unikali, bet visos jos buvo labai panašios.

Visų pirma reikia pasakyti, jog jos turi pavadinimus. Jeigu yra viena *Agua Boa*, vadinasi, yra dar bent dvidešimt tokių, nes rašti gero vandens, matyt, svarbiau, negu sukti sau galvą dėl kitokio pavadinimo. Antra, tuose tamsiuose, palmių lapais dengtuose nameliuose visuomet gyvena daug daugiau žmonių, negu atrodo įmanoma. Akys palengva įpranta prie tamsos ir įžiūri visus gyventojus — iš pradžių vaikus prie durų, paskui šeimininką arba šeimininkę, siūlančią atsisėsti, paskui visus kitus tamsoje tūnančius vaikus ir galiausiai senyvą žmogų lovoje. Asla — molinė. Sienos arba iš molio, arba iš vertikaliai sukaltų karčių, arba tiesiog iš moliu apdrėbtų pinučių.

Po kojomis nuolat painiojasi paršeliai, čia ropšdamiesi per slenkstį vidun, čia vėl mėgindami išsiristi į lauką. Kai galų gale jų įžūlumas peržengia ribas, kas nors neapsikentęs paspiria koja, ir kvykdami iš pasipiktinimo jie lekia pro duris. Vištos, antys, kalakutai irgi maklinėja po kambarį ir taip pat sukelia baisų triukšmą, nukentėję už pernelyg didelę drąsą. Ant sijos visuomet kabo kalendorius. Taip pat įvairiausi pakinktai, kurių išdžiūvusi oda kieta tarsi medis, ir kirviai, kastuvai bei smulkesni pačių pasidirbti įrankiai. Kiekvienuose namuose yra sūrio trintuvė, padaryta iš skardos su iškaltomis skylutėmis, tačiau neteko

matyti, kad bent viena būtų neaprūdijusi ar vartojama. Kartais sijos būna papuoštos orchidėjomis, nuskintomis nuo miško medžių, kur jos auga kaip epifitai. Net ir pačioje skurdžiausioje lūšnelėje visuomet būdavom vaišinami kava. Šiauriniame Mato Grose kavos pupelės dar neauga, todėl jos turėdavo būti pirktinės, ir mes kiekvieną syk bandydavome išsiaiškinti, už ką jos pirktos.

— Ar jūs ką nors parduodate?

— Ne.

— Ar turite pinigų?

— Ne.

— Iš kur gavote kavos?

— Nusipirkome.

Kad ir koks nevaisingas būdavo pokalbis, mažas storo porceliano kavos puodelis visuomet puikiai atgaivindavo. Kava visur būdavo verdama ant židinio, nudrėbto iš molio, su įduba viršuje malkoms dėti. Ši įduba būdavo uždengta ketaus lakštu su apvaliomis skylėmis ir lankainiais. Ant įkaitusio ketaus stovėdavo aukštas emaliuotas žalias arba rudas kavinukas, iš kurio ir būdavo pilstoma į puodelius stipri saldi kava. Už visą tuose kambariuose esantį turtą nebūtum davęs nė skatiko, tačiau mielai būtum paklojęs nemažus pinigus už visada patiekiamą tirštą tamsų skystimą. Ypač kai lauke būdavo karšta ir kambaryje trūkdavo oro, kai aplinkui slankiodavo ligoti vaikai išpampusiais pilvais, plonomis kojomis ir abejingomis akimis.

Lauke būdavo daugiau gyvūnų: kiaulių, gulinčių pavėsyje; vištų, kurios be vargo susirasdavo lesalo; įvairiausių papūgų — tiek puošniomis plunksnomis, tiek plikai išpešiotais spuoguotais lopiniais. Stovėdavo nedidukai mediniai vigvamai, kur nakčiai būdavo uždaromos vištos. Kartais plokščiame dubenyje ant menkos ugnies kunkuliuodavo niekieno neprižiūrimas viralas, kuris galų gale pavirsdavo muilu. Nekreipdami dėmesio į kvapus ar karštį, po medžiu stovėdavo vienas arba keli arkliai, kurie atrodydavo nepaprastai pavargę. (Garsiojoje Foseto fotografijoje, kurią jis padarė vietovėje, jo paties pavadintoje „Negyvo arklio stovykla", gyvi arkliai visai taip pat liūdnai nukorę galvas.)

Iš grūdinių kultūrų čia buvo auginami manijokai — jų tokie gražūs lapai. Augo cukranendrės — aukštos, baltomis plunksnuotomis viršūnėlėmis; bananai, kurių plačius lapus taip lengvai nudrasko vėjas. Kad ir kokie menki atrodydavo pasėliai, daž-

niausiai želiantys tarp nukirstų medžių kelmų, toji laukymė bū·davo išdidžiai vadinama *roça* — žodžiu, reiškiančiu iškirstą plo·tą, galintį tapti plantacija.

Londono universiteto koledžo geografė Merė Meison tyrinėjo tas vietas, nusprendusi parašyti disertaciją apie kelio apylinkių raidą. Pasiėmusi didžiulį bloknotą, trokšdama kuo daugiau sužinoti, ji laipiodavo per kiaules ir vištas, ieškodavo ūkio šeimininko, atsiprašydavo už įsiveržimą ir puldavo visko klausinėti taip uoliai, tarsi būtų buvusi mokesčių rinkėja. Ar čia jūsų žmona? Ar visi vaikai jūsų? Kokią derliaus dalį kasmet parduodate? Iš kur (šis klausimas visuomet būdavo iš anksto pasmerktas) gaunate pinigų tokiai nuostabiai kavai pirkti?

Niekas jos nė karto neišvarė, niekas neprotestavo, visi atsakinėjo nedvejodami ir nemėgindami slėpti savo pragyvenimo šaltinių. Galima tik pagirti jos sugebėjimus, nes užduotis buvo ne iš lengvųjų. Jie atsakinėjo neišsisukinėdami netgi tuomet, kai manė (kai kurie vėliau prisipažindavo) ją esant teisėtojo žemės savininko įgaliotine. Beveik visame Mato Grose moterų statusas yra tradicinis, todėl moters klausinėjami gyventojai stebėjosi dvigubai, tačiau atsakinėjo paklusniai, ir jos užrašų knygelė be paliovos pūtėsi.

„466 km. „Kafe do Povo". Skvateriai. Čia gyvena jau ketverius metus. Gimęs Kujaboje. Užaugęs Bara du Garse. Atplaukė čionai kanoja Rio das Mortės upe. Turi didelę penkių hektarų *roça*. Šiokį tokį perteklių parduoda San Felikse. Žmona iš San Paulo valstijos. Marti japonė. Turi du partnerius, su kuriais dalinasi pelną... žmona pati kepa duoną, beje, labai skanią... Taip pat augina medvilnę, iš kurios šeima audžia hamako ilgumo juostas... *Vaqueiro* (kaubojus) uždirba 1/4, t. y. vieną iš keturių užaugintų veršelių... 472 km. „Rio Šavantiana"... 476 km. Ką tik atvykusi skvaterė. Gimusi Pjaujo valstijoje. Į MG atkeliavo per Maranjaną ir San Feliksą. Trejus metus gyveno San Felikse ir turėjo *roça*. Našlė, sakosi turinti sūnų, kuris jai padeda, tačiau atrodo nepaprastai liūdna... „Valparaiso" fazenda. 14 metų buvęs „savininku" Gojo valstijoje, 5 metus — Mato Grose, 5 metus dar kažkur, paskui 2 metus čia. Nuolat išvarydavo tikrieji savininkai. 4 hektarų *roça*. Seradose ganosi 30 galvijų. Prireikus vieną parduoda, turbūt už ko-

kius 140 naujųjų kruzeirų. 13 vaikų, 6 iš jų suaugę. Visi vyrai turi pentinus, bet neturi batų... „Savininkas" pasidaręs vandens varomą mašiną ryžiams kulti; ji nuostabiai paprasta... Moteris turi 3 sūnus, kurie mokosi Šavantinoje. Ji siuntinėja jiems maistą. Už kokius pinigus? — Troboje skrupulinga švara. Kabo netgi audeklo atraiža su kišenėlėmis dantų šepetukams. Kaip gali grindys būti tokios švarios?.. Auga manijokai, kukurūzai, bananai, melionmedžiai (vaisiai puikūs. Gavau du paragauti). Storulė mama turi 17 vaikų.

...Visi serga, niekas su manim nekalba... Trobelę radau tuščią... Du kryžiai prie kelio."

Teoriškai siauruose rėžiuose abipus naujojo kelio drąsiai gali kurtis tie, kurie norėtų dirbti žemę, bet negali užsimokėti grynais,— tai federalinė nuosavybė, palikta būsimam kelio platinimui. Tačiau skvaterio *roça* paprastai gerokai nutolsta nuo kelio, o ten jis jau neturi jokių teisių. Tiesa, žemių savininkai ir savavališkai jose įsikūrusieji neretai sudaro įvairiausius sandėrius. Tikrasis savininkas, išsiruošęs apžiūrėti savo sklypo, gali nudžiugti, čia pat radęs žmonių. Jis gali pasamdyti juos, sakykim, iškirsti pikadą aplink savo naująsias valdas. Arba paskirti *moradores* — prižiūrėtojais, kurie privalo saugoti, kad žemei nieko neatsitiktų, kol savininkas svarstys, ką su ja veikti. Kitas variantas, kartais netgi geresnis,— skvateris gali tapti dalininku (ir vadintis jau ne porseiru, o parseiru) ir pasilikti 50 procentų, kartais 90 procentų derliaus. Dar geriau, kai skvateris, kaip kad Žeraldas, pas kurį ekspedicijos nariams būdavo labai patogu užsukti kavos, už tam tikras paslaugas gauna plotelį žemės.

Visai neblogai, kai turėdami tūkstantį kvadratinių mylių žemės, galite pasikliauti keliais žmonėmis, amžinai jums įsiskolinusiais už padovanotus porą šimtų akrų. Tokius gerus kaimynus retai kur įsigysi už tokią kainą. Kad ir kaip ten būtų, valstybė visų šių dalykų praktiškai nekontroliuoja. Privati iniciatyva ir nedidelis kryptingas spaudimas ten, kur reikia, kartu su pinigų galia duoda geresnius rezultatus, negu protingi, kruopščiai apsvarstyti įsakai. O galbūt vyriausybė kaip tik ir siekia, kad stiprieji klestėtų ir darytųsi dar stipresni. „Kas turi, tam bus duota". Arba, kaip radijas nuolat tai kartoja savaip: „Geriausia, kas yra kapitalizme — tai patys kapitalistai."

Nors silpnieji nepaveldi žemių, netgi to siauro ruožo, teoriškai skirto skvateriams, jų gyvenimas dar palyginti pakenčiamas. Porseirai bent jau gali čia įsikurti, be ypatingų pastangų pasistatyti nedidelį namuką, paleisti gyvulius ganytis į aplinkinius tyrus, o prireikus pinigų parduoti vieną kitą karvę. Toks egzistavimas, kai kiaušiniai valgomi, tik vištoms sudėjus, kai šeimos nariai storėja arba plonėja, nelygu, koks metų derlius, iš šalies gali pasirodyti gana beviltiškas. Aišku, nelinksma gyventi be jokių vilčių ir aiškaus rytojaus, tačiau samdiniams apleistuose sklypuose dar liūdniau. Jų neviltis visiškai kitokio pobūdžio.

Už kokių 30 mylių nuo Šavantinos buvo posūkis į rytus. Ten netgi stovėjo kelrodis stulpas, tiesa, be jokios rodyklės. Kelias buvo neįtikėtinai blogas, ir ką tik pražygiavusi banda galvijų iš kažkurios netolimos fazendos buvo dar labiau jį sudarkiusi. Paskui tokią bandą paprastai driekiasi uodega sparvų, bjaurių kraugerių, nuo kurių įkandimo pašoka netgi storaodžiai galvijai. Šio niūraus kelio gale, už kokių 25 mylių nuo pagrindinio kelio, stovėjo keli trobesiai.

Iš pradžių ketinome ten pernakvoti. Mes dažnai užkardavome fazendoms šią prievolę, kai vėlus metas sutapdavo su mūsų noru pailsėti. Kadangi naktys būdavo šiltos ir mes pasikabindavom hamakus lauke, šeimininkams ta prievolė nebūdavo sunki. Nebent koks ankstininkas vakeiras, mieguistas išėjęs gerai pažįstamu taku, netikėtai atsitrenkdavo į kažkokią figūrą, visu ilgiu išsitiesusią tarp vištidės ir melionmedžio. Tuomet paaiškėdavo, kad į kokoną panašus hamakas kabo pačioje matomiausioje kiemo vietoje. Miegantysis nubusdavo, suvokdavo šį faktą, ir išsyk prasidėdavo diena. Taip pat greitai, tik atrišus porą mazgų, būdavo atsikratoma nakties, ir joks fazendeiras, moradoras ar porseiras nesiskųsdavo tokia trumpalaike medžių nuoma. Jie visuomet mus labai mielai priimdavo, todėl ir šį kartą ketinome kur nors prisiglausti to 25 mylių aklikelio gale. Bet nepraėjus nė 25 minutėms, mūsų ketinimai jau nebuvo tokie tvirti.

Tropikuose dažnai tenka stebėtis, kad čia, tame vabzdžių knibždėlyne, tiek mažai musių. Vidutinio klimato zonoje jos sulekia akimirksniu, vos pajutusios puvėsių kvapą, ir oras aplinkui net virpa nuo jų zvimbimo. Tropikuose, kaip daugelis yra pastebėjęs, jos kažkodėl ignoruoja net skerdyklas. Todėl mus nepaprastai nustebino daugybė musių, kai užsukome į pirmą pasitaikiusį namą to keliuko gale. Musės buvo nutūpusios ant stalo

padėtą maistą, ropinėjo netoliese žaidžiančių vaikų veidais. Netrukus jos aplipo ir mus. Mes puolėme įnirtingai jų vaikyti, nors, ko gero, prie tokio elgesio jos nebuvo pratusios. Prie šunų buvo baisu ir prisiliesti. Brazilijos viduryje apskritai geriau nedemonstruoti europiečiams būdingos meilės šunims, nes užsimanęs paglostyti ar patapšnoti kokį šunį, niekada nežinai, kas nutiks tavo rankai, tačiau šitie šunys atrodė tiesiog siaubingai. Jie buvo nusėti pūliniais, sunkiai kvėpavo, vos galėjo pakelti akių vokus, o ką jau kalbėti apie ausis. Vištos irgi atrodė labiau nusišėrusios negu kitur, tačiau labiausiai, žinoma, mus sukrėtė desperatiška žmonių būklė. Įkyrių musių ir apgailėtinų gyvulių fonas tik pabrėžė sunkią jų padėtį.

Savininkas steigė šią fazendą su užsidegimu ir turėdamas nemažą kapitalą. Už jo pinigus buvo nutiestas kelias, pastatyti namai ir nemažame plote iškirsta miško. Jis atvežė galvijų ir ketino atvežti dar. Bet paskui, nusamdžius žmones ūkiui prižiūrėti, jo ar jo rėmėjų entuziazmas staiga atvėso. Šiaip ar taip, po šios permainos ant tų žmonių kaklo palengva pradėjo veržtis kilpa. Jiems niekas nebemokėjo atlyginimo. Naujos idėjos ir nauji sumanymai liko neįgyvendinti. Darbai nutrūko, o savininkas net neatvyko pasidomėti, kas dedasi.

Fazendoje buvo galvijų ir derlius dar buvo nenuvalytas, bet visa tai priklausė nesirodančiam savininkui. Vietiniam bakalėjininkui ir galbūt savo giminaičiams gerokai įsiskolinęs samdinys negali išdrįsti imti dar ir iš žemvaldžio, kad ir kaip teisinga tai būtų. Tie žmonės neėmė — jie laukė. Jie nebuvo tokie įžūlūs kaip skvateriai, kurie nuo pat pradžių žino, jog neturi jokių teisių, ir, gindami savo karves ganytis į gretimas žemes, varžosi ne ką labiau kaip semdamiesi iš šaltinio vandens. Samdiniai nebuvo tokie nepriklausomi. Belaukdami darbdavio, jie paprasčiausiai nuskurdo, iš pradžių tapę kreditoriais, o paskui žmonėmis, kurie jau niekada neįstengs atsistoti ant kojų. Musės skrido vidun ir tūpė ant maisto, ant vaikų. Ten mes nepasilikome — iškeliavome ieškoti nakvynės kitur.

Daug vėliau, tarsi dėl kontrasto, praleidome dvi naktis daktaro Paulaus fazendoje. Ji buvo įkurta prie to paties šiaurės—pietų kelio maždaug tuo pat metu kaip ir musių apsėstoji fazenda, bet labai nuo jos skyrėsi. Visų pirma, tai buvo veikiantis koncernas, o ne pavienis ūkelis. Antra, jis buvo miškų zonoje, o visuotiniu įsitikinimu, beje, turinčiu pagrindą, fermai labiau tinka buvusi

miško negu seradų krūmynų žemė. Žinoma, kirsti mišką brangiau, tuo tarpu seradose galvijai gali ganytis nuo pat pirmos dienos, tačiau niekas neabejojo, kad miško žemė verta tokių išlaidų. Vyriausybei išparduodant šiaurinį Mato Grosą, priklausantį Bara du Garso prefektūrai, kuri beveik nesikišo į tuos reikalus, dar nebuvo netgi žemėlapio, sudaryto pagal aerofotografijas. Koks Pereira žinodavo, kad įsigijo 354-tą sklypą, kurio dydis 30×35 mylių, tačiau neįsivaizduodavo, ar tas sklypas miške, ar seradose, ar kampose, o juo labiau, koks ten dirvožemis ir ar teka per sklypą upė. Jam būdavo aišku tik tai, kad už pirmovinio krašto plotelį jis sumokėjo apie 8 000 svarų. Visa kita galėdavo jo net nedominti, ir jis parduodavo sklypą už didesnę kainą kam nors kitam, irgi nė neįsivaizduojančiam, kokiomis ypatybėmis pasižymi įsigyta žemė. Dar kelis kartus perparduodant, sklypo kaina vis kilo, nes turtingoje rytinėje pakrantėje sklido gandai, jog per tą potencialiai vertingą teritoriją vyriausybė planuoja tiesti kelią.

Prasidėjus kelio tiesimo darbams, tie visi reikalai staiga neteko teorinio atspalvio, nes pasidarė svarbu sužinoti, ar naujas kelias eis šalia, o gal net kirs 354-tą sklypą. Galbūt vertėjo netgi bandyti pakeisti numatytą kelio trasą, sužinojus, jog sklypas gali atsidurti nuo jos per toli. (Darbininkai, kirtę keliui pikadą, pasakojo, jog sykį jiems netikėtai buvo liepta grįžti dešimt mylių ir kirsti iš naujo kiek kita kryptimi. Priežastis buvo ne inžinerinė: jiems buvo pasakyta, jog tai *politica*.) Šiaip ar taip, kiekvieno savininko atžvilgiu kelias ėjo arba patogiai, arba nepatogiai. Dabar jau sklypą buvo galima parduoti žmogui, iš tikrųjų norinčiam juo naudotis, arba imtis darbo pačiam. Popieriaus lapas — nuosavybės teisę įrodantis dokumentas — staiga tapo realia ir pasiekiama tikrove.

Daktaras Paulus, teisininkas, jau buvo pasistatęs ūkį San Paulo valstijoje. Vadino jį *cidade*, bet tai buvo greičiau dvaras negu miestelis, kur darbininkai gyveno atskiruose namuose ir buvo ilgam aprūpinti darbu. Dabar jis ketino tą patį pakartoti Mato Grose, tik daug platesniu mastu ir pradėjęs viską tuščioje vietoje. Tam reikalui jis surado banką ir giminaitį, kurie užtikrino jam finansinę paramą. Be to, į naująjį ūkį jis pervežė seną anglišką garo mašiną, pagamintą „Maršalo ir sūnų" firmos Geinzbore. Ji buvo kūrenama pjuvenomis ir dar tiko antram *cidade* pastatyti. Šitaip buvo apsirūpinta energija. Daktaras Paulus pasi-

samdė kelis žmones vadovauti darbams, tarp jų vieną Brazilijos italą, kurio tėvai emigravo iš skurdaus kaimelio prie Neapolio, kai berniukui buvo šešeri metai. Jis buvo paskirtas valdytoju ir dukart per dieną privalėjo galingu radijo siųstuvu susisiekti su San Paulu. Darbininkai buvo surinkti iš arčiau. Iš pradžių jų buvo 50, vėliau turėjo padaugėti iki 100. Norint iškirsti Jorkšyro /ar Havajų dydžio plotą ir įkurti ten fermą, daug darbo jėgos nereikia. Net ir savininkui nebūtina aukoti viso savo laiko, kad ir kaip jam rūpėtų projekto įgyvendinimas.

Daktaras Paulus atskrisdavo į savo fazendą sykį per mėnesį. Pakilimo takas, esantis už kelių jardų nuo kelio ir lygiagretus su juo, buvo nutiestas pirmiausia. Paskui reikėjo iškirsti gerą gabalą miško. Įsivaizduokite, kad išlipę iš lėktuvo atsiduriate priešais miško sieną, o jūsų galvoje daugybė įvairiausių planų: darbininkų namų virtinė, valgykla, traktorių garažas, lentpjūvė su garo mašina, valdytojo namas, jūsų pačių namai, tvenkinys, sandėliai. Pirmiausia jūs griebiatės kirvio. Tikriau, atsigręžiate į pilną sunkvežimį kaboklų, kurie atvyko kartu su jumis dirbti už 15 svarų sterlingų per mėnesį (6 svarai bus išskaityti už maistą bei nakvynę), ir liepiate jiems čiupti kirvius ir kibti į darbą.

Paskui, sausąjį rugpjūčio mėnesį, jūs įsakote prikišti degtuką prie viso to, kas nukirsta. Tai gana pavojingas dalykas, todėl visi privalo žinoti, kad atėjo laikas deginti. Medžių viršūnės, nudžiūvusios bei džiūstančios nukirstų medžių šakos per sausojo sezono mėnesius pavirsta kone paraku, todėl nuolat gresia pavojus, kad jos gali užsidegti anksčiau laiko. Kaboklai gana nerūpestingai elgiasi su tokiais niekam nereikalingais daiktais kaip cigaretės nuorūkos. Bet tik ne tada, kai stovi išguldytame miške. Jie netgi nenumeta nuorūkos, norėdami ją užminti, o susiranda kokią kerpę drėgnesnėje kamieno vietoje ir kuo atsargiausiai užgesina į ją cigaretę.

Žodžiu, padegti nukirstą mišką lengva. Europiečiai, kuriems yra tekę vargti, pučiant į kruopščiai sudėliotą žabų krūvelę, turėtų pavydėti brazilams, galintiems padegti praktiškai viską vienu degtuku. Degtuko liepsnos liežuvėlis akimirksniu virsta vos įžiūrimu karščio stulpu — ugnis praryja krūmą, ir netrukus jau dega ištisi medžiai, o liepsna plinta neįtikėtinai garsiai. Žmogus su degtuku sprunka į mišką, nes ten ugnis negali taip godžiai šeimininkauti. Kartais ji lyžteli keletą viršūnių, jeigu jos pakankamai sausos, ar netgi kiek pašliaužia žeme, tačiau nėra

tokia grėsminga kaip toji, kuri siautėja medkirčių paliktose sąvartose. Gaisro metu oras atiduoda liepsnai deguonį ir dūmų sūkuriais kyla į viršų, todėl susidaro traukimas, kuris ir nugena ugnį nuo miško. Liepsnojantys lapai ir didžiulės pelenų skiautės pakyla į gerokią aukštį ir ten pranyksta tarp vanagų bei grifų, kurie ratais sklando virš šėlstančios ugnies jūros.

Visiems, kurie stebėjo pirmąjį atominį sprogimą Alamogordo dykumoje, siaubą kėlė viena mintis — jog šitai truks amžinai ir sunaikins viską pasaulyje. Panašus jausmas apima, žiūrint į vis smarkiau pleškantį laužą, kurio malkos suverstos kelių kvadratinių mylių plote. Liepsnos lipa vis aukščiau ir greičiau, vis labiau gožia nepasiduodančio stataus miško sieną. Ir atrodo, jog ji, kaip ir visa kita, pranyko nuo žemės paviršiaus ir pavirtus pelenais nuskriejo į pajuodusį dangaus mėlį. Galiausiai, kaip ir toje bevaisėje Naujosios Meksikos valstijos dykumoje, ugnis pasiekia apogėjų. Paskui ji pradeda silpti, mažėti, gesti. Mato Groso miškuose tai trunka gana ilgai. Vienas milžiniškas laužas pirmiausia virsta keliais mažesniais, iš kurių kiekvienas rimsta savaip, o paskui lieka tik daugybė dūmų stulpų — baltų ar beveik nematomų, kylančių lėtai arba dar vis greitai. Nuostabu, kad didesniųjų medžių kamienai nesudega ir lieka gulėti visaip suvirtę vienas ant kito. Ugnis rusena aplink juos, po jais, netgi kai kurių viduje, tačiau jie guli kaip gulėję tarsi atkaklūs miško žuvimo liudytojai.

Tada daktaras Paulus ir jo darbininkai grįžta valyti pagrindinės statybos aikštelės. Traktoriais jie rauna buvusių medžių šaknis, stato sau trobeles. Jie skuba, nes artėja liūčių sezonas. Buldozeriais išlyginę keletą keliukų, pasisodinę truputį manijokų, jie planuoja tolesnį miško naikinimą kitiems metams.

Pajuodusi žemė tuo tarpu palengva atgyja. Nuo tokios gausybės maistingųjų medžiagų, kurios anksčiau buvo „įkalintos" stovinčioje medienoje, dirva pasidaro nepaprastai derlinga. Drėgmės netrūksta, nes nuo lapkričio iki balandžio mėnesio iškrenta apie penkiasdešimt colių kritulių, be to, čia visą laiką šilta. Atėjus kitam sausajam metų sezonui ir pasamdžius kitą medkirčių būrį, visur riogsančius juodus kamienus jau bus paslėpusi žalia augmenija. Per sausrą ji išdžius, ir tą patį plotą bus galima padegti iš naujo. Dar sykį šaus į dangų liepsnos, suks ratus paukščiai, gaisras plėsis ir ges, o juodi kamienai vėl kyšos iš ugnies, tik šįkart jų bus gerokai mažiau.

Trečiąjį sezoną, kai atžalyną vėl bus išdžiovinę karščiai, kai medžių kamienai bus sutempti į krūvą, kad pagreitintų vienas kito pražūtį, trečiasis džiunglių gaisras bemaž baigs savo darbą. Dar bus likę kelmų, ilgų apanglėjusių kamienų, dar stirksos vienas kitas apdegęs nenukirstas medis, tačiau pradinis darbas bus baigtas. Sklypas galbūt atrodys kaip Paschendalė (vietovė Prancūzijoje, kur 1917 m. vyko dideli mūšiai), bet daktarui Paului ir kitiems tai bus *derrubado* — nuvalyta žemė. Dabar šis sklypas bus maždaug 200 kartų brangesnis negu tada, kai daktaras Paulus, remiamas giminaičių ir banko, pirko šį miško plotą prie kelio.

Vos daktaro Paulaus fazenda pradėjo kilti tarsi feniksas iš pelenų, atėjo metas paleisti garo mašiną. Ji buvo iš tų, kurios kadaise varydavo garinius volus, tik be ratų, tačiau parpė taip pat švelniai ir ritmingai kaip ir anos nuostabios mašinos. Nuo pagrindinio veleno ėjo pliaukšintis diržas, kuris suko daugybę kitų velenėlių bei diržų, o šie visi tos pačios energijos šaltiniai varė pjūklus, tekėlus ir vandens siurblius. Vanduo buvo reikalingas pačiai garo mašinai, iš kurios dabar kyšojo 100 pėdų aukščio kaminas. Tekėlai galando pjūklus. Pjūklai gamino lentas ir pjuvenas. Iš lentų buvo kalami pagrindiniai šio nuostabiai našaus įrenginio konstrukciniai elementai, o pjuvenos ir kitos atliekos buvo vienintelis garo mašinos kuras. Tai buvo puiki sistema, neabejotinai ignoruojanti griežtus energijos tvarumo dėsnius, nes surydavo mažiau pjuvenų, negu pati prigamindavo, ir padarydavo daugiau lentų, negu reikėjo jai sumontuoti. Dar svarbesnis dalykas, bent jau ekspedicijos nariams, kuriems sudėtingi prietaisai gedo ne sykį, buvo jos paprastumas. Tai buvo elementarus, gerai išbandytas mechanizmas. Pakeisti, permesti ar pailginti diržus buvo neįtikėtinai lengva. Vienas lentas prikalus, kitas nupjovus, buvo galima be jokio vargo perdirbti visą medinį jo rėmą; Tanganikos žemės riešutų ūkio planuotojai būtų galėję daug ko išmokti, stebėdami tą mašiną ir matydami, ką galima padaryti su keliais žmonėmis, pora paprasčiausių įrankių ir vienu nesudėtingu energijos šaltiniu, pukšinčiu po 100 pėdų aukščio kaminu.

Praėjus trejiems metams nuo tos akimirkos, kai daktaras Paulus pirmąsyk atvyko į savo fazendą ir, išlipęs iš sunkvežimio, paliepė medkirčiams kibti į darbą, jo sklypas jau buvo gerokai pasikeitęs. Kasmetinių gaisrų išdegintame plote daktaras pasėjo

capim colonião — aukštą kuokštais augančią žolę, kuri stelbė visą kitą augmeniją ir buvo puikus pašaras zebu bandoms, atvežtoms čia, kai tik jos prižėlė pakankamai. Galvijai klupčiojo ant kelmų, keberiojosi per apdegusius medžių kamienus, tačiau aukšta stangri žolė jiems patiko ir ėjo į kūną.

Tuo tarpu kituose iškirsto miško plotuose, degintuose tik vieną arba du kartus ir neparuoštuose gyvuliams ganyti, dar buvo ryškūs tarpinės stadijos randai. Paskutinis kirtėjų būrys, vėl nusamdytas tik keturiems sausiausiems gegužės—rugpjūčio mėnesiems, buvo gavęs užduotį išversti dar vieną miško plotą. Kas vakarą baigę darbą tie vyrai šokdavo į tamsų vandenį baseine, įrengtame užtvenkus menką upeliūkštį. Jie muilindavosi savo tamsiai rudus ar rusvus kūnus tą puikią braziliškos dienos valandą, kai saulė jau tuoj palies medžių viršūnes, kai visos spalvos daug ryškesnės, gyvesnės ir malonesnės akiai negu bet kuriuo kitu paros metu. Šešėliai tada pailgėja, o sodrus žemės rudumas būna toks šiltas ir kvapnus, kad sužavi kiekvieną. Tačiau šios akimirkos be galo trumpos. Netrukus nusileidžia ilga tropikų nakties tamsa.

Medkirčiams, už dienos darbą gaunantiems po penkis naujuosius kruzeirus (10 šilingų), iš kurių du iškart būdavo atimami už išlaikymą, likdavo trys naujieji kruzeirai. Čionai jie galėdavo nusipirkti šiek tiek daugiau negu vieną butelį alaus ar tris pakelius cigarečių. Miesteliuose, esančiuose už 150 mylių tiek į vieną, tiek į kitą kelio pusę, alus buvo pigesnis, bet cigaretės kainuodavo bemaž tiek pat. Už tuos kuklius pinigus jie dirbdavo be galo sunkiai. Nuo 7 val. ryto iki 6 val. vakaro kiekvieną iš jų būdavo apspitę mažiausiai 400 prakaito bičių, jų marškiniai būdavo juodi nuo kitokių vabzdžių ir kiaurai permerkti prakaito. Savo kirvius jie valdė tvirtai ir tiksliai. Ant medžio kamieno padėję kokį sutraiškytą vabzdį ir pasiūlę jį perkirsti pusiau, tuoj pamatydavote kirvį, giliai įsmigusį į tą vietą, kur ką tik gulėjo vabzdys. Kaip ir viso pasaulio medkirčiai, jie galėdavo nuleisti medį tiksliai ten kur reikia. Sukaukus sirenai — vidury miškų ji skambėdavo ypač kvailai — jie patraukdavo atgal per pačių suverstus medžių kamienus, šokinėdami nuo vieno ant kito ir šitaip išvengdami šakų raizgyno apačioje.

Jeigu kuris iš tų vyrų nukritęs susižalodavo ar šiaip susižeisdavo dirbdamas, jis tučtuojau nustodavo gavęs algą. Sykį mes sutikome šlubčiojantį žmogų, kurio pėda buvo smarkiai parau-

dusi. Matyt, kiti darbininkai buvo paleidę iš rankų kokį sunkų daiktą, kurį jis dar bandė sulaikyti, ir tas prispaudė jam koją. Nelaimė buvo įvykusi prieš šešias savaites, ir visą tą laiką jis gyveno skolon. Koja gijo neblogai, ir po mėnesio jis turėjo grįžti į darbą, tačiau tiek jis, tiek jo darbo draugai nereiškė nei pasipiktinimo, nei apmaudo dėl nemokamos algos.

Kadangi šimtus mylių aplink nebuvo jokio gydytojo, daktaro Paulaus fazenda kaipmat įvertino ne per toliausiai įsikūrusią šiuolaikinę stovyklą, kurioje visada buvo daug medikamentų ir beveik visada — gydytojas. Sunkiausias ligonis buvo „užkritęs ant kirvio", o šiaip su visokiais negalavimais žmonės ateidavo ne vien iš šitos, bet ir iš gerokai tolimesnių fazendų. Brazilijos medikai, matyt, turi labai daug darbo didžiosiose gyventojų susitelkimo vietose arba tiesiog nenori dirbti necivilizuotame krašte. Šiaip ar taip, retai čia sutiksi gydytoją atokiame rajone, kur ligos yra didžiausia nelaimė, kur menkus negydomus negalavimus milžiniški atstumai gali paversti tikra bėda.

Nors daktaras Paulus didumą laiko praleisdavo San Paule ir daugiau kaip dešimt dienų fazendoje neišbūdavo, jis pats savo kailiu patyrė, koks svarbus dalykas yra sveikata, kai buvo užsikrėtęs leišmanioze. Ant jo kaktos buvo atsiradusi bjauri pūliuojanti maždaug pusės colio skersmens piktžaizdė. Laimė, gydytojas San Paule teisingai nustatė diagnozę ir paskyrė injekcijų kursą. Pašalinus iš kraujo parazitus, jis pasveiko, tačiau randas liko. Daktaro Paulaus darbininkai nebuvo tokie laimingi. Kai kurie iš jų ateidavo į britų stovyklą leistis tų pačių vaistų, bet kiti, matyt, gydėsi patys arba išvis nieko nedarė, todėl turėjo antrąją šios baisios ligos stadiją, kai tarsi nuo raupsų pradeda gesti mėsa ir kaulai. Gera sveikata ir sėkmė yra du būtiniausi dalykai. Prasiskolinusiam, nedidelę algą gaunančiam žmogui, neturinčiam pinigų nuvažiuoti iki artimiausio gydytojo, o juo labiau užsimokėti už medicinos pagalbą, menkiausias sveikatos sutrikimas gali ne tik sukelti papildomų rūpesčių, bet ir nuvaryti jį į kapus.

Kurti fazendą gali tik pasiturintis žmogus — bent taip buvo galima spręsti iš daugumos, kurie tą darė. Kita vertus, palyginti su plataus masto projektais daugelyje kitų pasaulio kraštų, tam tereikia nepaprastai mažų išlaidų. Vieno darbininko išlaikymas (kartu su maistu) atsieina 150 naujųjų kruzeirų per mėnesį; šimto žmonių darbo jėga per metus kainuoja apie 18 000 svarų ster-

lingų. Gyvenamieji namai statomi vietoje iš dalies su ta vienintele garo mašina, iš dalies su kirviais bei plaktukais. Visas transportas — du traktoriai, vienas „Ševrole" pikapas, buldozeris ir keli džipai. Dar yra nedidelis elektros srovės generatorius, o atsivežti tenka tik kai kurių būtiniausių prekių. Žodžiu, per pirmus trejus metus viskam apmokėti pakaktų maždaug 100 000 svarų sterlingų.

Už tiek pinigų daktaras Paulus ir jo rėmėjai atsiėmė didelę dalį savo 300 000 akrų sklypo iš džiunglių ir tuo būdu labai naudingai juos investavo. Trečiųjų metų gale tarp kelmų ganėsi 1 500 galvijų, buvo išvalyta 5 000 akrų miško, nutiesti du keliai ir vienas lėktuvų pakilimo takas ir beveik baigta statyti daugybė pastatų. Žemės vertė pakilo bent jau porą šimtų kartų, palyginti su jos pradine kaina.

Daktaras Paulus savo išvaizda nė kiek nepanašus į tradicinį turtuolį. Visų pirma, ant kaktos — tas leišmaniozės paliktas randas, o pats veidas byloja apie nelengvai nugyventus metus. Vilki jis senoviškais drabužiais ir yra maždaug penkiasdešimties metų amžiaus. Vien balta oda skiria jį nuo tamsesnių jo samdinių, o šiaip jį būtų galima palaikyti vienu iš darbininkų. Kai valdytojas, brigadininkas, grupelė darbininkų ir jis pats krapštosi kokio nors mechanizmo viduriuose, hierarchiją nepaprastai sunku supaisyti. Kaip dangus nuo žemės jis skiriasi nuo dabitos lakūno trumparankoviais marškinėliais ir tamsiais akiniais, kuris kartą per mėnesį atskraidina jį iš San Paulo. Daktaras Paulus nepanašus į miestietį, kuris nori atrodyti kaip užkampio gyventojas. Jis greičiau panašus į žmogų iš vidurio miško, kuris mieste turėtų visiškai nepritikti.

Tačiau išvaizda yra išvaizda, o daktaras Paulus yra turtingas žmogus, kuriuo pasitiki tiek giminės, tiek bankas. Jo išleisti pinigai grįš su kaupu, jis pavers dirbama žeme tuos miško plotus, kurie prasideda 305-ame Šavantinos—San Felikso kelio kilometre, baigiasi 345-ame ir driekiasi 30 km į vakarus nuo kelio. Kol kas ten tik kirtimai, kur ganosi 1 500 galvijų, tačiau jis jau yra numatęs vietą viešbučiui ir benzino kolonėlei, centrinei gatvei ir pastatams. Tai bus antrasis *cidade*, įkurtas jo ir garo mašinos jėgomis. Tai bus daktaro Paulaus fazenda, verta milijonų bet kokiais pinigais.

Toli gražu ne visos fazendos įsikūrusios taip patogiai pagrindinio kelio atžvilgiu. Kai kurios tenkinasi šalutiniais, į plentą

įeinančiais keliais, kuriuos savininkai turi nusitiesti patys. Šitokia savitarna iš pirmo žvilgsnio atrodo ne kiekvienam prieinama, ypač kai sužinai, jog reikia nutiesti 50 mylių kelią ir dar pastatyti keletą tiltų. Tačiau žmonėms, pasiryžusiems iškirsti šimtus kvadratinių mylių miško, tai nebūna per didelė kliūtis.

Praktiškai per mišką tiesiami dviejų rūšių keliai. (Seradose šis darbas nepalyginamai lengvesnis.) Vieni — siauri, kokių 10 jardų pločio, vingiuojantys tarp didžiųjų medžių, kurių šakos gaubia juos iš viršaus. Greitai važiuoti jais neįmanoma, tačiau vienai myliai tokio kelio reikia iškirsti tik keturis akrus miško. Žmonėms, kertantiems tūkstančius akrų, tai vieni niekai. Ne ką brangiau atsieina ir 40 jardų pločio keliai išlygintu viduriu bei plačiais kelkraščiais, kur suverčiamas visoks laužas. Per 50 mylių susidaro 900 akrų miško, bet už patogų privažiavimą prie šimtų tūkstančių akrų tokia kaina irgi nėra pernelyg didelė.

Kai taip netikėtai po ilgų atidėliojimų buvo pradėtas tiesti Šavantinos kelias ir vėliau taip pat netikėtai darbai buvo sustabdyti, sklypų savininkams irgi teko ne sykį paskubomis keisti savo planus. 1967 metais kelias sparčiai judėjo į šiaurę, ir niekas neabejojo, kad netrukus jis pasieks fon Martijaus krioklį. Laukiant naujojo kelio, buvo įkurta daugybė fazendų, tačiau vėliau paaiškėjo, jog jų savininkai apmaudžiai užbėgo įvykiams už akių. Liūdniausioje padėtyje atsidūrė fazenda, esanti šiauriau krioklio. Jau anksčiau visiems buvo aišku, jog kelias turi kirsti Šingų kur nors netoli to krioklio arba prie labai panašaus das Pedro krioklio, esančio tik už šešių mylių į šiaurę, nes į uolėtus krantus būtų galima atremti bet kokį tiltą. Abiejose vietose pūpsojo gana patogūs gūbriai, kuriais būtų galėję pasinaudoti kelio inžinieriai. Kitaip tariant, kelias netrukus turėjo ten pasirodyti, ir tų žemių savininkas labai šito laukė.

Bet, deja, jis paskubėjo. Jis surinko 36 žmones ir pasiuntė į savo valdas. Vien tai padaryti buvo nelengva. Dauguma šių žmonių plaukė pasroviui Sete di Setembraus upe iš Garapos. Taip jie pasiekė Kuluenės upę ir galiausiai — Šingų. Pirmojo kelionės etapo būtų buvę neįmanoma įveikti sausuoju metų laiku, o antrojo — be brolių Vilas Bojų leidimo, nes vandens kelias ėjo per indėnų rezervatą. Šiaip ar taip, kelionė truko ilgai. Minėtieji kriokliai buvo ne vien šiaurinė Parko oficialioji riba, bet ir vieta, kur visi turėjo išlipti į krantą, iškrauti krovinius, pertempti valtis, o paskui vėl viską susikrauti ir leistis į paskutinį kelionės

etapą. Už šešių mylių jie priplaukė patogų, sraunios Šingaus srovės netrikdomą užtakį. Čia jie vėl išlipo į krantą — šįkart teko skverbtis per vandens hiacintus — ir apstulbo pamatę, kokia sunki užduotis jų laukia. Tą vakarą jie pasikabino hamakus prie pat valčių, o naktį nušovė pirmąjį jaguarą.

Iš pat ryto jie pradėjo skintis kelią gilyn į džiungles. Pirmoji sausumos mylia dar buvo tarpais užtvindyta po lietų, ir ši paupio zona aiškiai netiko nei aerodromui, nei kitiems būtiniausiems fazendos statiniams. Bet toliau žemė darėsi sausesnė. Tada jie pradėjo kirsti ir deginti medžius, rauti kelmus iš būsimos 800 jardų ilgio tūpimo juostos, lyginti žemę ir statytis būstus iš čia pat esančių medžiagų. Viena trobelė buvo uždengta tradiciškai — *buriti* palmių lapais, kita — plačiais ir trapiais, panašiais į bananmedžio lapais, kurių rasti lengviau, bet iš kurių sunkiau padaryti vandeniui nepralaidų stogą.

Po kelių mėnesių atvyko, irgi upe, dar 42 žmonės, kurie turėjo iškirsti ir padegti jau didesnį miško plotą. Ir šitie darbininkai kaip anie mieliau miegodavo miške, primityvioje stovykloje, įrengtoje prie kokio į Šingų tekančio upelio, negu trobelėse. Dieną jie toliau atakuodavo miško stačiakampį, užimantį 25 mylias iš pietų į šiaurę, 38 mylias iš rytų į vakarus ir vadinamą „Fon Martijaus krioklio" fazenda nuo tos akimirkos, kai pirmoji grupė pradėjo skverbtis į šią neliestą žemę.

Neaišku, kas pirmi sužinojo, jog sustabdyti kelio tiesimo darbai: San Paule gyvenantys naujos fazendos savininkai ar jų pasamdytieji žmonės. Šiaip ar taip, staiga paaiškėjo, kad nėra jokio reikalo skubėti. Kelias dar vis buvo už 200 mylių nuo krioklio. Negalėjo būti nė kalbos apie gyvulių gabenimą į fazendą ar iš jos, ir niekas nežinojo, kada kelias vėl pajudės į priekį. Žodžiu, fazendos kūrimas dabar beturėjo tiek pat prasmės kiek ir Brazilijos kolonizavimo pradžioje.

Tačiau vien dėl to nevertėjo leisti nueiti niekais visam paruošiamajam darbui. Tropikų miškas greit gydosi žaizdas, ir kaipmat neliktų nė ženklo, kad būta išpuolio prieš jo vienvaldystę. Jei viską mesi ir nieko nebedarysi, tai vėliau, keliui galiausiai pasiekus tuos kraštus, vėl tektų susidurti su ta pačia problema, vėl reikėtų tiek pat žmonių siųsti lėktuvų tūpimo juostai ir kelioms kvadratinėms mylioms iškirsti. Todėl dalį darbininkų buvo būtina palikti. Jie turėjo kirsti ir deginti medžius, kad miškas nesiveržtų į išvalytą plotą, ir rūpintis, kad tūpimo juosta nuolatos

būtų tinkama lėktuvams leistis. Taip pat saugoti fazendą, kad jos neužgrobtų pašaliniai asmenys. Tai buvo nelabai tikėtina, bet dėl viso pikto apsidrausti reikėjo.

Taigi dauguma darbininkų išplaukė, o sklypo prižiūrėti liko 15 žmonių: valdytojas su žmona, brigadininkas su žmona ir dviem vaikais ir devyni darbininkai. Be to, fazendoje gyveno dvi papūgos, trys šunys, trys katės ir maža juoda beždžionėlė, kuri tupėdavo ant trobelės sijų ir tuštindavosi ant kiekvieno svetimo žmogaus. Mūsų trijulė iš bazinės stovyklos atskrido į tą nuošalų kampelį, praėjus maždaug metams nuo tos dienos, kai priežiūros grupė buvo palikta viena.

Mes skridome iš palyginti įmantrios daktaro Paulaus fazendos į šiaurės vakarus. Nuo 8.50 iki 10.20 ryto apačioje, iš šonų ir priekyje matėme vienodą vaizdą — nesibaigiančias miškų platybes. Lėktuve skaičiau nuostabų „Gelbėjimosi vadovą", kuriame nurodyta, kokios palmės valgomos, kiek vandens turi bromelinių šeimos augalai, kokius paukščius galima sugauti ir kaip, tačiau praleistas vienas svarbus dalykas: ką daryti nusileidus ant to nelygaus medžių kilimo apačioje. Juk miškas prarytų lėktuvą tarsi lakusis smėlis, nesvarbu, ar išliktų gyvi jo keleiviai, ar ne. Net jeigu ir išliktų, jiems būtų sunku duoti kokį ženklą jų ieškantiems lakūnams. Jie galėtų užkurti laužą, bet šis menkai tesiskirtų nuo dūmų stulpų, horizonte kylančių iš visų kitų laužų, kurie Brazilijoje liepsnoja bemaž be paliovos. Jie galėtų bandyti praplėsti tą rėžį, kurį paliko žemėn nugarmėjęs lėktuvas, tačiau vėlgi būtų sunku konkuruoti su chaosu, atsiradusiu dideliems medžiams griūnant ir išverčiant daugybę kitų. Todėl mokėti iš ten ištrūkti pačiam, be niekieno pagalbos, ne mažiau svarbu, negu žinoti, ką džiunglėse valgyti ir gerti. Tikimybė susilaukti pagalbos iš šalies nepaprastai maža, todėl tuose kraštuose reikia pasikliauti tik savimi. Taip visuomet buvo ir bus, kol tokių vietų Žemėje nebeliks.

Po 90 minučių skridimo pamatėme Šingų. Mes buvom sužavėti. Ne taip kaip išsiraitęs Suja Misu siūlelis su mažyčiais ežeriukais ir siaurais smėlio krantais, ši nauja upė atrodė nepaprastai didinga. Jos smėlio krantai buvo milžiniški, vingiai — gigantiški. Jos vanduo buvo įvairiausių atspalvių — nuo rusvai žalio seklumose iki kone juodo ten, kur giliausia. Saulės blyksniai jos paviršiuje buvo akinantys, žaismingi. Dabar mes jautėmės visiškai saugūs, po krėslu turėdami „Gelbėjimosi vadovą",

ir sėdėjome pakerėti upės grožio. Priekyje pasirodė kajabių kaimelis. Sukdami ratą mes leidomės vis žemiau ir žemiau ir stebėjome medžių viršūnėmis slenkantį lėktuvo šešėlį, kol šis pradėjo šokinėti trobelių stogais ir galiausiai nuskriejo žvilgančiu galingos upės paviršiumi. Indėnai mojavo lankais, rodydami šalimais įrengtą tūpimo taką. Stulbinantis kontrastas! Juos maitino strėlės, bet jie turėjo lėktuvų tūpimo taką. Jie gyveno primityviose, palmių lapais dengtose trobelėse, o visą kitą pasaulį pažinojo tik iš lėktuvų, kurie iš pradžių zvimbdavo toli už horizonto, paskui riaumodami nutūpdavo prie pat jų kaimelio. Jiems tikriausiai nuolat reikėdavo žibintuvėlių, kulkų ir kabliukų, todėl jie džiaugdavosi lėktuvais, atgabenančiais visų tų daiktų, tačiau jiems nė kiek nerūpėjo, kas, kaip ir kur visa tai pagamina. Vilas Bojų Parke šis kaimelis buvo pats šiauriausias, todėl prie jo buvo takas lėktuvams nusileisti, todėl indėnai pažinojo lėktuvus ir juos sveikindavo.

Mes nuskridome toliau, taupydami dovanas fazendai ir galvodami apie tai, kas mūsų laukia ten. Gana greitai pamatėme fon Martijaus kriokli — juodą ir baltą barjerą lygioje žaliojo Šingaus juostoje. Vanduo, staiga sukunkuliavęs, netrukus vėl tekėjo ramiai kaip tekėjęs. Prie krioklio nebuvo matyti nė vieno žmogaus ir jokių žymių, kad kas nors būtų kada buvęs šioje įžymioje vietoje; fotografuodami bandėme įsivaizduoti, kaip čia viskas atrodys, kai per upę bus nutiestas tiltas ir abiejose pusėse gyvens žmonės. Akimirką krioklys pasirodė sustingęs, o neskubus garnių plasnojimas virš vandens — amžinas. Nebuvo jokio požymio, jog esame ties seno ir naujo riba, jog į pietus nuo mūsų — Parkas, o į šiaurę — fazenda.

Vos pasukę į šiaurę nuo krioklio, išvydome pačią fazendą ir siaurus iškirsto miško rėžius šalia begalinių upės vingių. Lėktuvų tūpimo takas buvo beveik toks pat kaip indėnų kaimelyje, tačiau prie jo stovėjo tik dvi trobelės ir niekas neišėjo pamojuoti arba bent svetingai parodyti, kur tūpti. Netrukus ratai palietė minkštą rudą žemę. Lėktuvui pririedėjus prie trobelių, pagaliau pasirodė žmogus. Jo galvą buvo apspitę uodai, ir jis atsainiai vaikė juos ranka.

— Daug uodų? — paklausėme portugališkai, nutilus motorui.

— Daug,— atsakė jis, ir pokalbis nutrūko.

Netrukus mes irgi turėjome savas uodų aureoles, todėl eidami link valdytojo namo tik apie juos ir kalbėjome. Džiunglėse ir

šiaip nėra itin miela, tačiau dvigubai nemaloniau, kai jose pilna visokių besikandžiojančių gyvių. Namo viduje mūsų laukė prietema, atokvėpis nuo uodų ir išsiilgtoji kava. Stengdamiesi būti kuo mandagesni, nes to akivaizdžiai reikalavo situacija, mes paaiškinome, kad atvykome kelioms dienoms, kad norėtume pasinaudoti jų kanojomis ir kad neišvengiamai turėsime labai daug klausimų.

— Ar tai įmanoma? — paklausėme.

— Taip,— atsakė valdytojas, ir kalba vėl nutrūko.

Su dėkingumu siurbčiodami kavą, mes stebėjomės, ko žmonės apskritai eina iš trobelių laukan. Galų gale lakūnas nusprendė, jog jam metas skristi. Išėjome palydėti. Spiegė papūgos, tuštinosi beždžionė, nežinia iš kur, tikriau, iš visur sulėkė uodai. Lakūnas įlipo į lėktuvą, užsidarė langus ir pradėjo pliaukšėti sau per veidą ir per priekinį kabinos stiklą. Jis vis dar pliaukšėjo, kai lėktuvas kaukdamas lėkė pro mus ir pradėjo kilti, tačiau tai galėjo būti ir paprasčiausias atsisveikinimo mostas. Stengdamiesi nebėgti, mes skubiai nužingsniavome prie namelio ir nėrėme pro tamsuojančią durų angą taip mikliai, kad net beždžionė nespėjo kaip reikiant nusitaikyti.

Vėliau, užsisagstę apykakles, nusiraitoję rankoves ir gerai išsitepę veidus visokiausiais tepalais, turinčiais atbaidyti vabzdžius, mes visgi išėjome į lauką. Vaikščiodami tūpimo taku stebėjome dirbančius vyrus. Pamažu su visais susipažinome, ir jie mus nuplukdė prie krioklio. Irkluoti prieš srovę buvo nepaprastai sunku, nes, artėjant mūsų tikslui, srovė darėsi vis stipresnė. Išlipus į krantą, ramiai pasigrožėti nuostabiu reginiu neleido bjaurybės uodai, bet mūsų palydovams jie nesutrukdė prigaudyti žuvų ir išrūkyti jas laužo dūmuose. Fotografuojami jie stengėsi taip atsistoti, kad į akis kuo labiau kristų visi jų revolveriai, šovininės, peiliai ir diržai. Juos drąsiai galėjai palaikyti bandeirantėmis, tik prieš šimtą metų žvalgiusiais Brazilijos teritoriją. Jie išties buvo labai panašūs į anuos, netgi turėjo šiek tiek anų laikų bravūros, tačiau iš tikrųjų tai buvo būrelis vyrų, atsidūrusių nepavydėtinoje padėtyje dėl skuboto kažkieno sprendimo įkurti fazendą. Retkarčiais jie pykštelėdavo iš savo ginklų, bet tik norėdami pažiūrėti, kaip atšoks nuo uolos kulka arba nuskęs kokia tuščia skardinė. Galų gale mes susiruošėme atgal ir, nešami Šingaus srovės, galėjome ramiai pasišnekėti.

— Ką darytumėte, jei kas nors iš jūsų susirgtų? — paklausėme.

— Turėtume tris dienas plaukti pasroviui motorine valtimi, o paskui per radiją išsikviesti gydytoją.

Mes nė nebandėme aiškinti, koks naivus šis atsakymas, nes, be abejo, jie ir patys žinojo, kad valties motoras gali sugesti ir kad gydytoją sunku išsikviesti į tokias nežinomas vietas.

— Ką jūs manote apie savo vyriausybę?

— Mums ji nerūpi. Politika yra miesto, o ne Mato žmonių užsiėmimas.

— Ar norėtumėte gyventi Rio?

— Taip, žinoma, bet ką gi ten veiktume? Mes — Mato žmonės.

— Ar norėtumėte pasilikti čionai?

— Ne.

— O jeigu gautumėt žemės?

— Be abejonės, tačiau pirmiausia reikėtų nukakti į Maranjaną ir surinkti visus savo brolius.

— Ar jūs vienišì?

— Ne, čia visuomet yra žmonių.

— Ar jaučiatės izoliuoti?

— Ne, juk nuolat atskrenda lėktuvas. Niekada neteko jo laukti ilgiau kaip keturis mėnesius.

— Ar patinka pas jus ateinantys indėnai?

— Ne. Jie pasiima visokiausių daiktų, o mums palieka lankus ir strėles. Kam mums reikalingi lankai ir strėlės? Indėnai pyksta, kai ko nors neduodame, ir grasina mus išžudyti. Visi laiko savaime suprantamu dalyku, jei indėnas nužudo baltąjį. Bet jeigu mes nužudytume indėną, mums būtų galas.

Daugiau niekuo jie nesiskundė. Neišgirdome nė vieno pikto žodžio apie jauną turtuolį, kuriam priklausė tos žemės ir kuris jiems mokėjo atlyginimą. Jie mažai ką žinojo apie savo šalį, o dar mažiau apie visą Pietų Ameriką ir visi ligi vieno laikė Meksiką Argentinos sostine. Užtat jie kur kas daugiau išmanė apie Anglijos futbolo rinktinę ir kalbėjo apie Nobį Stailzą tarsi būtų jį asmeniškai pažinoję. Šio žaidimo svarbos Brazilijoje neįmanoma pervertinti. Viena iš stipriausių futbolo valstybių neišvengiamai yra viena iš stipriausių pasaulio valstybių — šitaip ar panašiai tvirtinama Brazilijoje, o brazilų futbolas aiškiai pranašesnis už kitų. Pradėjus gvildenti šią temą, nukreipti kalbą be galo sunku, tad visą likusį kelionės laiką vien apie tai ir šnekėjomės. Tik kartą kalba buvo trumpam nutrūkusi, kai mūsų kanoja įsirėžė į vandens hiacintų raizginį prie pat tos vietos, kur mums

reikėjo išlipti į krantą. Tuomet bandėme papasakoti (tiesa, susidurdami su lingvistiniais sunkumais), kaip šis plūduriuojantis augalas patėko į Afrikos upes ir neapsakomai jas užteršė — manoma, jog čia kaltos ambasadorių žmonos, kurias sužavėjo jo grožis ir spartus augimas. Mes pasakojome apie Kongą ir Nilą, apie Karibos tvenkinį, bet mūsų palydovų tai nesudomino.

— Paprasčiausia kontrabanda. Jį pervežė kaip kontrabandą. Ir kodėl visi taip plėšia Braziliją?

Laimė, tą patį vakarą milžiniškame Rio „Marakanos" stadione Nobis Stailzas su komanda „neapiplėšė" Brazilijos. Pele ir kiti brazilų dievai pasistengė, kad jų komanda laimėtų prieš svečius iš Anglijos — tegu ir kukliu rezultatu 2:1. Paskui radijas įniko berti savo niekada nesiliaujančią reklamą, ragino seną, bjaurų šaldytuvą pakeisti naujut naujutėliu, gražut gražutėliu, aiškino, kaip žaliuzės nušvies mūsų gyvenimą visai kitokia šviesa. Žaliuzės! Mes neturėjome netgi langų, ką ir kalbėti apie visus kitus prabangius civilizuoto pasaulio niekučius. Tačiau niekas nekreipė į tai dėmesio. Niekas netgi nesiklausė. Visi kirto ryžius ir pupas, šįsyk su piranijomis, ir vis prisimindavo rungtynių transliaciją. Kokie įvarčiai! Kokia technika! Kokios rungtynės! Nežinia, kaip mums, trims anglams, būtų pasibaigęs tas vakaras, jeigu rungtynes būtų laimėjusi Anglija.

Lėktuvas mūsų paimti turėjo atskristi šeštadienį. Taip buvo sutarta prieš porą savaičių, kai labiausiai prieinamas šiuose kraštuose oro taksi buvo nutūpęs daktaro Paulaus fazendoje įsipilti degalų. Jenas tada nubėgo tartis su lakūnu, bet šiam rūpėjo kuo greičiau prisipilti benzino, nes jis turėjo kažkur nusigauti iki saulės laidos.

— Ar galėsite parskraidinti du žmones iš „Fon Martijaus krioklio"?

— Aha. Kada?

— Dar kitą šeštadienį.

— Aha.

Sulig tais žodžiais jis nusviedė šalin tuščią baką, nutraukė nosinę, kurią naudojo kaip filtrą, užsuko dangtelį, nuspyrė dėžę, ant kurios buvo pasilypėjęs, įšoko į kabiną pareguliuoti droselio ir jungiklių, nulėkęs suktelėjo propelerį, vėl grįžo prie kabinos, įlipo vidun, ir lėktuvas nuriaumojo pakilimo taku. Netrukus jo nebebuvo nei matyti, nei girdėti. O mes spoksojome vienas į kitą

markstydamiesi nuo dulkių ir spėliojome, ar kada nors įvyks šitaip karštligiškai ir nerūpestingai sutartas susitikimas.

Atėjus tam šeštadieniui, mudu su Daglu Botingu ne sykį didžiai susirūpinę žvalgėmės vienas į kitą tarytum klausdami, ar lakūnas išvis prisimena su kažkuo taręsis, o ką jau kalbėti apie susitikimo vietą ir laiką. Jeigu prisimena, tai, mūsų nuomone, jis turėtų atskristi apie pusiaudienį, kad liktų pakankamai laiko kelionei atgal. Skraidyti virš Mato Groso sunku netgi dieną, tačiau sąlygos blogėja bematant, saulei pradėjus greitai leistis dangaus skliautu. Kai atėjo ir praėjo pusiaudienis, kai jau buvom papietavę ir tarpais riaugėjome ryžiais ir pupomis, mudu nusprendėme, jog vėliau kaip trečią valandą jis atskristi negali, jeigu nori nugabenti mus į daktaro Paulaus fazendą ir su šviesa grįžti į savo bazę. Kai praėjo trečia valanda, kai pagaliau aprimo pilvuose pupos, mes sugulėm į hamakus ir leidome nevilčiai skverbtis į visus mūsų sąmonės kampelius.

Valdytojui buvo mokama 25 svarai per mėnesį, visi kiti gaudavo mažiau. Dauguma vyrų gyveno čia be šeimų, sudarę sutartį dvejiems metams. Kartais pas juos ateidavo indėnai, tačiau būdavo sutinkami nelabai maloniai, todėl ir patys būdavo ne itin draugiški. Apsilankydavo ir kiti žmonės, kaip kad mes, ir, žinoma, paįvairindavo jų kasdienybę, nes mes juk buvome laisvi, turėjome ir pinigų, ir laiko. Atvykęs į fazendą kelioms dienoms, beveik nesibaimini, kad gali sunegaluoti. Tuo tarpu gyvenant čia dvejus metus, galima nė neabejoti, jog anksčiau ar vėliau atsitiks kas nors rimta, nors prieš atvykstant nei dantys, nei apendiksas, nei šiaip sveikata nekėlė jokių rūpesčių. O tokia alinanti liga kaip hipochondrija čia turėtų progresuoti ypač sparčiai. Netgi mieste kartais būna gana sunku nuspręsti, kviestis gydytoją ar ne. Dar sunkiau, kai net nežinai, ar daug dienų irklavęs kanoją ir per radiją išsikvietęs gydytoją, susilauksi jo pagalbos ir sąskaitos, ar visos pastangos nueis šuniui ant uodegos. Tad kaip turi nukamuoti maliarija ar leišmaniozė arba koks pavojingas turi būti gyvatės įkandimas, kad žmogus leistųsi į tokią abejotiną kelionę?

Mes buvome apsistoję pas valdytoją ir savo hamakus pakabinę sandėlyje, prisišliejusiame prie jo namo. Ten mes ir sulindome, kai netekome vilties sulaukti lėktuvo, kai dangaus mėlynė taip ir liko nesudrumsta ir tyki. Valdytojas užėjo paprašyti dar vienos tabletės, nes jam skaudėjo ištraukto danties vietoje

atsivėrusi žaizda. Deja, mūsų vaistai buvo išsibaigę, ir jis tą puikiai žinojo, todėl tik siurbtelėjo vandens iš ąsočio, padėto ant trikojo stovo kampe. Jo nuomone, jis padarė fatališką klaidą, kad išvyko į vakarus ieškoti geresnio gyvenimo, nes čia jo laukė tik vienuma ir dar didesni sunkumai. Galbūt paskui jis ir bus sutaupęs pinigų, turės šiokį tokį kapitalą, kad galėtų pradėti naują gyvenimą arčiau savo namų, tačiau beprasmiška įsivaizduoti, kad šios naujos žemės tokiems žmonėms kaip jis.

Kupinas vilčių jis atvyko į vakarus su savo nauja jauna žmona. Bet veltui beldėsi į įvairias duris — širdžiai mielo darbo taip ir negavo. Dabar parsisamdė už 25 svarus per mėnesį, nes tai didesnė alga negu kitur, tiesa, sąlygos irgi nelengvos, bet užtat jis gali tikėtis parsivežti šiek tiek pinigų. Kartu jis išsiveš neapykantą tam kraštui ir priešiškumą, kuris nedaugelį teįkvėps pasekti jo pavyzdžiu. Prieš atvykdami į Braziliją, mes įsivaizdavome, kad viskas labai paprasta. Kai kurios šalies vietos buvo per daug tankiai gyvenamos, ir žemė nepajėgė visų išmaitinti, kai kurios buvo tuščios, ir žemė ten buvo beveik neliesta, tačiau ja pasinaudoti pasirodė ne taip lengva.

Valdytojas atsigėrė vandens ir išėjo. Mudu su Daglu vėl sugriuvome į savo hamakus ir, spoksodami į visišką tamsą, galvojome apie uodus, skraidančius lauke, apie vargingą šių kraštų pirmeivių dalią, apie indėnus, kurie čia jau nėra šeimininkai ir kurie drumsčia ramybę ateiviams, taipogi nesijaučiantiems čia kaip namie. Rodos, mes apie kažką šnekėjomės, bet Daglas turi nuostabią savybę nieko negirdėti, kai būna giliai susimąstęs. Pasakyti jis kai ką pasako, tačiau svarbiausia, kad nieko negirdi. Todėl labai sunerimau, kai jis staiga atsisėdo, žinoma, kiek galima atsisėsti hamake, ir sušuko, kad kažką išgirdo. Jeigu aplinkui būtų skraidžiusios sparvos, aš būčiau pamanęs, jog jis pašoko jų sugeltas, tačiau patalpose jos negyvena, o be to, jis sakėsi kažką iš tiesų išgirdęs. Jis buvo tikras, jog išgirdo lėktuvo ūžimą. Be to, jis pasakė, jog tai vienmotoris lėktuvas, ir lėkte išlėkė lauk.

Lakūnas kaip visuomet karštligiškai skubėjo. Iššokęs iš kabinos, susirado dėžę, atsistojo ant jos, atsuko dangtelį ir, pildamas benziną, šūktelėjo mums, kad turime mažai laiko. Mes stengėmės kuo lėčiau vynioti hamakus, kad neatrodytume pernelyg susijaudinę. Bandėme slėpti savo džiaugsmą, kad lėktuvas vis dėlto atskrido, ir iš tiesų nuoširdžiai gailėjomės, kad reikia atsi-

sveikinti su mūsų šeimininku ir kitais darbininkais, kurie tuo metu stoviniavo netoliese. Mes sukrovėme jiems į rankas maistą, pinigus, cigaretes, atidavėme netgi peilį ir tvirtu žingsniu nuėjome prie „Česnos", kur lakūnas jau varvino paskutinį lašą benzino ir mojo mums lipti į vidų. Galbūt mus ir puolė uodai, bet mes jų nejutome. Iš naujo želiantys kirtimai buvo nė kiek nepasikeitę, bet dabar jie nebeatrodė tokie baisūs, ypač kai žvelgėme pro gerokai subraižytą pleksiglasą. Apačioje stovėjo valdytojas — mažytė figūrėlė svetimų žemių platybėje.

Padarę viražą virš Šingaus, paskutinįkart žvilgtelėjome į fazendą ir krioklį. Paskui lėktuvas nuskrido tiesiai į rytus, ir mes nusiteikėme ilgai žiūrėti vien į nesibaigiantį mišką. Užmečiau akį ten, kur turėjo būti girokompasas, gana paprastas prietaisas kursui nustatyti, bet jo vietą buvo užėmęs mergelės Marijos atvaizdėlis. Ant jos veido, kaip kad ne per seniausiai ant mūsų veidų, dar tupinėjo uodai, ir buvo smagu stebėti, kaip, lėktuvui kylant į šaltesnius atmosferos sluoksnius, jie pamažu liaujasi judėję.

8. PASKUTINĖS MIŠKO DIENOS

Užsukęs į bet kuriuos namus prie Šavantinos—San Felikso kelio, visuomet gaudavai kokio nors gaivinamo gėrimo — dažniausiai kavos puodelį. Pažvelgęs į tą puodelį, paskui į molines arba medines grindis, išsyk perprasdavai tų namų atmosferą. Kur pasidėti puodelį? Ant kietos žemės, toliau nuo šmirinėjančių kiaulių, ant stalo, ant kokios dėžės ar išvis laikyti rankose? O pašnekovo kojos, kurias matydavai viena akimi pro kavos puodelio kraštą, būdavo arba basos, arba apautos senoviškais, sunešiotais batais.

Todėl sunku net apsakyti, kokie jautėmės priblokšti, kai, apsilankę vienuose namuose prie to paties kelio, gavome po aukštą vėsią stiklinę, sklidiną vynuogių sulčių ir skambčiojančių ledo gabaliukų. Staliukas, ant kurio galėjome pasidėti stiklines, tvirtai stovėjo ant visų keturių kojų, o grindys buvo išklotos terakotinėmis plytelėmis. Mes susėdome ne ant grindų ar dėžių, o į dailius, švarius, naujus aliuminio šezlongus. Žmogus, su kuriuo

šnekėjomės, buvo apsiavęs žvilgančiais juodos odos ilgaauliais batais. Už jo galvos, ant sienos, tarsi kokio barono pilyje kabojo elnio ragai. Šalia šypsojosi elegantiška žmona dideliais tamsiais akiniais ir skaisčiai dažytais plaukais, sakytum, pasirengusi tuoj pat skristi į Bananalą praleisti savaitgalio. Nieko panašaus iki tol mūsų lankytose vietose nebuvome matę. Tai buvo „Suja Misu" fazenda.

Kiekviena fazenda, kur dirba nemažai samdinių, turi *gerente* — valdytoją. Tie valdytojai labai įvairūs, kaip ir kavos puodeliai, kuriuos jie mums paduodavo, tačiau „Suja Misu" valdytojas atrodė lyg tikras šeimininkas toje didžiausioje, pažangiausioje ir labiausiai klestinčioje fazendoje prie Šavantinos kelio. Jis buvo kresnas, retėjančiais plaukais, visada pirmiau išklausydavo kitų, tik paskui pats prašnekdavo ir visur važinėdavo atviru džipu. Jis gyveno taip, kaip niekas tuose kraštuose nė nesvajojo gyventi. Jo namą juosė dengta terasa, o sodą — baltų netinkuotų plytų tvora. Namas buvo kolonijinio stiliaus, su vėsiais pereinamais kambariais, kurie buvo apstatyti minkštais baldais. Jis dvelkte dvelkė ramybe; tarnai čia išdygdavo nežinia iš kur tarsi džinai, vos tik jų prireikdavo. Langai buvo uždangstyti tinkleliais, bet uodų mes taip ir nepamatėme. Nė vienas krūmas sode nebuvo pažeistas vabzdžių. Prisimindami vienišą valdytoją, išlydėjusį mūsų lėktuvą „Fon Martijaus krioklio" fazendoje, mes spoksojome į šaltas vynuogių sultis ir niekaip negalėjome atsitokėti, pakliuvę į visiškai kitokią aplinką. O juk abi fazendos buvo įkurtos tame pačiame miške ir ne taip seniai — tik kiek anksčiau, negu jose apsigyveno jų valdytojai.

„Suja Misu" priklausė daktarui Erminijui Ometui. Jo šeima valdo 13 cukraus fabrikų ir patenkina 35 procentus tankiai gyvenamos San Paulo valstijos poreikių. Daktaro Ometaus tėvas, imigrantas italas, atvyko į Braziliją tuščiomis rankomis. Jo pažintis su cukrumi prasidėjo tada, kai jis apsėjo cukranendrėmis 100 akrų plotą, ir nuo to laiko šeimos turtai be perstojo auga. Dalis šeimos pinigų ir energijos buvo paskirta Mato Grosui, kai 1962 metais ji įsigijo žemės sklypą už 260 mylių į šiaurę nuo Šavantinos ir maždaug už 70 mylių į pietvakarius nuo San Felikso. Vėliau paaiškėjo, kad tas sklypas bus prie pat naujojo kelio, ateityje sujungsiančio abudu miestelius. Visas žemės plotas buvo 300 000 alkeirių, o viena alkeirė kainavo maždaug 1,25 naujojo kruzeiro.

Šiuos piniginius ir ploto vienetus reikėtų patikslinti. Alkeirės, kaip ploto mato, reikšmė įvairiose valstijose nėra vienoda. Mato Grose ji paprastai prilyginama 5 hektarams. San Paule ir daktaro Ometaus fazendoje laikoma, jog ją sudaro 2,2 hektaro. O pinigų vertė, sparčiai didėjant infliacijai, irgi nėra stabili, nes kainos kasmet dramatiškai keičiasi. Kruzeiras buvo pagrindinis piniginės sistemos vienetas, tačiau infliacija gerokai sumažino jo vertę. 1967 metais jo pozicijos buvo sustiprintos, nubraukus tris infliacijos pridėtus nulius. (Tokio manevro Brazilija griebėsi jau ne pirmą sykį.) Pernakt 1 000 senųjų kruzeirų oficialiai tapo vienu naujuoju kruzeiru (arba kontu), bet iki šiol dar nėra tvarkos, nes cirkuliuoja daugybė senų ir antspauduotų banknotų. Todėl turint omenyje alkeirės nevienodumą ir piniginio vieneto nestabilumą, labai sunku išsiaiškinti, kiekgi buvo sumokėta už akrą. Šiaip ar taip, „Suja Misu" fazendos kaina buvo nepaprastai menka — tik po kelis pensus už akrą. Tikriausiai būtų protinga už tokią kainą pirkti netgi dykumą, kur apskritai nėra jokių gamtinių išteklių, o ką jau kalbėti apie žemę, kurioje auga tropinis miškas.

„Suja Misu" fazendoje, pavadintoje gerokai vakariau tekančios upės vardu, darbai prasidėjo 1964 metais. Jos teritorijoje tuo metu gyveno dalis šavantės indėnų, bet jie, kaip pamenate, buvo kuo skubiausiai išskraidinti į San Marko misiją. Jokių kitų indėnų fazendos apylinkėse nebuvo, tad darbams niekas daugiau negalėjo trukdyti. Lengviausia ten būdavo atkakti per San Feliksą — jis neseniai buvo išaugęs vakariniame Aragvajos krante,— o paskutinę atkarpą reikėdavo įveikti pėsčiomis. Kadangi tuose kraštuose niekas negyveno, darbininkai turėjo būti atvežti iš kitur. Kaip ir daktaro Paulaus fazendoje, esančioje piečiau Šavantinos link, kaip ir visuose sklypuose, kur kūrėsi ūkiai, pirmiausia reikėjo iškirsti mišką.

Valdytojo manymu, vieną alkeirę žmogus gali iškirsti per 47 dienas. Vadinasi, vienas geras kirtėjas, kuriam mokamas vienetinis atlyginimas, per tą laiką gali iškirsti maždaug penkis akrus. Sausiausiais balandžio—rugpjūčio mėnesiais papildomai samdoma 250 žmonių. Per kiekvieną žiemos sezoną jie iškerta maždaug 3 000—4 000 akrų. Tuomet, brūkštelėjus degtuką, suliepsnoja milžiniškas laužas. Kadangi miškas ne visur vienodai tankus, o dalis fazendos žemių buvo kampos ir serados, kuriose dirbti daug lengviau, pirmiesiems penkeriems metams baigiantis

valdytojas jau galėjo pranešti, kad išvalyta 30 000 akrų. Iš viso per pirmąjį operacijos etapą buvo planuojama išdeginti 500 000 akrų, tačiau netgi tada fazendoje dar liks 850 000 akrų neliesto miško.

Praėjus penkeriems metams, diduma išvalytų plotų jau buvo apsėti žole — tokiomis jos rūšimis, kurios gerai auga išdegintoje žemėje tarp buvusio miško liekanų. Visur, kur tik pažiūrėsi, styrojo nuogi medžių kamienai, primenantys, jog anksčiau čia vešėjo miškas. Jie stirksojo virš aukštų žolės kuokštų, o žolė, kad ir gerai auganti, neįstengė paslėpti visų kelmų ir kamiengalių, kurių taip ir neįveikė kasmetiniai gaisrai. Tūpimo juosta, aišku, buvo gerai išvalyta; gyvenamoji zona, aptvarai bei keliai — irgi, bet visoje kitoje žemėje, jau tinkančioje gyvuliams ganytis, dar buvo žymūs miško naikinimo pėdsakai.

Pirmajame iškirstame ir išdegintame 30 000 akrų plote ganėsi 15 000 galvijų kaip atpildas tiems, kurie išeikvojo galybę energijos, kol sutelkė tokią didelę bandą ir išaugino tokios maistingos žolės. Tiesa, dalis ganėsi ir dar neliestose seradose. Galvijai daugiausia buvo atginti iš rytų, bet buvo vykdoma ir spartaus veisimo programa — kiek mažesnės vienergių bandos geriausiai rodė, koks jos mastas. Sausuoju sezonu galvijai būdavo atgenami prie Aragvajos, grūste sugrūdami į keltą (judantis krovinys, atseit, pavojingas, o susispaudę gyvuliai nejudės) ir nugabenami už kelių mylių į pietus nuo San Felikso. Lietingaisiais vasaros mėnesiais Aragvaja taip plačiai išsilieja iš krantų, kad toks transportavimas pasidaro neįmanomas. Labiausiai šiam reikalui tinka viduržiemis. Sykį mums teko matyti, kaip buvo rengiamasi plukdyti 4 000 karvių, turėjusių dar labiau padidinti ir šiaip jau įspūdingą 15 000 galvijų bandą.

Perkėlę gyvulius per upę, „Suja Misu" vakeirai gindavo bandą toliau. Tiesioginio kelio nuo upės iki fazendos nebuvo, tačiau net jeigu jis ir būtų buvęs arba jeigu karvės būtų varomos aplinkiniais keliais, tokiai „migracijai" neišvengiamai būtų kliudęs tais keliais važiuojantis transportas. Todėl didžiulės bandos būdavo genamos per seradas, ir gyvuliai patys skindavosi kelią pro spygliuotąsias palmes bei kitokią augmeniją. Už kokių 40 jardų tarp negausių, bet tankių krūmokšnių karvės jau turbūt neįmanoma įžiūrėti, todėl vakeirai darbo turėdavo į valias, tačiau susidorodavo kuo puikiausiai. Jie jodavo ant mažaūgių arklių arba didelių mulų; pastarieji geriau sugebėdavo išsirinkti saugų kelią

raizgynuose. Banda ir pati stengdavosi neiškrikti, tačiau vis tiek nuostabu, kad nė vienas gyvulys neprapuolė, o visi paklydėliai būdavo tuoj pat surandami.

Visi galvijai buvo nulėpusiomis ausimis, su storomis odos klostėmis po kaklu — bent jau europiečio akiai kur kas gražesnė europietiška karvė. Daugiausia tai buvo galvijai zebu, pasak vietinių gyventojų, *nellore* veislės, bet tikriausiai dėl begalinių kryžminimų seniai netekę pradinio veislės grynumo. Šiaip ar taip, tie galvijai buvo ištvermingi ir nepaprastai atsparūs ligoms. O ilgi randai, atviros žaizdos ar netgi nuplėštos ausys, matyt, buvo neišvengiama gyvenimo laukinėje aplinkoje pasekmė. Net ir sužeisti gyvuliai atrodė gana neblogai. Valdytojas turėjo veterinarijos žinyną ir ilgai vargo, ieškodamas jame skyrelio apie *carbúnculo simpático* (mes negreit supratome, jog jis turi omenyje juodligę), tačiau fazendoje veterinaro nebuvo ir niekas neketino jo nusamdyti. Šitokia prabanga ir netgi gydytojas darbininkams ar kai kurios kitos civilizuotos visuomenės gėrybės būtų finansiškai nepateisinamos.

Valdytojo požiūriu visa tai buvo teisinga. Jis pasakojo, kad visi galvijai skiepijami, nes patyrimas jau įrodęs, jog būtina tam tikra profilaktika. Tuo tarpu plataus masto epidemijos yra rizika, su kuria reikia taikytis. Veterinaras gal ir padėtų jų išvengti, tačiau tokių specialistų pagalba labai brangiai atsieina. Rimtai susirgusį žmogų galima išgabenti lėktuvu, o paprastiems negalavimams gydyti čia yra vaistinė. Galbūt kada nors fazendoje atsiras ir gydytojas, ir veterinaras, bet tik tuomet, kai bus įsitikinta, kad be tokios prabangos neįmanoma apsieiti. Tą patį jis pasakė ir apie trąšas. Gal jų ir prireiks po kokių 25 metų, kai dirvos bus visiškai nualintos, tačiau dabar — pirmosiomis, sunkiomis, menkai teatlyginamomis dienomis — apie tai negali būti nė kalbos. Kol kas nieko nereikia.

Valdytojo terasa, vaiskrūmiai ir aikštelė, kur jis statydavosi džipą, šiek tiek dvelkė senove. Tolėliau, po nukarusiu vėjarodžiu, kurį tik retkarčiais pajudindavo vėjas (kaip ir visur centrinėje Brazilijoje), stovėjo nuosavas fazendos lėktuvas. Viskas — ir tas lėktuvas, ir visi trobesiai aplinkui, ir lentpjūvė, ir skerdykla, virš kurios nuolat sukiojosi maitvanagiai,— atrodė gana senoviškai. O juk taip neseniai, tik prieš penketą metų, čia visur augo medžiai ir — kur dabar suklotos terasos plytelės — knibždėjo termitai bei erkės. Horizonte dar buvo matyti miškas —

siaura juostelė tarp dangaus ir žemės, žyminti ribą, už kurios prasideda pirmovinis pasaulis. Mes paklausėme valdytojo, ar ketinama bent kiek to miško palikti, ar kirviai skverbsis vis giliau ir giliau. Atsakymas buvo netikėtas: bus palikta 30 procentų miško, maždaug 400 000 akrų. „Matote,— paaiškino jis,— miškas būtinas florai ir faunai, klimatui, o svarbiausia — mūsų filosofijai. Jeigu reikės, mes netgi sodinsime medžius."

Tokiam optimizmui prieštarauja tai, kad Brazilijoje neįprasta šitaip rūpintis gamtos apsauga, ir greičiausiai tie 30 procentų bus iškirsti arba gerokai sumažinti kaip ir drėgnesni plotai abipus upės baseino, nes jie žada didžiausią ir greičiausią pelną. Iškirtus juose medžius, pagreitės erozija, ir naujosios žemės bus pražudytos. Kiek tokių klaidų jau buvo padaryta pasaulyje, ir, skrendant virš gyvenamų Brazilijos rajonų, tai kuo aiškiausiai matyti. Tačiau žmogaus prigimtis per silpna, kad jis stengtųsi užbėgti už akių net ir iš anksto nujaučiamiems nemalonumams. Jis verčiau paskui grumsis su ištikusia nelaime, tvenkdamas nutekančius vandenis, kovodamas su kasmetiniais dirvos nuostoliais, mėgindamas atstatyti sugriautą pusiausvyrą ir vildamasis, jog dar ne viskas prarasta. „Suja Misu" fazendoje nebuvo ketinama imtis kokių priemonių prieš eroziją, tik palikti neliestus tuos abejotinus 30 procentų. Todėl tam tikri nuostoliai bus neišvengiami. Dirvos nualinimas — garantuotas. Nelaimė — tikėtina. Ir tik tuomet, kai visa tai įvyks, pasidarys žinomas šių pasikeitimų mastas.

Dabartinis stabilumas, pridygus nesuskaičiuojamai daugybei kitų fazendų, ilgai neišsilaikys. Dirvožemis ir po juo slūgsanti dūlėjimo pluta smarkiai pasikeis. Kai kuriose fazendose stangrus lapų kilimas jau virtęs sluoksniu dulkių, kurios einant kyla į orą. Daugumoje vietų galima iškasti kelių jardų gylio duobę — britų dirvožemininkai dažnai taip darydavo — ir nepamatyti jokių ne specialisto akiai pastebimų pasikeitimų. Kasdami šulinius skvateriai pasiekia 30—40 pėdų gylį, kol randa vandenį, o dūlėjimo pluta dar nepasibaigusi. Tokios dirvos iškart pradės eroduoti, kai tik susidarys palankios sąlygos.

Geografą Džoną Tornzą, tyrinėjusį Suja Misu vandenį, nepaprastai nustebino jo cheminės sudėties pastovumas ir iš to išplaukiančios išvados apie paupio žemes. Tiek ištirpusių jonų, tiek skendos kiekis upės vandenyje visur buvo neįtikėtinai vienodas — šimtus mylių nuo aukštupio iki pat tos vietos, kur jį

įteka į Šingų. Vandenyje esantis įvairių medžiagų kiekis paprastai atspindi įvairias paupio žemių raidos formas. Jeigu tos žemės eroduoja, ištirpusių medžiagų ir skendos turi padaugėti. Kol kas skaidrioje ir švarioje Suja Misu to nėra. Eksploatuojant žemes, viskas pasikeis, ir šios tylios upės jonai taps nebyliais tų žemių alinimo liudininkais. Nereikės apžiūrinėti griovų, norint ištirti dirvožemį, kurio derlingasis sluoksnis palengva mažės: pakaks nueiti prie upės ir išmatuoti tai, ką neša jos vandenys. Kol kas fazendų dar tėra retai ir didelės permainos vyksta tik mažuose didžiulės teritorijos ploteliuose. Suja Misu dar tokia pat, kaip ir buvo, tačiau netrukus neišvengiamai pasikeis.

Be valdytojo ir jo dailios žmonos, „Suja Misu" fazendoje gyvena dar 120 šeimų. Medkirčiai samdomi laikinai ir dažniausiai atvyksta be šeimų. Tai nėra daug, turint omenyje milžinišką sklypo dydį, 19 000 galvijų bandą, ateities planus ir tai, kad fazenda turi savo viešbutį, galingą elektros stotį ir daugybę sunkvežimių būtiniausiems dalykams — ryžiams, pupoms ir degalams — atsivežti.

Taigi fazendoje yra įvairiausių profesijų žmonių. Daugiausia čia gyvulių augintojų — vakeirų, Brazilijos kaubojų. Kone visą laiką jie sėdi ant savo mulų; varant bandą per šį laukinį kraštą, tokie partneriai atstoja mitrius aviganius šunis. Kiaurą dieną vakeirai čia puola į priekį, čia sustoja, čia įnirtingai vejasi į šalį nuklydusį gyvulį, čia be perstojo šūkčioja, kai viskas klojasi sklandžiai. Tie vyrai nešioja plačias odines kelnes, kad nesusidraskytų kojų lėkdami per brūzgynus, dėvi kaubojiškas arba šiaurės rytų Brazilijoje įprastas odines skrybėles kutuotais užriestais kraštais. Jie išties būtų panašūs į kaubojiškų filmų herojus, jei ne sumirkę prakaitu, prie kūno limpantys marškiniai. Prakaitas sunkiasi per storą dulkių sluoksnį, o iš pačių marškinių telikę vieni skutai. Filmų herojai nepalyginti švaresni. Gaudydami gyvulius vakeirai mėto lasą, gana dažnai nepataiko, o kai jiems pasiseka, gyvulys iškart griūna žemėn skaudžiai susitrenkdamas. Savaime suprantama, daugumas vakeirų negrai — tas pats turėjo būti ir Jungtinėse Valstijose, kad ir kaip filmuose vengiama tą parodyti. Juodi veidai, prakaitas ir skarmalai — tai Brazilijos tikrovė, griaunanti visas romantiškąsias šios profesijos versijas. Šis darbas neapsakomai sunkus ir sekinantis. Nerūpestingai šnekėtis tingiai tęsiant žodžius čia paprasčiausiai nėra laiko. Be to, čia kalbama portugališkai.

Pagal vietinius standartus atlyginimai „Suja Misu" fazendoje nemaži. Jie mums pasirodė dar didesni, kai valdytojas pasakė, kad kiekvienas gauna daugiau negu minimalią algą. Pasak jo, minimali alga — 150 naujųjų kruzeirų per mėnesį (15 svarų sterlingų pagal tuometinį valiutos kursą). Paprasti darbininkai jo fazendoje gauna pusantro karto daugiau. Vakeirai dar daugiau. Mechanikų alga tris arba keturis kartus didesnė už minimalią. Net 60 svarų sterlingų per mėnesį sudaro tik 720 svarų sterlingų per metus, ir šitoks uždarbis laikomas nemažu vien todėl, kad gerokai viršija vidutinį. Žolės sėjėjų (ir medkirčių) atlyginimas vienetinis, apskaičiavus, jog penkis akrus žmogus gali apsėti per 11 dienų. Toks darbo našumas atrodo gana aukštas, turint omenyje įvairiausias kliūtis, per kurias tenka laipioti sėjėjui, tačiau kirtėjo sugebėjimas iškirsti tą patį plotą tik per 47 dienas daro dar didesnį įspūdį.

Nors fazenda ir labai didelė, išmokamų algų suma nėra įspūdinga, nes joje dirba palyginti nedaug žmonių. Netgi sudėjus 120 nuolatos gyvenančių šeimų ir apie 250 sezoninių darbininkų, geriausiu atveju vienam žmogui tenka maždaug 4 000 akrų žemės. Žinoma, dirbančiųjų daugės, tankumas didės, tačiau ūkyje stengiamasi išsiversti su minimaliausiu darbininkų skaičiumi. Užkampis visuomet liks užkampiu — nei naujoji sostinė, nei nauji keliai čia nieko negali pakeisti, nes beveik neįtikėtina, kad vandenyno pakrantė kada nors nustos viliojusi žmones.

Net jeigu vidutinio brazilo požiūris pasikeistų, ir jis visiems laikams užmirštų rytus, jo pinigus veikiančių jėgų linijos vis tiek prasidėtų ir baigtųsi tradiciniuose finansinio kapitalo centruose. Mato Groso vystymą finansuoja rytai. Fazendeirai — arba jų atstovai — atsiveža storus pluoštus pinigų; visi tie pinigai paskui pamažu vėl suplaukia į rytus, į didžiuosius bankus, kurie ir buvo juos kadaise išdavę, kruopščiai suskaičiuotus ir perrištus juostele. Britų ekspedicija reguliariai atsiveždavo iš sostinės pinigų maistui, benzinui ir algoms mokėti. Sykį per du mėnesius ekspedicijos sunkvežimis važiuodavo į sostinę atgabenti mokslinių reikmenų ir atiduoti surinktų kolekcijų, tuo pačiu ir atvežti pinigų iš rytų į vakarus. Čekiai, akredityvai bei kitos saugesnės priemonės pinigams pervesti beveik neturėdavo vertės Aragarse, o juo labiau Šavantinoje, todėl būdavo patogiausia atsivežti jų grynais. Pinigų reikėdavo ne vien britams, ir daugybė į vakarus skrendančių lėktuvų, važiuojančių džipų ir sunkvežimių tikriau-

siai irgi gabendavo panašius, į laikraščius suvyniotus paketus. Mūsiškiai vairuotojai buvo be galo sąžiningi, be to, niekas nė sykio nebuvo jų užpuolęs tame ilgame ir dažnai tuščiame kelyje — apie tokius dalykus neteko net girdėti. Granitiniai didžiųjų miestų bankai neretai apiplėšiami, tačiau provincijos kurjeriams, gabenantiems pinigų sumas, gerokai prašokančias jų pačių pajamas, nieko panašaus neatsitikdavo.

Tokiai stambiai fazendai kaip „Suja Misu" grynų pinigų beveik nereikėdavo. Dauguma darbininkų gyveno kreditan ir, algos mokėjimo dieną atskaičius skolas, bemaž nieko negaudavo. Galvijai daugiausia būdavo perkami rytuose, ten pat buvo ketinama realizuoti ir didžiąją produkcijos dalį. Žmogus galėdavo gana ilgai išgyventi fazendoje, nematydamas grynų pinigų, išskyrus tuos, kurie keliaudavo iš rankų į rankas. Juk nieko čia nenusipirksi, tik tai, kas yra fazendos parduotuvėje ir gali būti užrašyta skolon.

Be to, dėl infliacijos smarkiai kritus pinigų vertei, pasidarė baisiai nepatogu nešiotis didesnes sumas. Su šia problema man buvo tekę susidurti ir pačiam. Paskutinį kartą atvykęs į Braziliją ir žinodamas, kaip sunku Mato Groso valstijoje išsikeisti tokias keistenybes kaip kelioniniai čekiai, be to, pamanęs, kad netgi sostinės seifuose gali pritrūkti pinigų, nusprendžiau apsirūpinti grynais Rio de Žaneire. Deja, tuo metu stambūs banknotai turėjo didelę paklausą, ir pats stambiausias pinigas, kokį man galėjo išduoti bankas, buvo 5 000 senųjų kruzeirų vertės; dabar tai — 5 naujieji kruzeirai, pagal tuometinį valiutos kursą — maždaug penkiasdešimt pensų. Kelionė žadėjo nepigiai kainuoti, nes ketinau samdytis valtis, automobilius bei oro taksi atokesnėms fazendoms aplankyti, taip pat naudotis įvairių žmonių paslaugomis, tad išėjau iš banko su 15 colių aukščio pinigų krūva. Į piniginę nebūčiau sugrūdęs net šimtosios tos krūvos dalies. Ne ką daugiau tilpo ir į du specialius diržus, iš anksto tam reikalui įsigytus; banknotai užėmė didesniąją lagamino dalį. Nors tas vertingas nešulys paskui mėtėsi viešbučių kambariuose, dėl viso pikto suvyniotas į senus apdriskusius marškinius, niekas nepavogė nė colio jo aukščio. Užtat kaip būdavo malonu ant lėktuvo sparno atskaičiuoti lakūnui porą šimtų penkiatūkstantinių banknotų ir pajusti šiokį tokį palengvėjimą tiek rankose, tiek širdyje. Lakūnas tikriausiai netrukus nugabendavo tuos bei kitus uždirbtus pinigus ten, iš kur jie buvo atkeliavę, o menkesnės sumos

neišvengiamame kelyje į rytus užtrukdavo kiek ilgėliau. Anglų mokiniai dažnai rašo rašinėlius apie penso gyvenimą. Istorija apie tai, kaip grįžta braziliški pinigai — suvynioti į arabiškus apdarus arba neatpažįstamai nučiupinėti begalėje barų — irgi atskleistų ne vieną tos šalies ekonomikos ypatumą.

Daugelis finansininkų, išgirdę apie „Suja Misu" fazendos planus, iškart suabejotų jų sėkme. Juos išgąsdintų ne tiek išlaidos miškui naikinti, namams statyti, keliams tiesti ir gyvuliams gabenti, kiek šimtų mylių atstumai nuo jos ganyklų iki artimiausio miesto. Gera karvė — neblogas dalykas, bet tik tuomet, kai netoliese yra vartotojų. Neįtikėtina, kad Mato Grose staiga atsirastų pakankamai daug ir turtingų vartotojų tokiems mėsos kalnams išpirkti. Jautiena fazendose gana pigi — tokia ir turėtų būti, kai aplinkui ganosi tiek galvijų,— tačiau kitur tai dar prabangos dalykas. Mato Groso gyventojų skaičius labai nedidelis — tiek santykinis, tiek absoliutus,— todėl diduma jautienos galiausiai turės keliauti į rytus. Mato Grose gyvena maždaug milijonas žmonių, o galvijų čia yra apie dešimt milijonų. „Suja Misu" fazendoje šis santykis dar didesnis.

„Suja Misu" fazendos rėmėjai nė kiek nesijaudino dėl išleistų pinigų ar jų susigrąžinimo būdų. Nors fazendos teritorija buvo milžiniška, nors reikėjo kirsti, statyti, kurti koncerną, nuolat gabenti įvairiausius reikmenis ir perkelti daugybę galvijų, pirmų penkerių metų išlaidos tesudarė 2,5 milijono dolerių arba 1 100 000 svarų sterlingų. Kai kuriems paruošiamiesiems darbams buvo išleista nemažai pinigų, užtat ateityje fazenda turės plėstis sparčiau. Šie du faktoriai — pradiniai sunkumai ir paskesni operacijų mastai — tiksliai atitiko vienas kitą, nes per artimiausius penkerius metus irgi buvo kętinama išleisti 1 100 000 svarų sterlingų. Tuomet jau maždaug 135 000 galvijų ganysis 200 000 akrų išvalytos ir apsėtos žemės bei keliuose tūkstančiuose akrų neliestų seradų. Po šių dešimties metų daugiau kapitalo nebus investuojama. Aišku, fazendos galimybės dar nebus maksimaliai išnaudotos, tačiau išlaidos pamažu pradės atsipirkti. Jau bus atėjęs laikas skersti galvijus — iš pradžių po 10 000 per metus,— ir tada pradės plaukti pajamos. Bet banda didės toliau, nors kasmet bus skerdžiama vis daugiau galvijų. Dar po penkerių metų visos investicijos bus atsipirkusios — bent jau to tikisi valdytojas ir jam vadovaujantys asmenys. Tuomet „Suja Misu" fazenda jau turės itin tvirtą komercinį pagrindą.

Laikui bėgant, jis dar labiau tvirtės, mat iš viso planuojama turėti milijoną galvijų. Biznis išties pasidarys grandiozinis, nes kiekvieną dieną turės būti skerdžiama bent po 500 galvijų. Atstumas iki Rio ar San Paulo nebus sumažėjęs ir didžiosios rinkos nė kiek nepriartėjusios, todėl manoma, jog mėsą iš fazendos reikės gabenti lėktuvais-šaldytuvais. Fazendoje pirmieji šaldytuvai turės būti įrengti, kai prasidės skerdimas, bet jų pajėgumas dar bus nedidelis, palyginti su vėlesniais laikais. Dabartinė tūpimo aikštelė turės būti gerokai išplėsta ir išasfaltuota, kad iš jos kas dieną galėtų kilti didžiuliai transportiniai lėktuvai, išgabenantys sušaldytą 500 galvijų skerdieną.

O juk „Suja Misu"— tik viena fazenda, nors toje vietovėje ir pažangiausia. Jų atsiras daugybė; kiekviena užims bent 200 kvadratinių mylių plotą; virš jų skerdyklų be paliovos sukiosis būriai maitvanagių. Šuolis iš praeities į ateitį užtruks ne ilgiau kaip porą dešimtmečių, ir visi prisidėję prie to darbo paskui stebėsis: ar tai sukurta jų pačių rankomis, ar tiesiog jų akivaizdoje įvykęs stebuklas.

Daktaras Erminijus Ometus steigė savo fazendą be jokio vyriausybės kišimosi ar pagalbos. Jis buvo kruopščiai viską suplanavęs ir pakankamai turtingas, kad galėtų per dešimt metų išleisti 2 200 000 svarų sterlingų. Buvo apskaičiuota netgi bendra visų investicijų suma — 12 305 826 naujieji kruzeirai. Vis dėlto praėjus penkeriems metams nuo žemės pirkimo ir trejiems metams nuo rimtų darbų fazendoje pradžios, vyriausybė jam pasiūlė finansinę paramą.

Vyriausybei remiant kokį nors projektą, privatus kapitalas gali sudaryti tik 25 procentus visų reikalingų lėšų, o 75 procentus įsipareigoja duoti valstybė. Paprasčiausia tai padaryti, sumažinant mokesčius; tokiu būdu vyriausybės indėlis gali siekti 55 procentus tų mokesčių, kuriuos jai skolinga firma arba žmogus, įgyvendinantis projektą. Vėlgi „kas turi, tam bus duota" ar bent neatimta. Galėdamas nemokėti 55 procentus mokesčių, žmogus lengviau sukaupia kapitalo kitam sumanymui. Iš 12 milijonų naujųjų kruzeirų, reikalingų Ometaus projektui realizuoti, daugiau kaip septynis milijonus sudarys sutaupyti mokesčiai. Kadangi šis skaičius negali viršyti 55 procentų visos mokesčių sumos, vadinasi, daktarui Ometui per tą patį dešimties metų laikotarpį būtų reikėję sumokėti valstybei mažiausiai 14 milijonų naujųjų kruzeirų. Turint omenyje infliaciją bei kitokius sunku-

mus, tai būtų sudarę maždaug 100 000 svarų sterlingų mokesčių kasmet. Brazilijos turtuoliai gali būti pasakiškai turtingi, bet jų turtai dar labiau pagausės, kai pradės plaukti pajamos iš Mato Groso. Senasis indėnų kraštas padeda ne tik greitai susigrąžinti investuotus pinigus, bet ir patogiai susimažinti mokesčius — indėnai, gyvenantys bendruomeninį gyvenimo būdą, tokių dalykų negalėtų nė įsivaizduoti.

Žiūrint iš šalies, keisčiausia atrodo tai, kad milžinišku kapitalu manipuliuojantiems žmonėms beveik nerūpi galutinis jų veiklos produktas. Kai skvateris sodina manijokus arba perka deglų paršelių vadą, jis puikiai žino, kam jie bus reikalingi — priešingai negu didesnių turtų savininkai. Visi Bara du Garso prefektūros fazendeirai stengiasi kuo labiau gausinti bandas, nors rinkos anaiptol negarantuotos nei šalyje, nei svetur. Bet tam jie neteikia pernelyg didelės reikšmės. Daug svarbiau, kad panaudojami mokesčiams skirti pinigai, kad valstybė jų neatima ir kad įsigytų žemių vertė šokteli ne keliais šimtais procentų, o kelis šimtus kartų. Jeigu jautiena bus gerai perkama, didžiulio pelno ilgai laukti nereikės — tik kokius dešimt metų. O jeigu fazenda pelno ir neduos, tai bent jau mokesčių pinigai bus panaudoti gigantiškai pajamų imperijai sukurti.

Valdžiai irgi ne per daugiausiai rūpi galutinis produktas ir ar pavyks jį realizuoti nepastovioje tarptautinėje rinkoje. Valstybinę paramą teikia ne prekybos organizacijos, o krašto plėtojimo agentūros, kurioms svarbiausia imti naudoti naujas žemes ir jas apgyvendinti. O tose žemėse gaunama produkcija — jautiena ar kas kita — turi antraeilę reikšmę. Panašiai būna statant tiltą ar tiesiant kelią — tada pagrindinis tikslas yra padaryti tam tikrą plotą prieinamą, o kaip tas plotas bus paskui panaudotas, statytojų beveik nedomina.

Kalbant apie Šavantinos—San Felikso kelią, reikia pasakyti, kad čia vyriausybės ir planuota, ir neplanuota. Kelias nutiestas už valstybės lėšas inžinierių parinktom tinkamiausiom vietom. Palei jį apsigyvenę skvateriai, vos suduriantys galą su galu, be abejonės, nebuvo numatyti. Daugumas priešingame turtinės skalės gale esančių stambiųjų žemvaldžių gauna valstybinę paramą, tačiau valstybė jų nekontroliuoja. Krašto plėtojimo agentūrų vadovai džiūgauja, matydami nykstantį mišką, bet jų nejaudina tolesnis tų žemių likimas. Juk kad ir kas atsitiktų tam kraštui, tvirtina jie, jis negali būti toks, koks buvo. Ankščiau jis tiko

tik indėnams gyventi, o norint pritaikyti dvidešimtam amžiui, visų pirma reikia jį išvalyti. Kaip tik tai ir daroma — dūmų stulpai kyla į tūkstančių pėdų aukštį ir užtemdo saulę. Dėl mokesčių nuolaidų, būsimų pajamų iš investuoto kapitalo ir neblogų perspektyvų gauti netgi pelno, jeigu mėsos paklausa išliks tokia pati, Mato Grosas pamažu netenka savo senosios galybės. Tas kelio ruoželis neša pražūtį senajai karalystei tarsi strėlė, paleista į pačią džiunglių širdį. Kada nors žmonės klausinės, kaip jau klausinėjama daugelyje kitų pasaulio vietų, kurgi buvo tas miškas. Ar tiesa, kad čia visur, kiek tik gali aprėpti akys, augo medžiai?

Iš „Suja Misu" fazendos važiuoji keliu (*Jos* keliu), keldamas debesis dulkių ir be paliovos vingiuodamas nuo vieno kelkraščio prie kito. Kramsnoji sausainius ir konservuotą mėsą, pirktą fazendos parduotuvėje, kuri, beje, neprekiauja alumi. Matai tūkstančius galvijų, klupinėjančių dar vis nelygiose ganyklose. Nerimauji dėl žūstančios aplinkos ir su apmaudu prisimeni valdytojo žodžius, kad iškirtus mišką iškris daugiau kritulių (iš tikrųjų bus atvirkščiai), kad tai patvirtina kritulių kiekio matavimai, daryti vos keletą metų. Laimė, kad centrinėje Brazilijoje nesiaučia smarkūs vėjai, galintys išpustyti visas tas dulkes.

Regiono pertvarkymo mastai pernelyg dideli, kad kas nors galėtų tiksliai atspėti jo ateitį. Aišku tik viena — miškai čia niekada nebeaugs. Kadaise miškų ir seradų riba pasistūmėdavo čia į vieną, čia į kitą pusę, kiek leisdavo arba versdavo aplinkybės. „Suja Misu" fazendos teritorija yra kaip tik šioje paribio zonoje ir praeityje tikriausiai nuolat virsdavo tai mišku, tai seradomis. Tačiau iškirtus ir sulyginus mišką su žeme, jis jau neataugs, net jeigu visi fazendeirai susikrautų lagaminus ir išsinešdintų. Kraštas tuomet apželtų krūmokšniais ir pasidarytų panašus į kai kuriuos tyrlaukius Jungtinėse Valstijose. Amerikiečiai, aptikę turtingas prerijų žemes, neretai palikdavo jas nualintas. Toks likimas gali ištikti ir Brazilijos miškus.

Iš neaprėpiamų „Suja Misu" valdų važiuojant į pietus tokiu greičiu, koks įmanomas tame kelyje, praslenkančių vaizdų kaleidoskopas padeda susidaryti visumos paveikslą. Štai apgriuvusi trobelė drėbto molio sienomis ir palaikiu stogu, tačiau tarp dviejų tvirtų stulpų ištempta spindinti viela byloja, jog geriausiai čia girdimos sostinės ir visos kitos pietryčių radijo stotys Štai garo mašina, laikinai palikta prie kelio, sulūžus priekabai, bet,

matyt, reikalinga kokiai naujai fazendai įkurti. Dešinėje — senas skvaterio namelis; iš perdžiūvusios, ant durų užkabintos jaučio odos matyti, jog namie nieko nėra. Ar yra kitas toks kraštas, kur tiek daug žmonių skursta, bet vagysčių būna tiek mažai? Tame namelyje gali būti gan vertingų daiktų — bent jau kėdžių, puodelių ar puodų, kurie reikalingi kiekvienam, kas jų neturi, tačiau niekas jų nė nepalies.

Patys žmonės, gyvendami tokiose nuošaliose vietose, jaučiasi visiškai saugūs. Bet sustojęs pakelėje — vienas arba su nemažu vyrų būriu — ir eidamas link trobos, kur, be moterų ir vaikų, aiškiai nieko nėra, visuomet įsivaizduoji, kiek baimės gali įvaryti tavo pasirodymas. Šiaip ar taip, dar praeis daug laiko, kol įstatymai — tikri įstatymai ar bent gandai apie juos — ir policininkai nustos buvę viena iš didžiausių Mato Groso retenybių. Aš neprisimenu, kad būčiau ten matęs policininką, bet ir negirdėjau, kad jo būtų prireikę.

Kairėje — būrelis medkirčių; jų nugaras aplipę vabzdžiai, o iš kelnių kišenių kyšo galąstuvai. Kiek tolėliau kelią perbėga ilganosė meška, įkopia į medį ir žiūri į mus pro savo papurusią uodegą. Ties medžių viršūnėmis prašvilpia papūgos, drąsiai jausdamosios įprastoje aplinkoje. Jos būna kur kas bailesnės, kai skrenda virš ką tik iškirsto miško, o garsus jų spiegimas atrodo kupinas sielvarto. Ant kalvelės pro kelio dulkes matyti nausėdija — čia žmonės aiškiai turi pinigų, nes kieme auga apelsinai, citrinos, mandarinai ir avokados. Būna akimirkų, kai ant medžio kabantis vaisius atrodo pats nuostabiausias, pats stebuklingiausias dalykas pasaulyje, o ką jau kalbėti apie skonį, kai valgai jį ką tik nuskintą, įkaitusį iš viršaus ir šiltą viduje. Tad kaip nepasuksi iš kelio, juo labiau kad vaismedžių prižiūrėtojai pasitinka maloniai, nors mūsų ketinimai ir pernelyg akivaizdūs. „Valdytojas ir jo padėjėjas kilę iš San Paulo valstijos,— užsirašome į bloknotus.— Abu įsitikinę, jog San Paulo gyventojai — patys geriausi ūkininkai. Ir San Paulo dialektas — pats gražiausias Brazilijoje (bent jau anglams jis išties lengviausiai suprantamas). Gal dar trys valstijos ir prilygsta San Pauliui, pavyzdžiui, Rio Grandi du Sulis. Visos kitos niekam tikusios — tokia jų nuomonė." Tačiau apelsinai tiesiog tirpsta burnoje. Šito nereikia užsirašyti į dienoraštį, nes jų skonio ir šiaip neužmiršime.

Kelias neįtikėtinai tuščias, nors tai svarbiausia tų kraštų magistralė, jungianti daugybę įvairiausių gyvenviečių. Ja vienin-

tele, išskyrus, žinoma, oro kelius, galima nuvykti į San Paulą ar bet kokią kitą vietą. Ekspedicijos dalyviai, kurie bandydavo pakeleivinėmis mašinomis nusigauti į pietus ar šiaurę, suprasdami, kad eiti pėsčiomis būtų buvę beprasmiška, išstovėdavo po šešias ir daugiau valandų, iki pasirodydavo koks automobilis. Šių kraštų papročiu vairuotojai, jeigu tik gali, paima kiekvieną stovintį ant kelio, tačiau visuomet sustoja gerokai toliau, tarsi kelių mylių matomumo nepakaktų laiku pradėti stabdyti. Šis kelias vingiuotas ir pavojingas jau vien todėl, kad tuščias. Po kelių valandų kelionės bet koks vairuotojas patiki, jog jis vienintelis važiuoja tuo keliu. Todėl staigesnius posūkius jis linkęs įveikti taip, tarytum tikimybė sutikti kitą automobilį būtų tokia pat maža, kaip ir pamatyti asfaltą, šviesoforą, kelio ženklus ar dar kokį neįtikėtiną dalyką. Netgi būnant atsargiam — tvarkingai laikantis dešinės pusės ir be paliovos spaudžiant signalą, pavojus nė kiek nesumažėja, nes retai kada klaksono garsas gali nurungti decibelus, užgulusius kito vairuotojo ausis, kai jo automobilis baisiausiai kratydamasis lekia per duobes.

Grįžtant tuo gerai pažįstamu keliu, būdavo malonu aptikti visokiausių permainų, pamatyti, kad pražydo medis, kad dingo nuo kelio negyvas šuo, kad buvę tušti namai vėl atgijo. Kur ne kur naujo fazendeiro agentas būdavo tolygiai prismaigstęs lentelių, labai aiškiai bylojančių, kam dabar priklauso tos žemės. Kartais pamatydavome keistai skrendančių skėrių keleivių būrelį; šį vabzdį gali lengvai sugauti už plazdančių trapių sparnelių. Tačiau jų pasitaikydavo retai. Pakelėse augo nepaprastai aukštos žalios arba baltos cukranendrės. Kai kur jos būdavo jau nupjautos, ir tik išdžiūvę stiebai šen bei ten būdavo nukloję žemę.

Kadangi tuo keliu retkarčiais visgi važinėdavo automobiliai, daugiausia cisternos, gabenančios degalus į stambiąsias fazendas, už šimto mylių į šiaurę nuo Šavantinos tarp medžių išdygo viešbutis *Pensão Gato* — palyginti ne per didžiausias, bet visiškai atitinkantis Mato Groso reikmes. Jeigu jau ten užsukote, vadinasi, norėsite ir pavalgyti. Atsisėdote, vadinasi, valgysite tuoj pat. Be jokių nereikalingų žodžių, išskyrus mandagų pasisveikinimą, iškart atnešamos lėkštės, prikrautos mėsos gabalų, kietai virtų kiaušinių, sluoksniuotos kiaušinienės, manijokų, moliūgų, melionmedžio vaisių, bananų, vynuogių ir, žinoma (antraip pasaulis apsiverstų), virtų ryžių su juodomis pupomis. Kambariuose prie šiurkščių molinių sienų stovi lovos, užtiestos švariomis ant-

klodėmis. Lauke galima nusiprausti po dušu, jeigu tik tarnaitė pasemia kibirą vandens, užkelia jį į viršų ir pastato netoliese lempą. Svečiai mielai naudojasi tokia paslauga. Labai paprastai išspręsta ir kita amžina viešbučių problema — čia išvis nėra tualeto. Šią įstaigą kuo puikiausiai atstoja Mato Groso platybės, jeigu, žinoma, svečiai stengiasi laikytis toliau nuo būriais plazdenančių plaštakių — aiškaus požymio, kad kažkas ten jau yra apsilankęs ankstėliau.

Važiuojant atgal, netgi Šavantina atrodydavo lyg miestų karalienė. Joje vykdavo festivaliai, ir šimtai žmonių išeidavo į tiesias jos gatves. Per šv. Joną ar kitas katalikų šventes priešais kiekvieną namą liepsnodavo nedideli, dailiai sukrauti laužai. Būdavo rengiami fejerverkai, tiesa, patys primityviausi — kiekvieną kart pykštelėdavo nei daugiau, nei mažiau kaip trys aūsiai nemalonūs šūviai. Dieną parduotuvėse tikriausiai būdavo vaisių, žibintuvėlių baterijų, gana dažnai — mėsos. Virš miestelio nuolat sukiodavosi maitvanagiai, gražūs pažiūrėti tik iš tolo. Šavantinoje buvo keltas, nors keltininkas — ne visada, o Rio das Mortės vanduo taip raminamai veikdavo nudraskytas, įvairiausio kalibro vabzdžių sukandžiotas vietas. Šavantina buvo malonus tarpinis punktas pakeliui į šiaurę, į tas fazendas ir gyvenvietes, kurioms ji padėjo atsirasti. Toji pagalba buvo tokia nesavanaudiška, kad kai kuriais atžvilgiais jos netgi pralenkė Šavantiną, kuri negali, pavyzdžiui, pasigirti elektros tiekimu, nepriklausančiu nuo besikaitaliojančių kokio nors generatoriaus užgaidų. Gal kada Šavantina ir pasivys tas savo atžalas, įsikūrusias prie naujojo kelio ir klestinčias dėl sumažintų mokesčių. Bet kol kas nė vienam blaiviai mąstančiam fazendeirui nė nešauna į galvą, kad Šavantina jam galėtų būti kuo nors naudinga.

9. ATE LOGO[1]

Prieš atsisveikindami su savo miško stovykla britų mokslininkai gavo sužinoti, kas nutiks jų numylėtam ir kruopščiai ištyrinėtam kvadratui. Sykį atvažiavo džipas, ir iš jo išlipo trys kresni vyrukai. Įvairūs žmonės lankydavosi stovykloje, bet šie kaž-

[1] Iki pasimatymo *(port.)*.

kuo skyrėsi nuo visų kitų — mes iškart tai pastebėjome. Jie laikėsi labai išdidžiai lyg būtų buvę šių žemių šeimininkai. Ir netgi patvirtino tai, norėdami sustiprinti padarytą įspūdį. Jie sakėsi atstovaują tiems, kuriems priklauso ne tik stovyklos teritorija, bet ir didžiuliai žemės plotai, esantys aplink ją.

Toks vizitas mums nebuvo netikėtas. Juk galų gale žemė kažkam priklausė, nes kiekvienas Bara du Garso prefektūros lopinėlis buvo seniai parduotas, tad anksčiau ar vėliau kas nors turėjo pareikšti savo teises. Bet tai nė kiek nesušvelnino šiurkštaus įsibrovimo įspūdžio, kai pagaliau to įvykio sulaukėme. Kaip ir skvateriai, mes žinojome, kad neturime jokių teisių į tas žemes, ir, aišku, nė nemėginome į jas pretenduoti, tačiau per tokį ilgą laiką jau buvome pasijutę kone teisėtais gyventojais. Kas galų gale pastatė tas trobeles? Kas iškirto pikadas ir netgi davė pavadinimus žymiausioms tos teritorijos vietoms? Kas gyveno čia pastaruosius dvejus metus? Žinoma, ne toji trijulė, kuri dabar vaikštinėjo po stovyklą, mūsų stovyklą.

Jie sakėsi atvykę todėl, kad žinojo apie ekspediciją, o nesenial išgirdo, jog britai jau išsikrausto. Jie panoro išsiaiškinti, kas iš ekspedicijos turto jiems galėtų praversti ateityje. Todėl jie rodė pirštais čia į trobeles, čia į aliuminio laboratoriją, čia į vandens bokštą, čia į kitus įrengimus, tikėdamiesi, kad visa tai bus palikta jiems. Juk jie neprieštaravo, kai britai įsikūrė jų žemėse, todėl neatsisakytų ir šiokios tokios kompensacijos. Jie nei primygtinai reikalavo, nei buvo per daug įžūlūs. Jie tiesiog žiūrėjo į viską praktiškai.

Deja, Jenas Bišopas jiems paaiškino, kad visą šią teritoriją ketinama paversti nuolatiniu tyrimų centru. Tai buvo Karališkosios draugijos ir Karališkosios geografų draugijos sumanymas, ir Brazilijos mokslinių įstaigų vadovai dabar nagrinėjo tokią galimybę. Net jeigu nepavyktų įgyvendinti centro idėjos, visi įrengimai turėtų būti palikti Brazilijos mokslininkams. Jie negali atitekti žemės savininkui, kad ir kokia naudinga būtų buvusi jo žemė. Vyrai su šiais argumentais sutiko ir sėdo gerti kavos.

Jie papasakojo, ką ketina daryti su žeme. Diduma miško bus išdeginta kaip kad kitose stambesnėse fazendose. Kai kuriuose galerinio miško plotuose augs ryžiai, o seradose ganysis gyvuliai. „Jūs apstulbsite,— sakė jie,— kai atvažiuosite po kelerių metų. Neatpažinsite vietovės. Čia bus daugybė kelių, tų lūšnų

vietoj stovės namai, o miško neliks nė pėdsako." Mes pritilę klausėmės, įsivaizduodami, kaip viskas bus naikinama. Tiek vargome matuodami, skaičiuodami, tyrinėdami, o visa tai netrukus nušluos ugnis.

Paskui tie trys vyrukai, dar kiek pašūkavę apie neišvengiamą progresą, išvažiavo. Prie posūkio, kur keliukas išeina į pagrindinį kelią, jie vėl išlipo iš savo džipo, įkalė du stulpus ir prie jų pritaisė lentą su žemės savininkų pavardėmis. Lenta buvo ne per didžiausia, o pavardės įskaitomos tik iš arti, tačiau raudonos raidės baltame fone taip pat nemaloniai rėžė akį, kaip kad rašalo dėmės švariame balto popieriaus lape. Kur pažvelgsi, visur buvo žalia, tik čia įžūliai stirksojo toji lenta. Jos poveikis buvo galingas — keliukas neteko savo ankstesnės prasmės. Anksčiau tai buvo *mūsų keliukas* į *mūsų stovyklą*, o dabar niekas nedrįso jo taip vadinti. Teisės buvo pareikštos, ir svečiams reikėjo keliauti namo.

Atsisveikinimas buvo liūdnas. Paskutiniai britų mokslininkai jau buvo pasirengę išvykti, o Brazilijos valdžia dar vis nebuvo nusprendusi, kaip panaudoti stovyklą. Ji netgi negalėjo paskirti sargo, kuris būtų prižiūrėjęs teritoriją, kol vyks derybos, todėl iš ten reikėjo išgabenti visus vertingus daiktus,— gal jie pravers vėliau, kai tyrimų centras bus iš naujo atidarytas. Buvo sugaišta nemažai laiko ardant tai, kas pastatyta, pakuojant ir išvežant tai, kas su tokiu vargu suvežta į stovyklą. Vietiniai gyventojai ir netgi tie, kurie buvo įsikūrę gerokai toliau, ateidavo pasižiūrėti, ko nors paprašyti ar pareikalauti, tikėdamiesi bent šiek tiek praturtėti. Savaime aišku, visi vertingesni daiktai iškeliavo į sostinę, tačiau įvairūs žmonės įvairiai supranta vertę. Būdavo liūdna žiūrėti, kaip iš stovyklos dūlina žmonės — kas lentgaliu, kas tuščiais aerozolių flakonėliais ar šiaip kokiais sulūžusiais daiktais nešinas. Jie ėjo ir ėjo, kol išvažiavo paskutinis sunkvežimis su paskutinėmis dėžėmis. Paskui tie vizitai pasidarė retesni. Netgi po trijų ar keturių savaičių griuvėsiuose dar būdavo galima pamatyti ieškant kur kas menkesnių vertybių negu lentgalis ar tuščia skardinė.

Padėjus tokį gerą pamatą — sudarius smulkius vietovės žemėlapius, iš kiekvieno kampelio surinkus tokias gausias kolekcijas,— mūsų tyrinėjimų kvadratas išties galėjo tapti puikiu moksliniu draustiniu Mato Groso platybėse. Jis būtų davęs daug naudos tiems, kurie ketina eksploatuoti šį kraštą. Jis būtų galėjęs

patarti jiems, kaip tvarkytis, ir galbūt netgi atkalbėjęs nuo tokios veiklos, kuri greičiausiai visiškai nualins jų žemes. Matyt, tas kvadratas buvo ištirtas pernelyg anksti, nes kurgi pasaulyje specialistų šaukiamasi anksčiau, negu įsisenėja viena ar kita problema ir be jų pagalbos darosi nebeįmanoma apsieiti?

Milžiniška praraja skyrė ekspedicijos veiklą nuo viso to, kas dėjosi aplinkinėse fazendose. Mokslininkas, tyrinėjantis dirvožemį, gautus duomenis galėdavo paskelbti kokiame nors angliškame žurnale, tuo tarpu fazendeiras, kuriam nė kiek ne mažiau rūpėjo tas pats dirvožemis, nė neketino skaityti jokių mokslinių straipsnių, o ką jau kalbėti apie publikacijas iš kitų šalių svetimomis kalbomis. Juk matėm, kaip vienas valdytojas, kurio fazendoje buvo 20 000 galvijų, pirmą sykį gyvenime ieškojo knygoje žinių apie juodligę. Norėtųsi tikėti, jog toji liga neužklups tūkstančių jo gyvulių pernelyg greitai ir nepamokys jo kur kas akivaizdžiau, negu gali pamokyti knygos.

Svečių ir šeimininkų nuomonės skyrėsi dar vienu atžvilgiu. Dauguma ekspedicijos narių gailėjosi ar netgi piktinosi, kad naikinamas miškas. O naikintojai — tiek patys kirtėjai, tiek jų darbdaviai — bemaž nesijaudino dėl tų staigių gamtovaizdžio pakitimų. Britai, nors ir buvo gamtos išsaugojimo šalininkai, sveikino dykų plotų panaudojimo idėją, tačiau jiems pasipiktinimą kėlė mintis, kad tos žemės greičiausiai bus įdirbamos neišmintingai. Jeigu miškas naikinamas, tai visuomenė bent jau turėtų gauti maksimalią naudą. Būtų tikra tragedija, jei tos žemės per porą metų būtų nualintos ir paliktos likimo valiai, kaip kad atsitiko daugelyje kitų kraštų,— nes tai reikštų, jog visos ankstesnės pamokos nė kiek neapmaldė žmogaus godumo ir nenoro mokytis.

Būdavo akimirkų, kai troškimas išsaugoti pirmovinę gamtą gerokai susilpnėdavo. Galbūt tada, kai kiaurą dieną vaikščiojęs po sausąjį mišką visiškai nusivarydavai nuo kojų, o erkės domėdavosi tavimi ypač įkyriai. Arba kai saulė šviesdavo pernelyg skaisčiai ir vabzdžiai pasidarydavo tiesiog nepakenčiami. Tuomet dvasia palūždavo ir apimdavo gana netikėtas noras, kad tas miškas galų gale būtų nušluotas nuo žemės paviršiaus. Prisimenu, kaip pavargęs, sukaitęs kolega sykį užkliuvo už kažkokio vijoklinio augalo ir stačia galva nugriuvo ant supuvusio rąsto, kur knibždėjo galybė įvairiausio kalibro skruzdėlių. Daug bruzdesio pasigirdo nuo to rąsto, daug išgąstingų riksmų, tačiau

tris žodžius aš supratau kuo aiškiausiai. „Velniop gamtos apsaugą!"— šaukė jis ir pakartojo tai ne vieną sykį.

Štai tokios dienos pabaigoje fazendeiro ir mokslui atsidavusio žmogaus nuomonės supanašėdavo labiausiai. Apimtas nevilties pastarasis stebėdavosi, kaipgi galima išspręsti indėnų problemą, jei nė vienas būdas neatrodo priimtinas. Dvidešimtame amžiuje palikti gyvuoti pirmovines kultūras reikštų priešintis pažangai. Atplėšti indėnus nuo pasaulio, kuriame jie iki tol gyveno, irgi būtų neteisinga. O laiduoti, kad su jais bus dorai elgiamasi, praktiškai neįmanoma nei vienu, nei kitu atveju. Todėl piršdavosi mintis, jog indėnų padėtis beviltiška, ir juo greičiau indėnai vienaip ar kitaip taps brazilais, juo geriau bus jiems patiems. Šitaip būdavo galvojama apie indėnus.

O apie mišką? Žinoma, jis gražus ir paslaptingas, be jo pražūtų šitiek gyvūnų, tačiau jam neišvengiamai turi ateiti galas. Kai kur mišką galima palikti, kaip kad paliekami draustiniai visose šalyse, bet tai būtų tik menki ploteliai. O visur kitur tektų pasidarbuoti kirviais, nes kokia gi nauda iš nacionalinių turtų, jeigu sumanūs žmonės jų nenaudoja? Darbas būtų sunkus, nepigiai kainuotų, ir sąlygos būtų ne tokios palankios kaip rytuose. Todėl būtų visiškai teisinga, jei sumanus žmogus už savo pastangas norėtų gauti atlygį, nemažą atlygį, tikriau — kokį tik įmanytų.

O jeigu čionai pasirodytų koks nors, sakykim, tarptautinės agentūros ekspertas, jis tikriausiai pateiktų begalę pasiūlymų, kurių įdiegimas vienaip ar kitaip sulėtintų greitą pajamų gavimą. Jis rekomenduotų išlaikyti arba padidinti dirvų derlingumą. Jis patartų nuosaikiau ūkininkauti ir tvirtintų, jog apsaugoti yra geriau, negu gydyti, net jeigu ateityje gydymo ir ne visuomet prireikia. Tikriausiai jis visiems įgristų, kad ir koks išmintingas būtų, kad ir kokios kilnios būtų jo paskatos. Jis tik iš dalies galėtų kai ką apriboti ar sustabdyti, nes kiekvienas fazendeiras žino ir pats, kaip eksploatuoti kraštą. O jeigu fazendeirui prireiktų kokių patarimų, jis greičiausiai pavažiuotų keliu į vieną ar į kitą pusę ir gautų jų iš savo kaimynų. Darbo visiems pakanka ir be papildomų pasiūlymų, kuriuos dalina geranoriai tyrinėtojai.

Įdomu pažymėti, kad nors bazinės stovyklos mokslininkai klausinėdavo kiekvieną, kas tik buvo linkęs atsakinėti, patys jokių klausimų beveik negaudavo. Dirvožemininkas kalbėdavo-

si — ir gana ilgai — su fazendeiru apie jo žemę ir ateities planus, tačiau pats nesusilaukdavo jokių klausimų apie savo tyrimus ir mintis, nors abiejų veikla buvo susijusi su ta pačia žeme. Informacijos srautas būdavo vienpusis, nes fazendeirai buvo malonūs, labai svetingi, visuomet atlaidūs ir visiškai nesmalsūs žmonės. Galbūt čia turėjo reikšmės jų santūrumas, mandagumas arba gyvenimo būdas, o gal — begalinis pasitikėjimas savimi. Be to, jie juk galėjo samprotauti ir šitaip: britų mokslininkai atvyko tyrinėti Brazilijos, todėl brazilai turi pasakoti ir atsakinėti į klausimus, o ne atvirkščiai.

Praraja žiojėjo ne tik tarp geografo ir žmogaus, keičiančio to krašto veidą. Ji egzistavo visose plotmėse. Stovykla turėjo savus gydytojus, tuo tarpu Šavantinos ligoninėje dažnai išvis nebūdavo jokio personalo — netgi medicinos sesers ar durininko. Stovykla skendėjo prabangoje — bent jau žiūrint tų žmonių akimis, kurie seniai buvo praradę viltį prasimanyti bent truputį pinigų. Dauguma mokslininkų buvo atskridę iš kito pusrutulio, dirbę ne vienoje šalyje. Kaboklai gal ir buvo kada nuvažiavę į Gojų ar į kitą valstiją, bet turbūt niekada nebuvo matę jūros. Jie pažinojo tik Mato Grosą, tai buvo jų pasaulis, menkai tesusijęs su likusia planetos dalimi. Tai buvo valstija šalies pakrašty — rūsti ir negailestinga. Ji žengė į suklestėjimą savo lėtu, apsnūdusiu žingsniu, bet atrodė vargingai. Ji keitėsi ne dienom, o valandom, tačiau vis tiek dvelkė senove. Vyriausybė skatino jos eksploatavimą, bet administracinio aparato dar nebuvo nė ženklo. Kur valdininkai Bara du Garse? Ar kas nors buvo sutikęs inspektorių? Ar matė policininką?

Labai mažai brazilų mokslininkų aplankė tą kraštą ar netgi bazinę stovyklą, bet apsilankiusieji buvo tokie kvalifikuoti, kad britų mokslininkai galėjo tik gailėtis, jog jų neatvyko daugiau. Liūdna, kad dauguma tų, kurie buvo atvykę, stovykloje galėjo išbūti tik labai trumpai. Beveik visi turėjo pernelyg daug reikalų kitur, nes savo įstaigose, matyt, ėjo ne vienas pareigas. Tik nedaugelis pasinaudojo didžiule laboratorija, įsikūrusia jų šalies gelmėse. Jie buvo pernelyg užsiėmę savo tiesioginiu darbu bei kitokiais reikalais. Jiems nereikėjo leistis į šalies gilumą ieškoti objektų, vertų tyrinėjimo. Taigi naujos sritys buvo paliktos likimo, kolonistų iš San Paulo ir kaboklų valiai. Ir čia jų laukė tiek sėkmė, tiek nepasisekimas. Kaip ten bus, paaiškės vėliau.

Šiuo metu rengiami spaudai straipsniai, kurie užims deramą vietą mokslinėje literatūroje. Tų straipsnių kopijos arba santraukos pateks į Rio ar Brazilijos universitetų bibliotekas, bet niekada turbūt neatsidurs anapus Aragvajos arba Garso, juo labiau prie tyrinėjimų kvadrato — savo tikrųjų ištakų. O pats kvadratas netrukus nustos skyręsis nuo kitų žemių. Jį prisimins visi, kurie ten dirbo. Tačiau jų darbas neturės jokios įtakos medkirčiams, naikinantiems mišką ir ruošiantiems ganyklas gyvuliams, kuriuos piemenys atgins ištuštėjusiomis pikadomis. Britų mokslininkai atvyko prie naujojo kelio, norėdami aplenkti to krašto eksploatavimą ir tai jiems pavyko padaryti, tačiau atotrūkis tarp civilizuoto ir necivilizuoto pasaulio nuo to nė kiek nesumažėjo; metams bėgant gali tik dar labiau padidėti. O juk jis turi išnykti, ir ekspertai — tiek vieni, kurie kuo smulkiausiai tyrinėjo tas žemes, tiek kiti, kurie jomis naudojasi — turi suvienyti savo jėgas.

Mato Grosas — paskutinis didelis neliestas kraštas pasaulyje, kuris jau tuoj bus pradėtas eksploatuoti. Indėnai išsaugojo jį, o paskui atidavė ateiviams, nes patys arba išnyko, arba prarado buvusią galybę. Beregint buvo pradėta naudotis tomis naujomis žemėmis, tačiau dabar jos atsidūrusios ant pražūties slenksčio. Mato Groso miškai tokie pat neamžini kaip ir indėnai, kadaise gyvenę jų platybėse, todėl daugelis šios knygos nuotraukų taps archyvinėmis, nespėjus prabėgti nė keletui metų. „Nejaugi jis iš tikrųjų toks buvo?"— klausinės visi. Todėl tikėkimės, jog Mato Grosas klestės, bus naudingas žmonijai ir niekas niekada nepasakys: „Norėčiau, kad jis pasidarytų toks, koks buvo anksčiau."

Turinys

АНТОНИ СМИТ. МАТУ-ГРОСУ. На литовском языке. Перевела с английского *Бируте Сабонене*. Издательство «Вага». 232600, Вильнюс, пр. Ленина 50

ИБ № 3243

ENTONIS SMITAS. MATO GROSAS. Redaktorė *R. Zagorskienė*. Dailininkas *A. Sabonis*. Men. redaktorius *S. Chlebinskas*. Techn. redaktorė *B. Šlivinskienė*. Korektorė *S. Zastarskytė*. Duota rinkti 1983.05.07. Pasirašyta spaudai 1983.08.18. Leidinio Nr. 10900. Formatas 94×108¹/₃₂. Spaudos popierius Nr. 2. Garnitūra „Baltika“, 9 punktų. Iškilioji spauda. 10,1 sąl. sp. l. +0,8 (įkl.) sąl. sp. l. 11,3 sąl. sp. atsp. 12,3 apsk. leid. l. Tiražas 30 000 egz. Užsakymas 804. Kaina 1 rb 40 kp „Vagos“ leidykla, 232600, Vilnius, Lenino pr. 50. Spaudė K. Poželos spaustuvė 233000, Kaunas, Gedimino 10

1 rb 40 kp

Indėnai pasakoja, jog kadaise jie medžio davę papūgas aras, kad galėtų prisipešti ryškių plunksnų, jaguarus — kad turėtų nagų vėriniams, o kaučiuko rinkėjus — kad įsigytų žvejybai kabliukų, nes kabliukai kaučiuko rinkėjų kišenėse buvo toks pat įprastas daiktas, kaip ir nagai ant jaguarų letenų. Dabar šavantės indėnai paprasčiausiai kaulija kabliukų, baterijų žibintuvėliams arba tabako, o paskui kėblina atgal į savo kaimą. Jiems nerūpi Šavantinos miestelio problemos, o juos įveikusi Brazilija dabar dedasi jų nepastebinti.

* * *

Paskui svečių garbei jie surengė „Burit lenktynes". Dvi komandos turėjo ratu nešti po maždaug dviejų pėdų ilgio *burit* palmės rąstgalį, sveriantį apie porą šimtų svarų. Tam tikra prasme tai buvo paprasčiausia estafetės lazdelė, tik labai didelė, kurią vienas kitam turėjo perduoti šios sunkios estafetės dalyviai. Bet pirmoji indėnų pora su tais nešuliais ant pečių startavo lengvai, tik žemė dundėjo po plačiomis indėnų pėdomis. Nubėgęs kokius 200 jardų ir pavargęs indėnas mikliai užversdavo rąstgalį komandos draugui ant pečių. Visi komandos nariai, užuot laukę sutartose vietose, kaip kad mielai daro įprastų estafečių bėgikai, dūmė ratu drauge su laikinai apkrautuoju.